

Vattenanknutna kulturmiljöer intill Vattendrag i uppsala län

Sävaåns avrinningsområde

Sävaån

LÄNSSTYRELSEN
UPPSALA LÄN

LÄNSSTYRELSENS
MEDDELANDESERIE
2016:10
SAMHÄLLSUTVECKLINGSENHETEN
ISSN 1400-4712

*Foto framsida: Ålands kvarn.
Om inte annat anges är foton i rapporten tagna av Bitte Franzén.*

Länsstyrelsen i Uppsala län

Bäverns gränd 17

751 86 Uppsala

Tfn: 010-22 33 000 (vxl)

E-post: uppsala@lansstyrelsen.se

Internet: www.lansstyrelsen.se/uppsala

Länsstyrelsens Meddelandeserie 2016

ISSN 1400-4712

Du hittar rapporten som pdf-fil på vår webbplats www.lansstyrelsen.se/uppsala

INNEHÅLL

Sammanfattning	1
Bakgrund och uppdraget	2
Syfte och mål	2
Metod och genomförande	3
Lagar och bestämmelser	4
Kulturmiljölagen (KML1998:950) och Miljöbalken	4
Sävaåns avrinningsområde	5
Kulturmiljön	6
Inventeringsområde.....	5
Berörda riksintresseområden	7
Kulturmiljöområden	8
Sammanfattande tabell över kulturmiljöområdena och dess värderingar	9
Disposition och kartsymboler för kulturmiljöerna.....	9
Kulturmiljö 1 - Frövi	10
Kulturmiljö 2 – Ölsta	13
Kulturmiljö 3 – Säva kvarn.....	16
Kulturmiljö 4 – Ransta.....	19
Kulturmiljö 5 – Säva.....	22
Kulturmiljö 6 – Årke	25
Kulturmiljö 7– Hällby.....	28
Kulturmiljö 8 – Hesta.....	30
Kulturmiljö 9 – Focksta	35
Kulturmiljö 10 - Hagby.....	40
kulturmiljö 11 – Hillinge-Forsa	43
Kulturmiljö 12 – Möjbro/Sunnanå kvarn	47
Kulturmiljö 13 – Sunnanå/Møjbro	50
Kulturmiljö 14 – Ångelsta-Skillsta.....	54
Kulturmiljö 15 – Tjälinge	57
Kulturmiljö 16 – Testa	60
Kulturmiljö 17 – Helgesta	62
Kulturmiljö 18 – Holmbro	65

Kulturmiljö 19 – Ulvansvad	70
Kulturmiljö 20 – Västerby-Österby	73
Kulturmiljö 21 – Ålands kvarn	77
Kulturmiljö 22 – Åsbo/Rosendal	81
Kulturmiljö 23 – Nordanå/kyrkbyn	84
Kulturmiljö 24 – Harsbo	89
Kulturmiljö 25a+b – Bredsjö	92
Referenser	96
Litteratur	96
Arkiv och hemsidor	97
Kartreferenser	97
Fornsök - begrepp	98
Ordförklaringar	98
Tidsperioder	98
Bilaga 1. Tabell - Fornsök	99

SAMMANFATTNING

Breja arkeologi har på uppdrag av Länsstyrelsen i Uppsala län under 2015 utfört en kulturhistorisk inventering gällande vattenanknutna lämningar utmed Sävaån i Uppsala och Enköpings kommuner. Delar av de bebyggelsehistoriska beskrivningarna har kompletterats av Sverker Larsson, Upplandsmuseet. Uppdraget har omfattat att ta fram kulturmiljöer i syfte att ur ett kulturhistoriskt perspektiv värdera dessa utifrån en given värderings- och bedömningsmodell. Sävaån är ca tre mil lång och utgör ett eget avrinningsområde. Ån har haft betydelse under en lång tid och varit en central plats både att bo intill, att nyttja vattenkraften från, samt för aktiviteter som hör samman med vattnet som exempelvis fiske, transport och hushållsgöra. Spåren och lämningarna utmed ån är i många fall både flerskiktade och mångfacetterade och inte alltid helt avläsbara. Ån har även skiljt bygderna åt och behovet att kunna ta sig över ån både förr och nu visar broar, ridvägar och vad på. Utefter ån finns inga större bruk eller samhällen. Bebyggelsen består i huvudsak av byar och gårdar, i flera fall med medeltida rötter, samt en handfull säterier bl. a. Sunnanå, Österby och Bredsjö. Byarnas och gårdarnas byggnader är i regel uppförda mellan 1800-talets senare hälft och 1900-talets första hälft, flera i en samlad bykärna eller som en radby, ofta med en agrar prägel. Några har inslag av äldre byggnader från 1700-talet, exempelvis Testa med flera parstugor och äldre ekonomihus samt Nordanå med en äldre bodlänga. En tydlig bild som framträder är att gårdar och byar och även gravfält tidigare har legat i nära anslutning till ån vilket bl. a. äldre kartmaterial visar. Flera gårdar ligger kvar där än idag medan andra har övergetts och är idag öde och andra har genom skiften fått nya lägen. Ca 90 forn- och kulturlämningar har registrerats/redigerats i Fornsök inom projektets gång. Lämningarna kan hänföras till fyra kategorier; by- och gårdstomter som tidigare inte varit registrerade, småindustriell verksamhet som exempelvis kvarnar och sågar samt kommunikationslämningar som exempelvis vad och broar samt kategorin gravar och gravfält. Utmed Sävaån har 25 kulturmiljöområden valts ut. Av dessa har fiskevårdsåtgärder redan genomförts på två platser och ytterligare några är föremål för åtgärder. Av kulturmiljöerna hör närmast hälften samman med småindustriella äldre verksamheter, som exempelvis sågar och kvarnar, där bl.a. byggnadsminnet Focksta kvarnmiljö ingår. Resterande områden utgörs av kommunikationsplatser, ett par sockencentra och byar. Av dessa 25 kulturmiljöområden utmed Sävaån har tre bedömts ha ett *Mycket högt värde för kulturmiljön*. Förutom Focksta är det området runt Ålands kyrka och Järlåsa äldre kyrkomiljö vid Nordanå. Femton områden har bedömts ha ett *Högt värde för kulturmiljön* varav flertalet utgörs av kvarnmiljöer och några av by- och gårdsmiljöer. Sju bedöms ha ett *Värde för kulturmiljön*. Däri ingår mindre gårdsmiljöer och miljöer där de kulturhistoriska värdena delvis redan har gått förlorade. Inga områden har bedömts som *Ringa värde för kulturmiljön*. Utmed ån finns idag ingen verksamhet som nyttjar åns vattenkraft.

Det gemensamma kulturvärdet utmed ån är ett bevarande av kulturmiljöerna med välbevarade bymiljöer, äldre byggnader, kvarnhus, vattenrännor och vattenspeglar samt de förhistoriska lämningarna och spåren. Hotbilden för flera av byggnaderna, både mindre tvättstugor, större ekonomibyggnader samt kvarnhus är i behov av upprustning och många saknar idag någon form av lagskydd. Åns, i många fall orörda meandrande åfåra, är en förutsättning för många av kulturmiljöerna, medan igenväxningen i ån samtidigt motverkar bevarandet av flera miljöer.

BAKGRUND OCH UPPDRAGET

En stor del av vårt kulturarv och vår kulturhistoria hör samman med sjöar och vattendrag. Vattnets betydelse för människan har varit stor ända sedan stenålder fram till idag, allt ifrån att man bosatt sig vid stranden, som näringsfång, för att färdas på och senare även som kraftkälla. Som en följd av detta finner vi ofta värdefulla kulturmiljöer vid vattendragen. Miljöerna är hotade av bland annat av ekologiska restaureringsprojekt och fiskevårdsåtgärder.

Kunskapen om länets vattenanknutna lämningar är idag mycket dålig och om vilka kulturhistoriska värden som därmed riskerar att försvinna. Ett kunskapsunderlag är av vikt för all hantering av fysiskt planering i anslutning till vattenmiljöer inte minst vid eventuella utrivningar, anläggande av fisktrappor och biotopvårdsinsatser som planeras i länet för att nå God ekologisk status enligt EU:s Ramdirektiv för vatten.

Bakgrunden till projektet *Inventering och värdering av vattenanknutna kulturmiljövärden inom Norra Östersjöns vattendistrikt* som påbörjades 2009 var att man ur ett natur-, fiske- och vattenvårdande perspektiv bland annat behövde skapa friare vandringsvägar för fisk. Projektets huvudsyfte var att ta fram ett översiktligt kunskaps- och inventeringsunderlag av vattenanknutna kulturmiljövärden. I projektet utformades en blankett med en värderingsmetod för kulturmiljöer vilken upprättas för varje område. I blanketten finns även uppgifter som berör vilka bestämmelse som syftar till skydd av kulturmiljön inom varje område samt vilka hotbilder som kan komma att uppstå. Projekten visade på att det finns ett stort behov av att fortsätta kunskapsuppbbyggnaden av vattenanknutna kulturmiljöer genom inventering och värdering av dessa. Inom länet pågår ett flertal fiskevårdsåtgärder inom flera vattendrag där man bl.a. ser dammvallar och kvarn- och sågruiner som ett stort vandringshinder för fisk. Inom länet har tre vattendrag tidigare inventerats för att ta fram värdefulla kulturmiljöer utefter vattendrag; Tämnarenån i Tierps kommun (Rapportmanus 2009-2010) och Jumkilsån och Strömarån (Länsstyrelsens meddelande serie 2014:19 och 2014:18).

Projektarbetet har utförts under perioden juni 2015 till april 2016 av arkeolog Bitte Franzén, Breja Arkeologi och under perioden mars-april 2016 av Sverker Larsson, Upplandsmuseet.

SYFTE OCH MÅL

Huvudsyftet har varit att ta fram ett kunskaps- och inventeringsunderlag av vattenanknutna kulturmiljövärden utefter Sävaån i Uppsala och Enköpings kommuner. I det ingår att karaktärisera, beskriva, dokumentera och bedöma vattendragens kulturhistoriska värden.

Målet är att det ska finnas ett översiktligt kunskapsunderlag över kulturmiljöer utmed Sävaån, samt att öka förståelsen för dessa miljöer och dess värden. Materialet ska vara ett arbetsredskap för handläggare på länsstyrelsen som arbetar med frågor kring vatten och kulturmiljö. Kunskapsunderlaget ska vara användbart för all fysisk planering i anslutning till vattenmiljöer inte minst vid eventuella utrivningar, anläggandet av fisktrappor och biotopvårdsinsatser som planeras i länet för att nå "God ekologisk status" enligt EU:s ramdirektiv för vatten.

METOD OCH GENOMFÖRANDE

Projektarbetets olika delar har omfattat förarbete, fältinventering, registrering i Fornsök samt rapportsammanställning. I rapporten ingår de uppgifter, beskrivningar och frågeställningar som finns med i blanketten.

Inför fältinventeringen har en genomgång och insamling av det arkivmaterial som berör arbetsområdet gjorts på Antikvarisk Topografiska Arkivet i Stockholm. I övrigt har de digitala registren utgjort basen av förarbetet, bl.a. Riksantikvarieämbetets Fornminnesinformationssystem (FMIS/Fornsök), Lantmäteriets olika kartarkiv samt Riksarkivet. Relevant litteratur och rapporter samt Internet har kompletterat förarbetet. Den största vikten har lagts på att studera, tolka och rektifiera äldre historiska by- och gårdskartor, från 1630-talet och framåt, då mycket information finns i både kartor och i dess textdelar. Häradskartorna från mitten av 1850-talet, 1950-talets Ekonomiska kartor, Fastighetskartan och flygfoton har ingått som informationskällor och underlag för tolkning och registrering i fält. Kartorna och övriga GIS-skikt har sammanställts i ett dataprogram ArcMap10, för att även kunna överföras och användas i en handdator i fält. För beskrivning av dagens bebyggelse har Upplandsmuseets bebyggelseinventeringar från åren 1984-1985 använts samt beskrivningar från adekvat litteratur. Bland de skriftliga informationskällor som direkt berör arbetsområdet har Göran Ulvängs avhandling "Hus och gård i förändring" som behandlar 1700- och 1800-talens bebyggelse utgjort en stor tillgång. Under arbetets gång har även en dialog förts med författaren som har gett värdefull information. Lokal litteratur från hembygdsföreningar och bibliotek har utgjort viktiga källor och kontakt med flera hembygdsföreningar har ingått i arbetet. Ett föredrag om Sävaaans kulturmiljöer hölls under hösten 2015 i Hagby hembygdsgård.

Det avtalade arbetsområdet omfattade en sträcka på minst 25 m på var sida om åfåran. Inventeringsbredden har ofta blivit betydlig bredare, mellan 50-100 m på var sida om ån och kulturmiljöområdena ännu större. Detta beror dels på åkanternas topografi och dels för att hålla samman ett kulturhistoriskt område.

Nya forn- och kulturlämningarna har mätts in med GPS (handdator) och by- och gårdstomter har markerats efter de äldre lantmäteriakternas utsträckning för vidare överföring och registrering i Fornsök. Flera av de redan registrerade lämningarna i Fornsök har redigerats både vad gäller beskrivning och geometri. Lösfynd som framkommit vid genomgång av arkivmaterial har i undantagsfall registrerats, då fyndplatserna i regel inte anger den exakta platsen var de påträffats. Lämningstyper, beskrivningar och registrering har skett enligt Riksantikvarieämbetets praxis samt enligt Kulturmiljölagen (1998:950).

Den blankett som togs fram 2009 som värderingsmodell och bedömningsgrund för kulturmiljöområdena har modifierats något men legat som grund för projektarbetet. Områdena har bedömts i en fyrgradig skala;

- Ringa värde för kulturmiljön
- Värde för kulturmiljön
- Högt värde för kulturmiljön
- Mycket högt värde för kulturmiljön

Bedömningen grundar sig på;

- Bruksvärde med valalternativ kring huruvida anläggningen/miljön fortfarande nyttjas och om det är för ursprungligt ändamål
- Kunskapsvärde kring möjligheter att kommunicera den kulturhistoriska berättelsen
- Upplevelsevärde med valalternativ Ringa eller Stora upplevelsevärden

De kulturmiljöer som under arbetets gång har utkristalliserats har fått områdesbeskrivningar utifrån ovanstående kriterier. Samtliga nyregistrerade och redigerade forn- och kulturlämningar i Fornsök finns redovisade i en bilaga (Bilaga 1) med lämningstyp och antikvarisk status.

LAGAR OCH BESTÄMMELSER

KULTURMILJÖLAGEN (KML1998:950) OCH MILJÖBALKEN

Byggnadsminnen (KML 3 kap.)

I tredje kapitlet av kulturmiljölagen finns bestämmelser om byggnadsminnen, hur de inrättas och vilket skydd de har samt i vilken mån de får ändras.

En byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde får förklaras som byggnadsminne av länsstyrelsen. Bestämmelserna får också tillämpas på parker, trädgårdar eller andra anläggningar.

Bestämmelserna i 3 kap. reglerar skyddet för den del av vårt kulturarv som utgörs av de kulturhistoriskt värdefullaste byggnaderna och anläggningarna som inte ägs av staten. Bestämmelserna är ett starkt instrument som ska ge ett långsiktigt skydd. Av detta följer att lagens tillämpning måste vara restriktiv och att urvalsfrågor och konsekvensbedömningar måste ägnas stor omsorg.

I beslut om byggnadsminnen anges de skyddsbestämmelser som gäller. Dessa talar om på vilket sätt en byggnad eller anläggning ska vårdas och underhållas, samt i vilka avseenden den inte får ändras. Länsstyrelsen kan medge undantag från skyddsbestämmelserna om det finns särskilda skäl för det.

I tredje kapitlet finns även bestämmelser om hur man väcker fråga om byggnadsminne, interimistiskt förbud, anmälningsplikt, ersättning och inlösen samt jämkning och hävande av byggnadsminnen.

Fornminnen (KML 2 kap.)

I detta kapitel i kulturmiljölagen finns bestämmelser om fornlämningar och fornfynd samt reglerar användandet av metallsökare.

En väsentlig del av skyddet är de bestämmelser som rör ansökan om att göra ingrepp i fornlämning i samband med markexploatering (uppdragsarkeologi), skogsbruksåtgärder (plantering, markberedning m.m.) eller forskningsundersökningar. Beslut fattade enligt dessa paragrafer kan dessutom leda till ytterligare beslut om ersättning eller fyndfördelning.

Andra kapitlet anger också att till en fornlämning hör ett så stort område runt själva fornlämningen som behövs för att bevara fornlämningen, ett s.k. fornlämningsområde. Vidare innehåller kapitlet bestämmelser om vad som är ett fornfynd, vård och skydd av fornlämningar, reglering vid metallsökaranvändning samt paragrafer rörande fornminnesbrott.

I enlighet med lagen är det länsstyrelsen som beslutar i ärenden som rör fornlämningar och den som på något sätt vill förändra en fornlämning måste ha länsstyrelsens tillstånd.

Riksintressen (MB 3 kap)

Kulturmiljövårdens riksintressen regleras i miljöbalkens 3 kap. 6 §, och ingår i miljöbalkens hushållningsbestämmelser. Bestämmelserna ska tillämpas vid beslut om ändrad markanvändning enligt miljöbalken, plan- och bygglagen och elva andra lagar.

SÄVAÅNS AVRINNINGSOMRÅDE

Sävaån utgör ett eget avrinningsområde inom Norrströms huvudavrinningsområde. Den är ca tre mil lång och med en fallhöjd på 110 meter och rinner från sjöarna Skärsjön, Bredsjön och Grissjön och fortsätter mot sydöst med sitt utflöde i Lårstaviken i Mälaren. De övre delarna domineras av skogsmark med inslag av myrmark medan jordbruksmarken breder ut sig nerströms. Inom åns huvudflöde finns sex dämmen och ett stort antal vattenföretag. Mellan de nedre dämmena finns orörda sträckor med forsar och ravinbildningar vilka finns upptagna i länets Naturvårdsprogram. Ån korsas av två större vägar, väg 55 i den sydöstra delen och väg 72 i den N delen, där även järnvägen följer vägsträckningen. Ån rinner genom sex socknar; Gryta i Enköpings kommun, Balingsta, Hagby, Skogs-Tibble, Åland och Järlåsa i Uppsala kommun.

INVENTERINGSOMRÅDE

Arbetsområdet har omfattats av Sävaåns huvudfåra, mellan Bredsjön i väster och utloppet i Mälaren i öster.

Urvalet av inventeringssträckor har bl.a. grundat sig på resultatet från förarbetet tillsammans med de topografiska förutsättningarna i ån, t ex vid nivåskillnader, krökar, öar och vid äldre bebyggelselägen. I SMHI:s dammregister finns sex stycken dämmen utmärkta utmed ån.

Utsnitt från Länskartan med Sävaåns huvudfåra markerad.

KULTURMILJÖN

Sävaåns huvudflöde rinner inte genom något större samhälle, men passerar två sockenkyrkor, Åland och Hagby samt en kyrkoruin i Järlåsa socken. Övrig bebyggelse utmed ån har en agrar prägel, i form av gårdar, byar och säterier. En välbevarad bymiljö, med flera bevarade parstugor finns inom byn Testa. Inom Sävaåns dalgång har byarna historiskt sett legat i direkt anslutning till ån, vilket även är fallet för en del av dagens gårdar medan andra genom bl. a. skiften fått nya gårdslägen. Flera av byarna har intilliggande gravfält och/eller gravgrupper och i anslutning till de mer höglänta delarna utmed ån, finns lämningar från stenålder och bronsålder. Nämnas kan fornlämningsmiljön runt Ålands kyrka med bl. a. fem fornborgar. Åns vattenkraft har nyttjats under många århundraden i huvudsak för kvarnar och sågar, samt för övrig småindustriell verksamhet. Focksta kvarn är en välbevarad kvarnmiljö och utgör idag ett byggnadsminne. Kommunikationen över ån är och har varit viktig, vilket flera broar, namn och runstenar visar. Intill flera av kvarnmiljöerna finns bevarade stenvälsbroar. Endast på ett ställe, vid Focksta, finns äldre ridvägar "hålvägar" och i anslutning till dessa finns ett par runstenar och ett gravfält. Utöver dessa runstenar, finns flera resta stenar utmed ån, varav några nämner brobyggen.

Den revideringsinventering av forn- och kulturlämningar som fram till 1990-talet gjordes i Riksantikvarieämbetets regi, genomfördes i de berörda socknarna i början på 1980-talet. Därefter har ingen övergripande inventering genomförts inom arbetsområdet. De byggnadsinventeringar som finns är gjorda inom Uppsala län av Upplandsmuseet mellan åren 1984-1987. Och för både Uppsala kommun och Enköpings kommun finns kulturminnesvårdsprogram från 1984 som beskriver värdefulla kulturmiljöer.

Ett fåtal arkeologiska undersökningar har ägt rum i anslutning till ån. Vid Säva by, där väg 55 passerar ån, påträffades skelett- och brandgravar i samband med att vägen lades om på 1930-talet. Intill ån vid Hagby kyrka har ett par husgrunder undersökts, där det idag är en minneslund. När man grävde en källare i ett boningshus intill Järlåsa kyrkoruin påträffades flera skelettgravar från en äldre kyrkogård. Övriga undersökningar utgörs av mindre schaktkontroller för bl.a. ledningsdragningar.

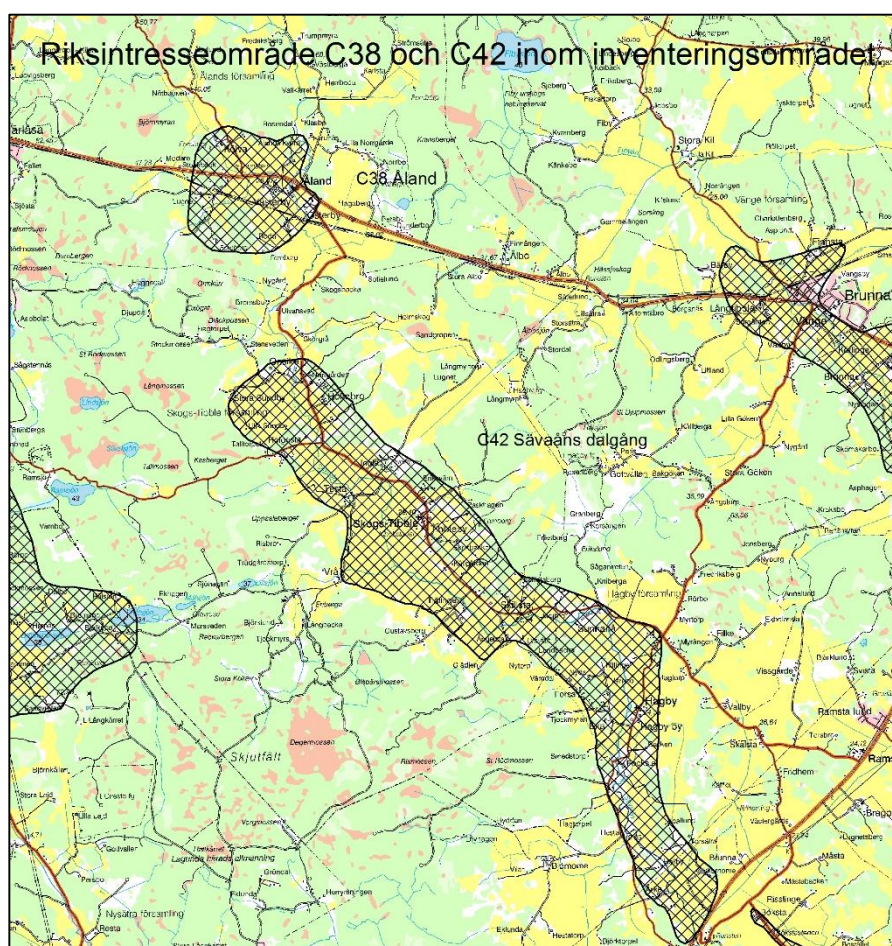
Sävaåns rinner i den mellersta och södra delen genom flacka uppodlade dalgångar.

BERÖRDA RIKSINTRESSEOMRÅDEN

Sävaån rinner genom två Riksintresseområden; C38 Åland som omfattar ett område runt Ålands kyrka, ca 2 km² stort, och C42 Sävaåns dalgång, ca en mil lång sträcka utmed Sävaåns dalgång.

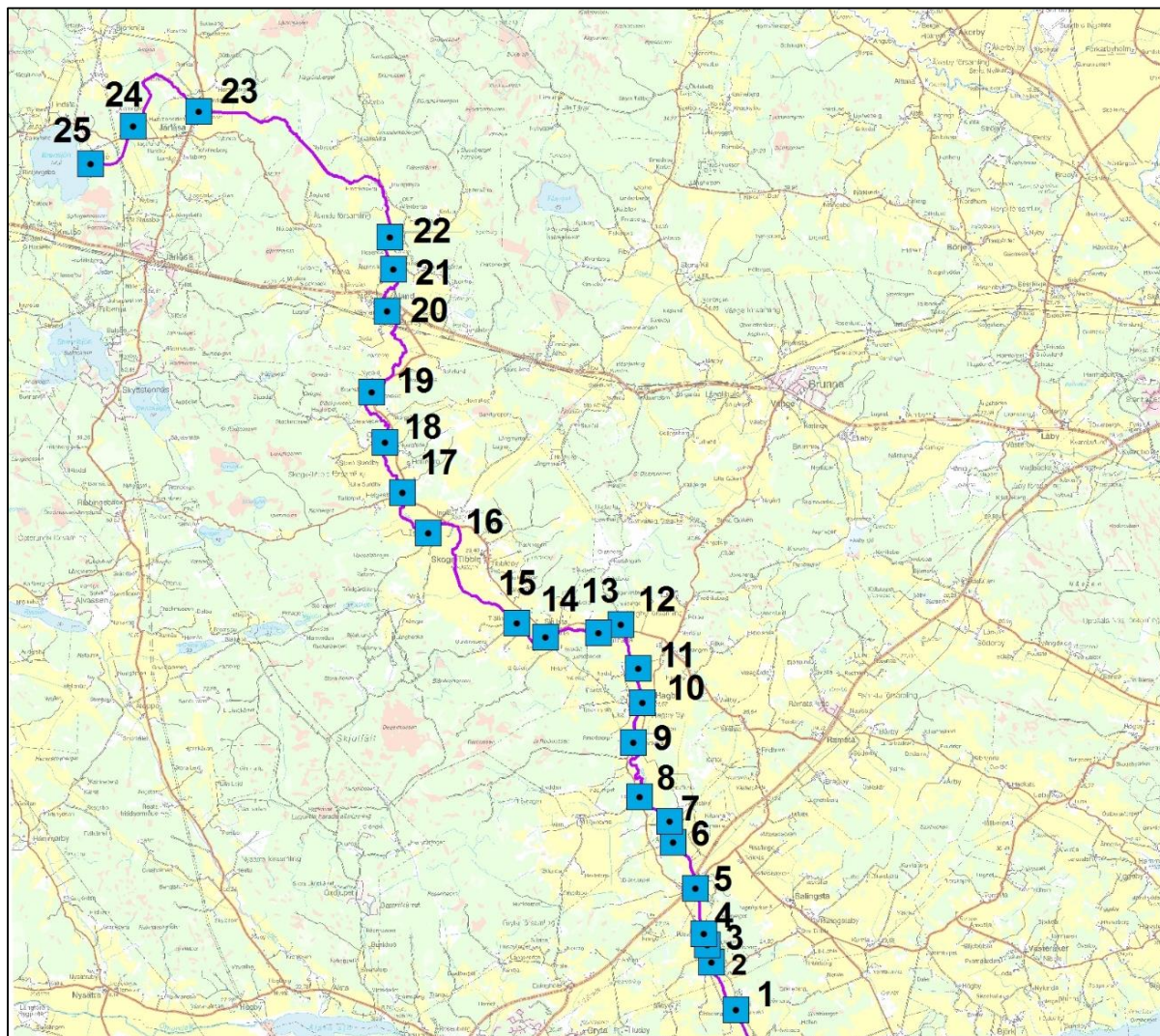
Utdrag ur riksintresseområdet C38 där motiveringen lyder; *"Odlingslandskap i randbygd från yngre järnålder omgivet av ett anmärkningsvärt stort antal fornborgar. Fem fornborgar på bergskrön runt dalgången, två yngre järnåldersgravfält, medeltida kyrka, Österby herrgårdsamt kvarnmiljö"*.

C42 där motiveringen lyder; *"Odlingslandskap med forntida bebyggelse-lämningar i karaktäristiska lägen som visar bebyggelseutvecklingen alltifrån stenåldern till 1800-talet. Yngre stenåldersboplatser i höjdlägen vid Holmbro och Vrå, bronsåldersboplatser med rösen, skärvstenshögar och skålgropar, bl.a. vid Tjälinge, gravfält från järnåldern med de yngre intill byarna, fornborg vid Tibble, runstenar och hålvägar vid Focksta, Skogs-Tibble romanska kyrka, bebyggelse från främst 1800-talet i Hagby och Testa byar. Eka och Sunnanå herrgårdar med 1700-talsbebyggelse samt Focksta kvarnmiljö". Den senare utgör även det enda byggnadsminnet utefter Sävaån".*

KULTURMILJÖOMRÅDEN

Inom sträckningen har 25 kulturmiljöområden dokumenterats och värderats. Kulturmiljöområdena beskrivs från Lårstaviken och uppströms till Bredsjön.

Samtliga 25 kulturmiljöområden utmed Savaån.

Av dessa kulturmiljöer har tre bedömts som *Mycket högt värde för kulturmiljön*, femton som *Högt värde för kulturmiljön*, sju *Värde för kulturmiljön*. Inga områden har bedömts som *Ringa värde för kulturmiljön*.

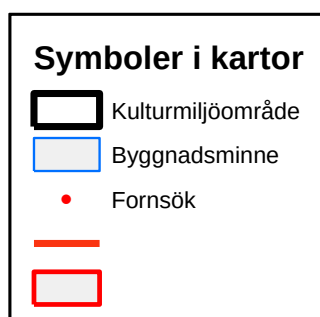
SAMMANFATTANDE TABELL ÖVER KULTURMILJÖOMRÅDENA OCH DESS VÄRDERINGAR

Kulturmiljöer		Kulturhistorisk värdering
Kulturmiljö 1	Frövi	Värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 2 *	Ölsta	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 3	Säva kvarn	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 4 *	Ransta	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 5	Säva	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 6	Årke	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 7	Hällby	Värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 8	Hesta	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 9	Focksta	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 10	Hagby	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 11	Hillinge/Forsa	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 12	Sunnanå/Möjbro kvarn	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 13	Möjbro/Sunnanå	Värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 14	Ångelsta/Skillsta	Värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 15	Tjälinge	Värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 16	Testa	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 17	Helgesta	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 18	Holmbro	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 19	Ulvansvad	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 20	Västerby/Österby	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 21	Ålands kvarn	Högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 22	Åsbo/Rosendal	Värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 23	Nordanå/Kyrkbyn	Mycket högt värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 24	Harsbo	Värde för kulturmiljön
Kulturmiljö 25a+b	Bredsjö	Högt värde för kulturmiljön

*Åtgärder redan genomförda

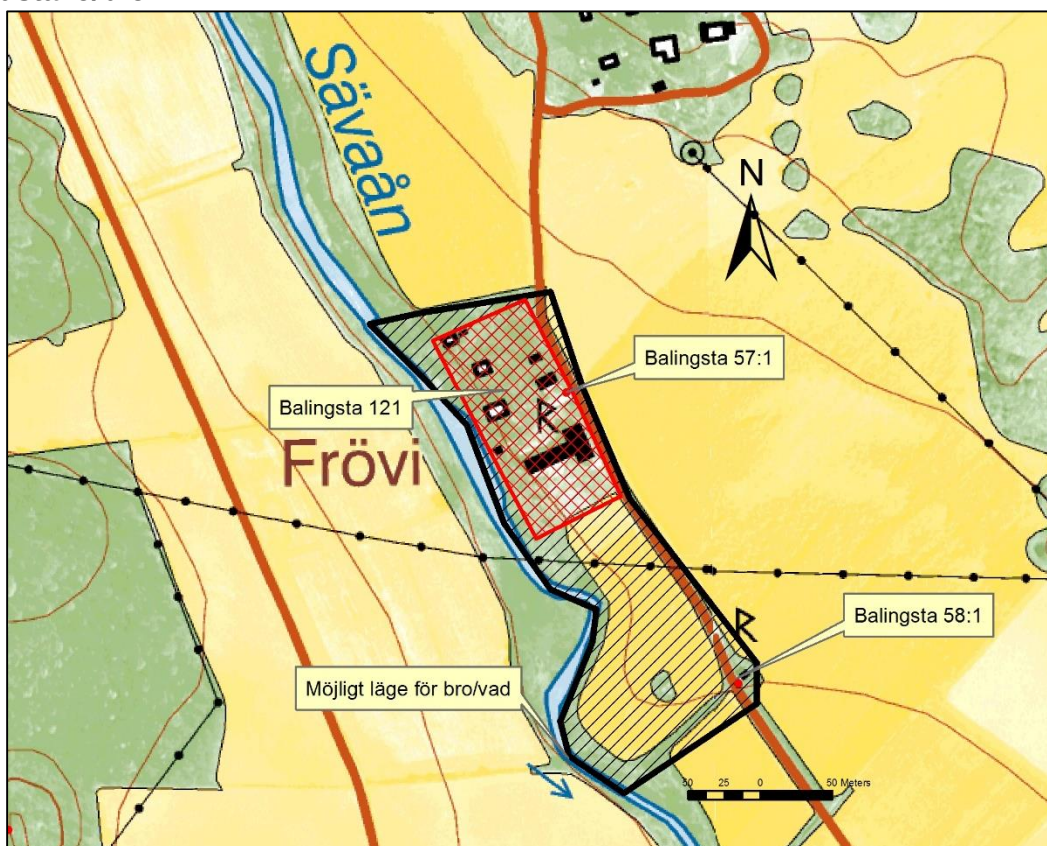
DISPOSITION OCH KARTSYMBOLER FÖR KULTURMILJÖERNA

Varje kulturmiljöområde har en rubrik med kulturmiljöområdets namn och nummer. Därefter följer en kort beskrivning för området med bl.a. de lagskydd som finns och vad miljön innehåller. Därunder följer en karta med utdrag från fastighetskartan (i regel i skala 1:4000) med de lämningar och byggnader som ingår i området. Under denna är en tabell med de uppgifter som finns i Fornsök. Därefter följer en kort beskrivning med topografi, dagens bebyggelse samt historik. Slutligen kommer ett värderingsstycke samt hotbild/åtgärd. Varje område kompletteras med historiska kartor och foton. Bilagt finns en lista med samtliga berörda forn- och kulturlämningar (Bilaga 1). Nedan en kartförklaring till områdeskartorna.

KULTURMILJÖ 1 - FRÖVI

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett värde för kulturmiljön. Områdets skydd omfattas delvis av KML. Inom området finns Frövi by, två runstenar och ett möjligt vadställe/bro.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Balingsta 57:1	Runsten	Fornlämning
Balingsta 58:1	Runsten	Fornlämning
Balingsta 121	By- och gårdstomt (Frövi)	Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturmiljöområdet utgör det östligaste av alla områden och ligger närmast utloppet i Lårstaviken. Ån rinner i en sydöstlig riktning i en något nedskuren fåra. Området omfattar åns östra sida och omges av flack åkermark. Inom området finns Frövi bytomt med dagens bebyggelse samt två runstenar och en möjlig plats för bro eller vad. Frövi saknar bygravfält.

Frövi by utgörs idag av ett par gårdsenheter, bebyggda med boningshus och uthus. Flertalet av byggnaderna är uppförda under 1800-talet senare del och i början av 1900-talet. En brädfodrad rödmålad smedja ligger utmed vägen söder om byn.

Äldsta karteringen av **Frövi by** (Balingsta 121) gjordes i samband med storskiftet, år 1774. Byn bestod då av fyra frälsehemman om sammanlagt "3 och 3/4 mantal". Äldsta skriftliga belägg för Frövi är från år 1292 "*Qurium mesonia Frodawi*". År 1294 anges i ett testamente att det bl. a. fanns kvarnar som hörde till byn. Läget för en kvarn invid byn är mindre troligt då ån här saknar fall, varför det är mer sannolikt att kvarnarna legat uppströms, vid byarna Balingsta, Säby eller Ölsta, då dessa vid den tidpunkten hade samma ägare som Frövi.

Utsnitt av 1774 års karta över Frövi med bytomt och i norr Wiks kvarn.
© Lantmäteriet

Frövi har varit frälseägt ända sedan 1200-talet och både Vadstena kloster, ätten Oxenstierna och Finstaätten har varit ägare till gårdar i byn.

Båda runstenarna är uppställda utmed dagens grusväg. Den ena **runstenen** (Balingsta 57:1) står utmed vägens västra sida, intill byns ägogräns. Texten lyder; "Igulbjörn och Fastlög ..denna sten efter Anund. Gud hjälpe hans själ". Den har tidigare stått på gårdstomten, ca 60 m sydväst om dagens läge och finns utsatt på den Ekonomiska kartan från år 1951. Den andra **runstenen** (Balingsta 58:1) står längre söderut på vägens östra sida, intill smedjan. Enligt Upplands runinskrifter lyder inskriften på den: "...denna sten efter ... och göra bron." Stenen påträffades nere vid ån, år 1868 och ställdes upp på nuvarande plats.

En bro över ån vid Frövi gjorde naturligtvis kommunikationen mellan norr och söder bra mycket genare, t. ex från och till Uppsala. Vid inventeringstillfället var det hög växtlighet intill åkanten samt sly, vilket försvårade möjligheterna att finna några rester efter en bro. Enligt boende, som brukar marken har dessa inte heller kunnat se några spår efter någon broläggning.

Runsten Balingsta 58:1 intill smedjan, utefter bygatan.

Sävaån nedströms Frövi by.

Områdets kulturhistoriska värde

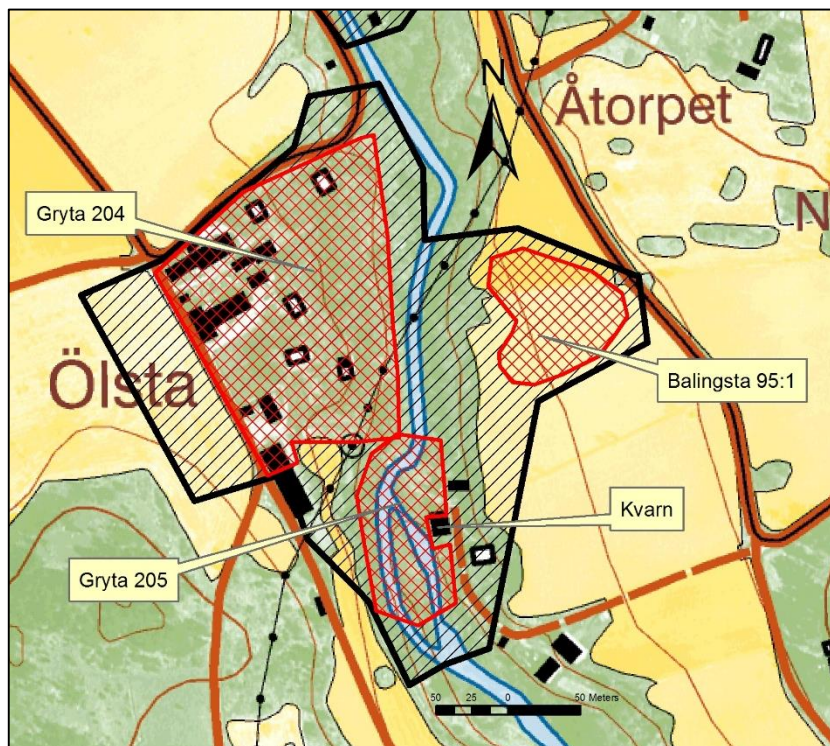
Kulturmiljöområdet har ett värde för kulturmiljön. Den kulturhistoriska berättelsen går att uppleva. Dagens gårdar ligger på samma plats som den historiska bytomten från 1700-talet och omges då som nu av åkermark. Byns namn, jord-och-natur, runstenarna samt en uppgift om en bro pekar på att platsen har fyllt en viktig funktion runt 1000-talet och århundradena därefter. Byn har kvar en agrar prägel som är värd att bevara och en av gårdarna bedriver jordbruksverksamhet.

Hotbild

Byns agrara prägel, med gårdarna placerade på 1700-talets tomter är värda att bevara. Vid en eventuell åtgärd av eller intill ån, kan det finnas lämningar, både i form av rester efter en bro, husgrunder eller annan verksamhet i anslutning till bytomten, som idag inte går att se.

KULTURMILJÖ 2 – ÖLSTA

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Områdets skydd omfattas delvis av KML. Inom området finns Ölsta by, dammanläggningar samt ett kvarnhus från 1800-talets slut, vilket har haft äldre föregångare. Fiskevårdsåtgärder är genomförda.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Gryta 204	Bytomt Ölsta	Övrig kulturhistorisk lämning
Gryta 205	Kvarnlämning	Fornlämning
Balingsta 95:1	Gravfält	Uppgift om

Kulturmiljön omfattar åns båda sidor. Ån rinner i nord-sydlig riktning i en lugn åfåra vilken nedströms delar upp sig till två fåror. Åns västra sida kantas av en moränhöjd och den östra sidan av en flackare sluttning. Inom området ligger Ölsta by, en välbevarad radby, ett kvarnhus, ett kvarntorp, samt kvarnlämningar i form av en dammvall och stensatta rännor. På klinten, ovanför och öster om ån, finns en uppgift om ett bortodlat gravfält.

Dagen bebyggelse inom Ölsta by är till stora delar uppförda under 1900-talets början. Kvarn från äldre tid finns ett par uthusbyggnader. **Ölsta by** (Gryta 204) finns omnämnd redan år 1220 som "*in villa Eulsta*". 1540 års jordebok visar att byns gårdar då utgjordes av fem gårdar, tre frälse-, en skatte- och ett kyrkohemman. Byn fick säterifrihet på 1600-talet och den beskrivs ha haft en ståndsmässig bebyggelse ända fram till 1800-talets hälft, då laga skifte genomfördes i byn. Byn har trots laga skiftet kvar sin karaktär som radby.

Kvarnhuset byggdes mellan åren 1875-1880, då även en ny dammanläggning anlades. Kvarnhuset är uppfört i tre våningar, varav den nedre våningen är i huggen granit och de övriga våningarna är uppförda i timmer ((Winning, J. 1940). I början av 1900-talet revs det gamla kvarnverket ut och ersattes med moderna kvarnmaskiner.

Utsnitt från 1826 års karta över Ölsta.
© Lantmäteriet

Ovan: en översikt av dammvallen med bro och i bakgrunden kvarnhuset. Nedan: detalj av kvarngrunden med uttag för vattenrännan, som nedströms är stenskodd (Gryta 205).

Från kvarnhusets södra del är en stensatt **ränna** (Gryta 205) ca en meter bred, idag helt torrlagd, vilken nedströms ansluter till ån. I ån väster om kvarnen finns rester efter fundament till en dammvall med två utloppsrännor, varav den ena tidigare varit torrlagd. Fundamenten är kallmurade, av huggna stenblock och det östligaste dämmet är förstärkt med cement. Under år 2014 genomfördes **fiskevårdsåtgärder** på platsen och då revs den torrlagda rännan med cementdämmet ut, så att vattenflödet kunde ta denna väg. I den andra rännan, som delvis är åns naturliga flöde, lades stenar ut så att vattnet kan sippra igenom. Över dämmets fundament ligger träbroar, varav den ena är nylagd i samband med restaureringen av dammen.

Till vänster cementdämmet före utrivning och nedan efter utrivning och hålldammen uppströms.

Kvarnplatsen, har under åren haft många namn som Wiks kvarn, Frövi kvarn och Ölsta kvarn, vilket beror på vilken av byarna som varit ägare dess ägare. I Kvarnboken "Svenska Kvarnar" (Winning, J. 1940), anges att kvarnen härstammar från 1300-talet och tillhörde då Wiks slott. Skriftliga belägg har inte kunnat styrka detta. Vid en genomgång av grannbyn Frövis (se kulturmiljö 1) arkivstudier finns nedskrivet i ett traktamente år 1292, att kvarnar fanns till Frövis by. Vid denna tid var det samma ägare på Frövi och Ölsta varför det skulle kunna peka på kvarnplatsens datering. På den äldsta kartan över Ölsta by från år 1635 finns ingen kvarn utmärkt. Möjligt är att det funnits en äldre kvarndrift som legat nere fram till 1700-talet, då kvarnen för första gången finns utmärkt på en karta från år 1771 över Ölsta by. På kartan finns enbart en hus- och kvarnsymbol öster om ån, samt tre dämmen och/eller broar, varav det ena direkt i anslutning till kvarnen och två uppströms. På 1826 års karta över samma by finns en mer detaljerad bild med både boningshus och kvarnbyggnad öster om ån samt en ränna nedströms och över ån två dämmen. Dessa verkar överstämma bra med lägena för dagens dammfundament och kvarnhus.

Det bortodlade **gravfältet** (Balingsta 95:1) har legat på klinten ovanför åbrinken och kan ha hört till Ölsta by. Flera runda stensättningar ska ha plöjts bort vid jordbruksarbete.

Områdets kulturhistoriska värde

Kulturmiljöområdet har ett högt värde för kulturmiljön. Kvarnhuset och torpet är bra representanter för en kvarnplats från 1800-talets senare del. Kvarnplatsen, kan ha funnits redan under medeltid och är kartlagd från 1790-talet. Kvarnen nyttjades in på 1900-talet och används idag för annat ändamål. Bytomten, som ännu har ett intryck av radby samt det bortodlade gravfältet visar på ett för området typiska förhistoriska lägen intill åkanten. Den kulturhistoriska berättelsen är här tydlig och upplevelsevärde stort.

Åtgärd

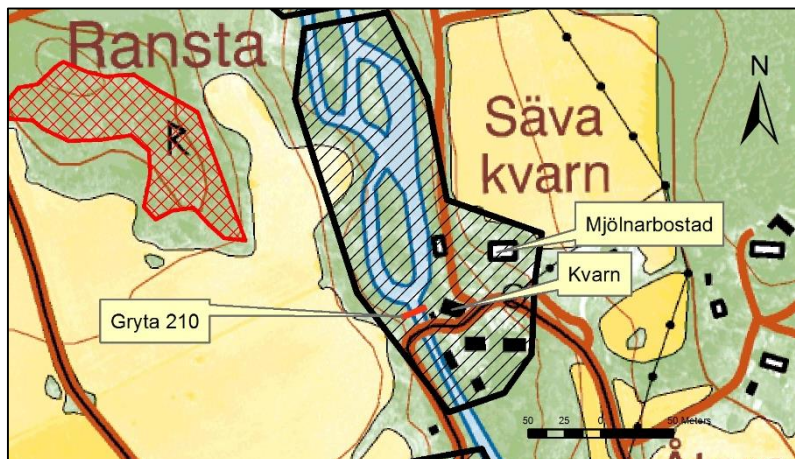
Breja Arkeologi genomförde en besiktning av ovanstående kulturmiljö år 2014, vilket föregicks av de fiskevårdsåtgärder som tidigare hade föreslagits, då dämnet var ett vandringshinder för fisk. Länsstyrelsen gjorde därefter bedömningen om åtgärder på platsen som utfördes samma år.

Den nya broläggningen över Sävaån.

KULTURMILJÖ 3 – SÄVA KVARN

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Inom området finns en småindustriell miljö med kvarnhus och tillhörande dammvall, hålldamm samt mjölnarbostad och flera mindre byggnader.

Id i Fornsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Gryta 210	Dammvall	Övrig kulturhistorisk lämning

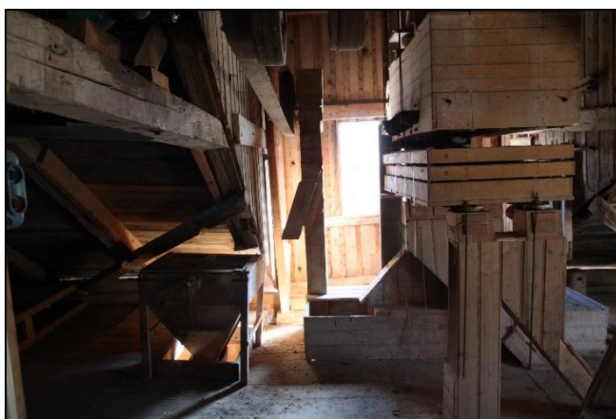
Kulturmiljön vid Säva ligger på båda sidor om ån. Ån är här djupt nedskuren med branta åkanter och rinner från norr i två delvis igenväxta åfåror för att därefter gå samman vid ett dämme. Kulturmiljön utgörs av en kvarnbyggnad samt dammvall, rännor, hålldamm, en mjölnarbostad samt flera mindre byggnader. Söder om dämnet går vägen och överfarten mellan byarna över en nyligen omgjord bro.

Idag finns intill ån ett välbevarat **kvarnhus**, samt flera mindre byggnader och på en höjd öster om kvarnen en manbyggnad en f.d. **mjölnarbostad**. Kvarnen har hört till byn Säva och senare även tillhört byn Ölsta och finns då omnämnd som "Mellankvarnen". Den äldsta uppgiften om en kvarnplats är från 1702 års karta över Säva by, då ett kvarnhus med vattenhjulsymbol finns angiven på samma plats.

Utsnitt ur 1702 års karta över Säva by med kvarn och mjölnarbostad. ©Lantmäteriet.

Dagens **kvarn** utgörs av en rödmålad timmerstomme i tre våningar. Kvarnhuset är sannolikt densamma som på en arealavmätningsskarta över Säva by från år 1830 och eventuellt kan delar av en äldre byggnad, markerad på 1702 års karta, ingå i dagens kvarnhus (t. ex delar av grundmuren). Enligt dagens ägare byggdes kvarnhuset om på 1850-talet, sannolikt ändrades då drivningen av kvarnstenarna från vattenhjul till turbindrift. Dagens maskineri, består av en turbin, två mjölvalskvarnar och en kvarn som sannolikt är för djurfoder eller annan grövre malning. Kraften från turbinaxeln överförs till kvarnarna med remdrift. Kvarnen, med en bevarad kvarndamm med inloppsränna till turbin och ganska komplett kvarnmaskineri skulle enligt ägaren i princip kunna igångsättas. På våningen ovanför kvarnarna finns ett siktningsaggregat.

Till vänster kvarnhuset och ovan bl. a. kvarnens siktningsaggregat Foto: Sverker Larsson.

Tvåvåningsbyggnad norr om kvarnen.

Norr om kvarnen, utmed åns östra sida, är en byggnad, delvis uppförd i två våningar, med en källare gjuten i betong och med en överbyggnad av trä. Enligt ägaren till närliggande Ransta kvarn ska huset under en period ha använts för att torka säd innan malning. I källarvåningen har det enligt uppgift eldats på och värmen/röken har letts genom ett hål i bottenbjälklaget och vidare upp i byggnaden där säden förvarats. I byggnaden har också funnits ett snickeri (sannolikt gårdens egen snickarverkstad) och den har också använts som bostad. Huset är sannolikt från 1800-talets andra hälft.

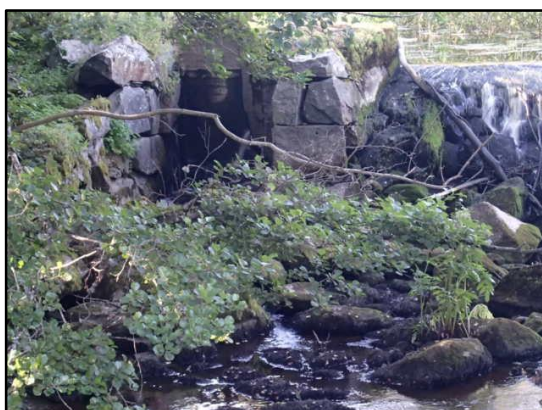
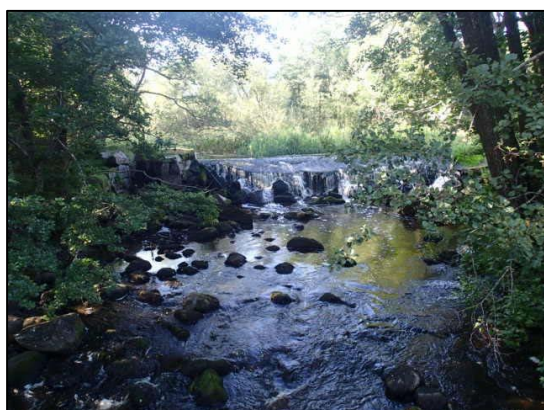
Söder om kvarnhuset, på andra sidan vägen står en mindre timmerbyggnad med ett skärmtak. Ett cirkelsågverk, troligen från 1900-talets första hälft, står under skärmtaket. Timmerbyggnaden kan vara samma som ett hus markerat på kartan från 1830. Öster om sågverket finns en ekonomibyggnad som sannolikt är uppfört närmare sekelskiftet 1900.

Till vänster timmerbyggnad med ett cirkelsågverk under ett skärmtak. Foto: Sverker Larsson. Till höger utsnitt ur 1830 års karta över kvarnområdet hörande till Säva by. ©Lantmäteriet.

MjölARBostaden ska enligt dagens ägare vara uppförd på 1920-talet, och hade enligt äldre foton ett brutet tak (mansardtak). Huset brann på 1950-talet, men källarvåning och sannolikt även stommen är densamma.

Dammvallen (Gryta 204) över åfåran, är till stora delar uppbyggd av cement samt i kanterna av huggna stenblock. I den västra kanten är ett större stenfundament med ett utskovshål.

Dammvallen och detalj av utskovet i väster.

Områdets kulturhistoriska värde

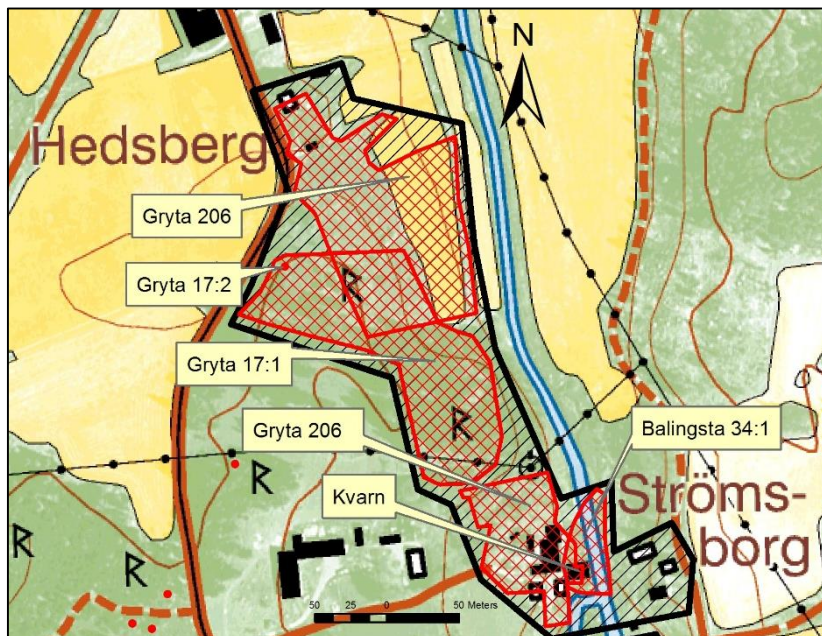
Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön, med en bevarad kvarnmiljö, med rännor, dammvall och vattenspegel och med ett industrihistoriskt värde bestående av kvarnens maskineri tillsammans med de mindre byggnader som finns i anslutning till kvarnen. Vattenspegeln och det forsande vattnet nedströms dammvallen tillför viktiga värden för kulturmiljön.

Hotbild

En rivning av dämnet kan vara aktuellt. Dammvallen är ett hot mot vandrande fiskar och fiskevårdsåtgärder är önskvärda, då vandringsvägen nedströms är fri upp till detta dämme. Hela kvarnmiljön med kvarnhus, damm, dammvall och rännor bör bevaras.

KULTURMILJÖ 4 – RANSTA

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Områdets skydd omfattas delvis av KML. Inom området finns Ransta by, gravfält med runsten samt en kvarnmiljö med ett mjölnartorp. Åtgärd utförd av spontdamm 2015.

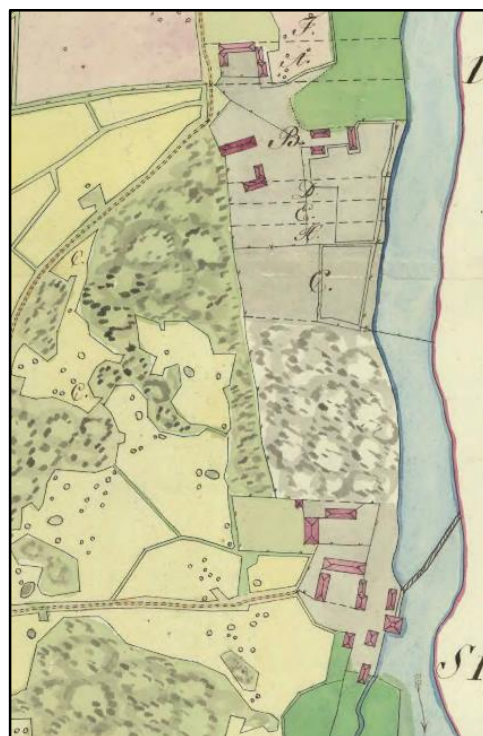
Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Gryta 206	Bytomt Ransta	Övrig kulturhistorisk lämning
Gryta 17:1-2	Gravfält och runsten	Fornlämning
Balingsta 34:1	Kvarnlämning	Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturmiljön omfattar båda sidorna om ån. Ån rinner från norr i en ganska rak troligen utträtad åfåra och kantas på båda sidorna av sluttningar från intilliggande moränhöjder. Inom området finns Ransta by, delvis bebyggd med en äldre gårdsbebyggelse, en kvarnmiljö, ett mjölnartorp samt ett gravfält med en runsten.

Dagens Ransta gård ligger väster om och utanför kulturmiljöområdet. På den äldsta kartan över **Ransta by** (Gryta 206) från år 1635 finns inom byn tre gårdar och en kvarn markerade. En gård och kvarn låg utmed ån i dess södra del och två gårdar låg inom kulturmiljöområdets norra del. På en yngre karta från år 1783 är bebyggelsen fortfarande fördelad på dessa två områden samt har då alla hus detaljerat utritade. Den södra gårdstomten, med tillhörande kvarn, är idag bebyggd med ett flertal hus både bostadshus, uthus samt ett äldre kvarnhus. Flera av husen har en äldre karaktär, varav ett kan vara uppförd på 1700-talet. Platsen för de norra gårdarna är idag till största delen öde och endast inom den nordligaste delen tangeras de äldre gårdstomterna av ett boningshus och ett uthus, idag kallat Hedsberg. Resterande delar av de norra gårdstomterna är idag betesmark som delvis är terrasserade ned mot ån. Äldsta skriftliga belägg för Ransta är från år 1316 *"in Ranestum"*.

Till höger i bilden terrasserings inom Ransta bys norra gårdslägen exponerade mot Sävaån. Foto från nordväst.

Utsnitt från kartor över Ransta by från år 1635 och 1783 med gårdstomter och kvarn. © Lantmäteriet

I karttexten till 1635 års karta över byn anges att *"Fiskewatn haffuer thenne by godt"*.

Kvarnområdet (Gryta 34:1), består förutom av kvarnhuset, av rännor och en f.d. dammvall. Kvarnbyggnaden intill ån, har en hög stengrund samt en överbyggnad av timmer. I stengrunden finns slagna valv för in- och utlopp till kvarnen. Enligt boende skall delar av kvarngrunden vara anlagd på 1500-talet. Kvarnens maskineri är till stora delar utrivna och byggnaden nyttjas idag för annat ändamål. Äldsta skriftliga belägg för Ransta kvarn är från år 1553 *"Rannesta quarn"*. Redan 1489-1503 betalar Sko kloster för *"en kvarnfjäll"* i Ransta, vilket kan vara samma kvarnplats. Kvarnen finns kartlagd första gången år 1638.

Till höger: Ransta kvarn, foto från söder.
Ovan: det slagna valvet på kvarnens
norra sida.

Tidigare fanns här en **dammvall** (Gryta 34:1), som numera är utriven. Dammvallen registrerades i samband med Riksantikvarieämbetets revideringsinventering 1980 som "rester efter gammal dammbyggnad till kvarn, delvis påförd med skrot och schaktmassor". Resterna som fanns efter dammvallen har enligt dagens ägare tidigare rensats bort och lagts upp på kanten, delvis öster om ån. Därefter anlades på platsen en spontdamm av trä, vilken byttes ut av SMHI 2015. Nedströms delar ån upp sig i två fåror. I anslutning till kvarnen finns flera kvarnstenar.

Mjölartorpet (Strömsborg) ligger på åns östra sida, och är bebyggd med ett par rödmålade bostadshus och ett par uthus. Torpet och Ransta kvarn binds samman med en gångbro.

Gravfältet (Gryta 17:1) ligger på en moränhöjd i områdets nordvästra del med ca 40 gravar, varav övervägande är flacka gräsbevuxna stensättningar. Gravfältet och Ranstas äldre gårdstomter i den nordvästra delen överlappar varandra, vilket gör att det inom denna del är svårt att avgöra om förhöjningarna utgör gravar eller rester efter hus. **Runstenen** (Gryta 17:2) är rest utmed vägen i områdets nordvästligaste kant.

Områdets kulturhistoriska värde

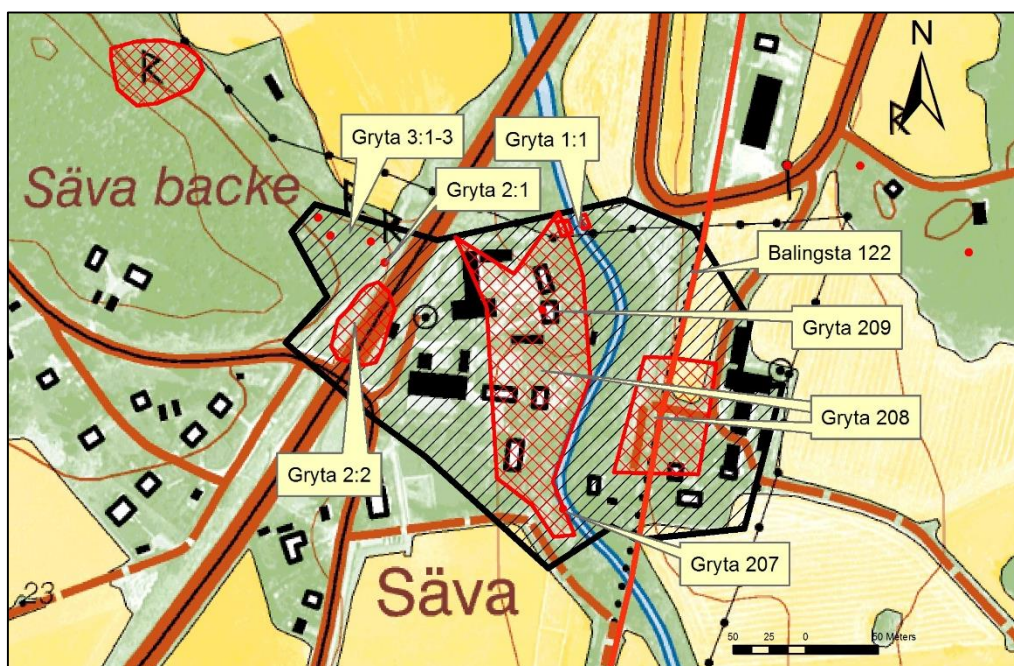
Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Området visar en samlad bild av en gårdstomt med en kvarnbyggnad samt ett mjölntorp, samtliga byggnader med en äldre prägel. Kvarnplatsen har nyttjats under minst 500 år. Gravfältet, runstenen och Ransta bys medeltida rötter visar på utnyttjandet av området under en ännu längre tid.

Åtgärd

På platsen för dammvallen har senare funnits en spontdamm av trä tvärs över ån. Den byttes ut av SMHI under sommaren 2015 och skall främja fiskvandringen i ån. I samband med detta ansöktes och beviljades rensning av ån uppströms samt uppläggning av massorna.

KULTURMILJÖ 5 – SÄVA

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett høgt värde för kulturmiljön. Områdets skydd omfattas delvis av KML och ligger inom Riksintresseområde C42. Inom området finns Säva by, gravar, runsten, järnvägsbank och rester av en bro samt lösfynd.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Gryta 1:1	Bro	Övrig kulturhistorisk lämning
Gryta 2:1	Runristning	Fornlämning
Gryta 2:2	Gravfält?	Bevakning - delundersökt
Gryta 3:1	Rest sten	Bevakning
Gryta 3:2-3	Gravar/stensättningar	Fornlämning
Gryta 208	Bytomt Säva	Övrig kulturhistorisk lämning
Gryta 209	Fyndplats (yxa, mejsel)	Uppgift om
Balingsta 122	Järnvägsbank	Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturmiljöområdet ligger i anslutning till väg 55, och omfattar båda sidorna om Sävaån som här även utgör en sockendelare mellan Gryta och Balingsta socknar. Sävaån rinner från norr i en relativt rak möjligen uträtad åfåra. Området ligger i nedre delen av en västsluttning från ett större sammanhängande moränområde. Inom kulturmiljön finns Säva by med dagens bebyggelse, gravar både kvarliggande och borttagna, en runsten, en järnvägsbank, rester av en äldre stenvalvsbro samt fyndplats för stenföremål.

Dagens Säva by breder ut sig på båda sidor om ån. På den västra sidan finns två gårdsenheter, en i norr och en i söder. Den nordligaste av gårdarna har två äldre bostadshus på rad utefter ån, samt ett par uthus väster om dessa. Boningshusen kan vara desamma som finns med på 1861 års Häradsekonomiska karta. Den södra tomten har en större manbyggnad uppförd i tre våningar med putsad fasad. Till fastigheten hör flera större stall och uthus som idag inhyser ett ridcenter.

På den östra sidan om ån finns en gårdsenhet med ett par rödpanelade bostadshus, samt flera större ekonomibyggnader. Intill åkanten ligger en mindre torpstuga.

Säva by – till vänster utsnitt ur 1635 års karta över byn. Riksarkivet. Till höger foto över byns norra gårdstomt. Foto från norr.

Säva by (Gryta 208) omnämns första gången år 1324 som "*magno de sigwarpi*" och byn finns karterad första gången år 1635. Kartan visar då på två hemman, ett krono och ett som ägdes av Uppsala Akademi, båda utmed åns västra sida (i Gryta socken). Karttexten anger att "*qvarnastelle och fiskevatn intet*". Öster om ån finns år 1702 på en karta över Säva by (i Balingsta socken), ytterligare tre hemman på rad utmed ån. Sannolikt är det äldsta läget för Säva väster om ån, där de förhistoriska lämningarna finns. Säva by anges under 1700-talet inhysa ett gästgiveri och senare även en handelsbod.

Utsnitt ur 1702 års karta över Säva by i Balingsta socken.

På åns östra sida har **järnvägen** (Balingsta 122) tidigare gått vilken korsat ån via en bro i områdets södra del. Järnvägen lades ned på 1980-talet och nyttjas idag som cykelbana.

Järnvägsbank och bro som idag nyttjas som cykelväg

Läget för järnvägs-bron är detsamma som finns med på de äldre lantmäteri-akterna över Säva. En annan **bro** (Gryta 1:1), fanns tidigare norr om byn intill dagens väg 55. Det var en stenvalvsbro som man idag enbart kan ana i form av enstaka stenar till brofundamentet, samt vägbankarna till bron. En bro finns markerad på samma plats på den Häradsekonomiska kartan från år 1859-63.

Till vänster: stenvalvsbron år 1961. Foto: Elis Johansson, Upplandsmuseet.
Ovan: rester efter stenvalvsbron 2015.

På 1930-talet omtalades att ett **gravfält** (Gryta 2:2) med små flacka gravar och resta stenar, skall ha funnits väster om Säva by. På 1960-talet, när väg 55 fick en ny sträckning, framkom två skelettgravar och en brandgrav, med en sannolik gravläggning från yngre järnålder. Vid en schaktövervakning som gjordes år 2000 i samband med nedläggningen av en kabel, kunde inga ytterligare spår efter några gravlagda påträffas. Flera **gravar** (Gryta 3:1-3) finns idag väster om väg 55, vilka tillsammans med de undersökta gravarna kan ha utgjort ett

Runsten Gryta 2:1, intill väg 55.

gravfält. På samma sida om vägen finns även en **runsten** (Gryta 2:1). Enligt uppgift ska runstenen ha skadats redan år 1726. En lössprängd del av ristningen förmodas då ha lagts i bron över Säva. Vid vägomläggningen på 1930-talet skadades ristningen ytterligare, då blocket flyttades femton meter väster om den ursprungliga platsen. Enligt Upplands runinskrifter lagades stenen hösten 1932 och har därefter rengjorts och målats vid flera tillfällen.

Inom Sävas ägofigur, har man funnit en stenyxa och en stenmejsel (Gryta 209).

Fyndplatserna är okända, men man får förmoda att de påträffats inom de högre partierna inom Säva, väster om väg 55.

Områdets kulturhistoriska värde

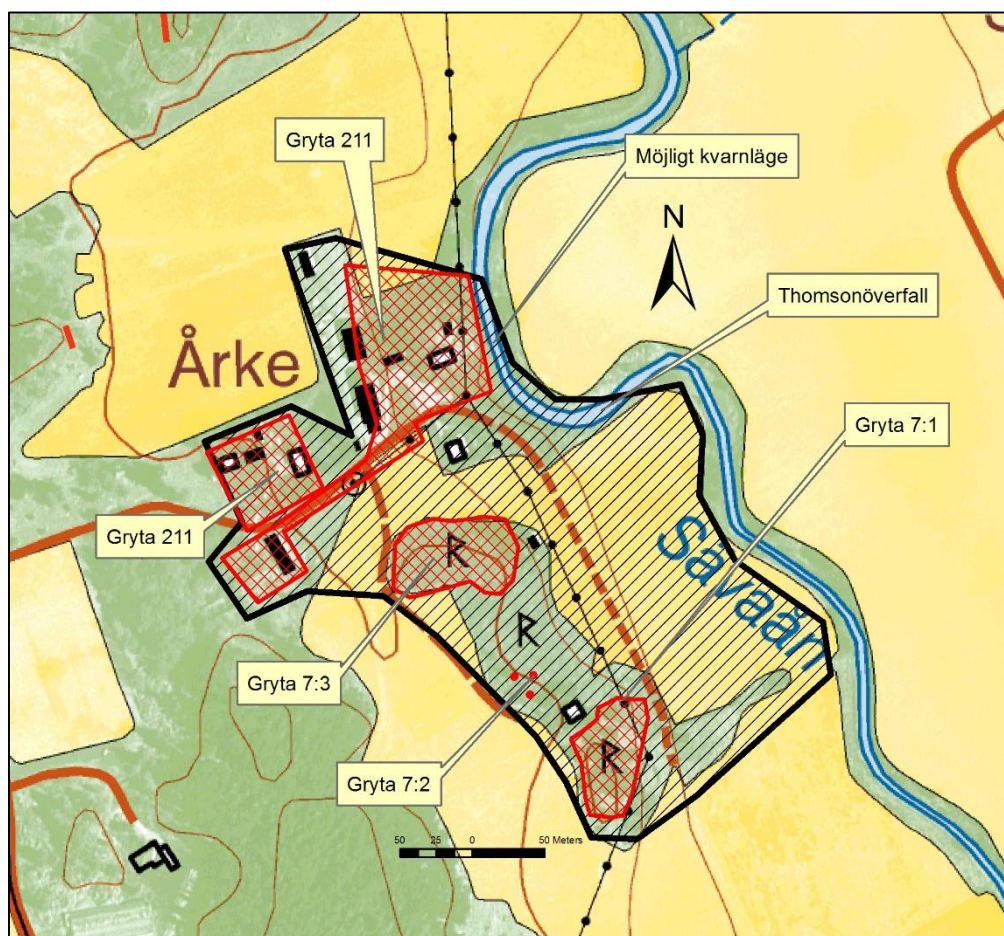
Kulturmiljöområde har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Den kulturhistoriska berättelsen går att förstå med kontinuitet från järnålderns gravar, byns medeltida rötter fram till idag. Som en betydelsefull kommunikationspunkt med en runsten vid dagens väg, en äldre bro och en f.d. järnväg, idag nyttjad som cykelväg samt tidigare även en handelsbod och gästgiververksamhet. Upplevelsevärdet utgörs av dagens samlade bebyggelse på åns västra sida, där de äldsta gårdslägena ännu idag är bebyggda med ett par äldre bostadshus samt med en yngre bebyggelse på åns östra sida.

Hotbild

Dagens bebyggelse med bl. a. äldre boningshus, en kommunikationsplats med kontinuitet från järnålder är värda att bevara. Äldre lämningar efter Säva by eller verksamheter som hört samman med byn, gravar, och runstensfragment kan finnas i ån eller dess kanter.

KULTURMILJÖ 6 – ÅRKE

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett høgt värde för kulturmiljön. Områdets skydd omfattas delvis av KML och ligger inom Riksintresse C42. Inom området finns Årke säteri/gård, ett kvarnläge samt gravar och boplatser från bronsålder-järnålder.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Gryta 7:1	Grav- och boplatssområde	Fornlämning
Gryta 7:2	3 stensättningar	Fornlämning
Gryta 7:3	Gravfält	Fornlämning
Gryta 211	Bytomt/säteritomt Årke	Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturmiljön ligger på Säveåns västra sida i Säveåns dalgång. Ån rinner från norr i en lätt meandrande fåra. Intill ån är idag åker- och tomtmark som avgränsas i väster av en markerad långsträckt moränrygg samt impediment i åkermarken. Inom området finns Årka by ett f.d. säteri med två gårdsenheter, förhistoriska gravar och boplatser samt uppgift om en kvarn och ett dämme.

Årke består idag av två gårdsenheter, båda permanent bebodda. Den östra gården har en renoverad manbyggnad från år 1839 samt ekonomibyggnader uppförda under 1980-talet. På den västra gårdstomten finns en manbyggnad från år 1825 samt ett par mindre bodar (Ulväng, G 2008). Ytterligare ett par fritids/bostadshus finns inom området uppförda under 1900-talet.

Till vänster utsnitt av karta över Årke år 1819 med de två gårdslägena. © Lantmäteriet.
Till höger: Vårdräd på den nedre gårdstomten vid ån, vilket sannolikt det äldsta gårdsläget.

Årke by finns första gången omnämnd år 1366 "*i Ooreke*" och utgjorde då ett skattehemman delat på två gårdar. År 1630 fick byn säterifrihet och utgjordes då av 2 ½ säterihemman ända fram till år 1819.

Den större sammanhängande **gårdstomten** intill ån (Gryta 211) är markerad efter 1819 års karta, vars östra del utgör det äldsta läget för Årke. Från ett syneprotokoll från år 1792 anges att "manbyggnaden var gammal och att gården hade en traditionell utformning med en timrad sätesbyggnad alldeles intill ån med två flyglar". Till detta tillkom ett flertal ekonomibyggnader (Ulväng, G, 2008). År 1825 tillkom **gården** i nordväst (Gryta 211) vilken finns med på 1846 års karta.

Utefter ån och söder om byn finns på ett större åkerimpediment ca 30 **gravar** samt **skärvstenshögar** (Gryta 7:1-3), vilka indikerar att man även bott inom området under förhistorisk tid. En stor del av gravfältet är förstört genom odling. Från revideringsinventeringen på 1980-talet anges att på 1950-talet, så hade gravfältet varit större och sträckt sig ca 80 meter längre österut mot ån. Bland annat fanns tidigare en treudd, den enda på gravfältet, vilken då inte kunde återfinnas.

I SMHI:s dammregister finns en uppgift om ett dämme, ett Thomsöverfall vid Årke, men med en punkt en bit upp på landbacken. Där ån kröker, öster om den nedre gården, är ett dämme i form av en cementkant, ca 0,3 m ovanför vattenytan, med en skåra i mitten, vilket troligen är detsamma som SMHI:s uppgift.

Thomsonöverfall av cement.

Uppgifter finns att det skall ha funnits en **kvarn** vid Årke (muntligt Göran Ulväng). Vid inventering av ån iaktogs en mindre stensträng som gick snett över ån, vilket skulle kunna ha att göra med en fördämning till en kvarn uppströms.

Till vänster: Sävaån med Årke gårdstomt intill ån.
Foto från söder. Till höger: rest efter ett dämme? Foto
från norr.

Områdets kulturhistoriska värde

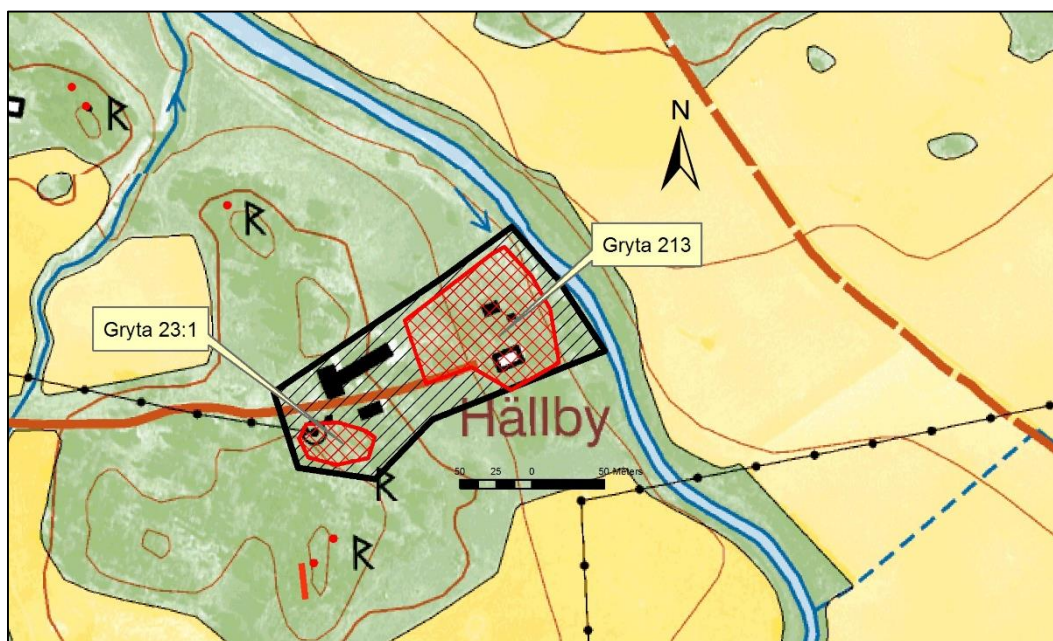
Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Årke ligger i direkt anslutning till Sävaån och representerar ett av de mindre säterier som funnits i trakten. Byn har från 1300-talet och fram till idag utgjort två gårdsenheter, varav läget vid ån kan ha en kontinuitet från 1300-talet och framåt. Båda tomterna har bevarade manbyggnader från 1800-talets första hälft, Gravfälten och boplatserna visar ett ännu äldre tidsskede för Årke. Den kulturhistoriska berättelsen är tydlig och upplevelsevärdet stort.

Hotbild

De två gårdsenheterna med dagens äldre manbyggnader, varav ett äldre gårdsläge är viktiga att bevara. Äldre lämningar och aktiviteter som hört samman med byn tillsammans med de intilliggande gravfälten som gått ända ner till ån, gör att kulturmiljön och allrahelst området intill ån är känsligt för olika typer av ingrepp.

KULTURMILJÖ 7– HÄLLBY

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett värde för kulturmiljön. Området ligger inom Riksintresse C42 och delar har lagskydd som omfattas av KML. Inom området finns Hällby gård samt ett gravfält.

Id i Forssök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Gryta 23:1	Gravfält	Fornlämning
Gryta 213	Bytomt Hällby	Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturmiljöområdet ligger på Sävaåns västra sida, på östslutningen av en moränhöjd. Ån rinner från nordväst i en fåra med relativt flacka åkanter. Inom området finns gården Hällby samt ett gravfält.

Sävaån vid Hällby gårdstomt. Foto från nordväst.

Hällby utgörs idag av en gårdsenhet, bebyggd med ett boningshus uppfört före 1900, med rödfärgad träpanel samt i slutningen väster om, ett par ekonomibyggnader uppförda på 1900-talet.

Det första skriftliga belägget för **Hällby** (Gryta 213) är från år 1356 "*i Hellaby*". Gården utgjordes då av en ensamgård, ett skattehemman. Första karteringen som görs på gården är från åren 1635-36. I karttexten anges "*Fiskewatn eller qwarnstelle finess här intet*". En karta som förvaras på gården är från år 1794. Kartan visar två gårdsenheter med samtliga hus utritade, samlade runt ett gemensamt större tun.

Till vänster utsnitt från 1635 års karta över Hällby. Riksarkivet. Till höger utsnitt från 1794 års karta. Förvaras inglasad på gården, avfotograferad 2015.

Gravfältet (Gryta 23:1) ligger på en avsats i slutningen från moränhöjden väster om gården och har minst sju synliga gravar i form av runda stensättningar, både flacka och lite högre.

Områdets kulturhistoriska värde

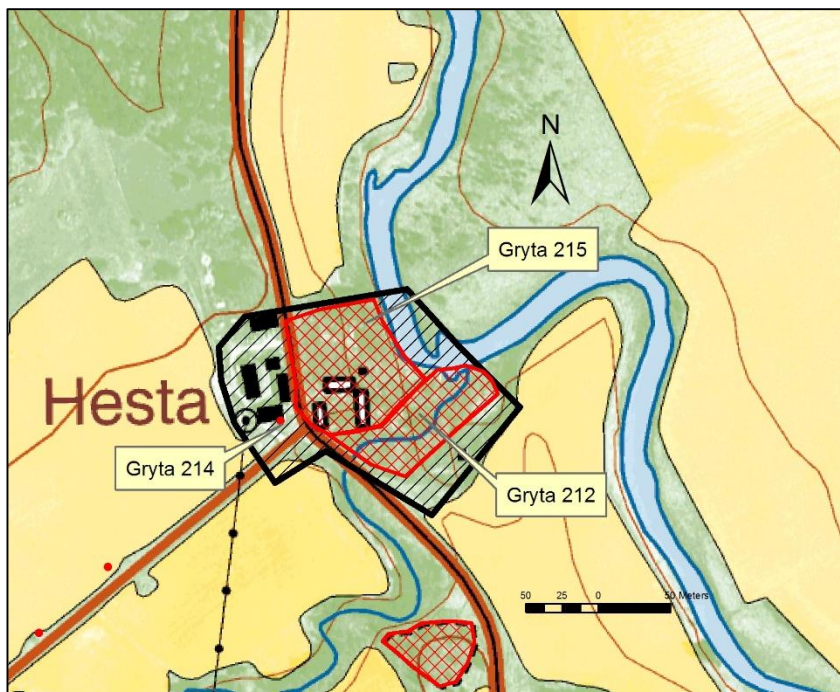
Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett värde för kulturmiljön. Gården är en av de få ensamgårdar som finns i närområdet. Gårdsläget är detsamma nu som på 1700-talet. Gården är idag permanent bebodd. Gravfältet pekar på att området nyttjats redan under järnålder.

Hotbild

Dagens äldre boningshus samt tomt ner mot ån kan beröras vid olika typer av åtgärder vid ån. Grunder och rester från 1700-talets bebyggelse och från närmare 1000 års boende kan finnas inom området, som idag inte är synliga ovan mark.

KULTURMILJÖ 8 – HESTA

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett høgt värde för kulturmiljön. Kulturmiljön ligger inom Riksintresse C42 och har delvis lagskydd som omfattas av KML. Inom området finns Hesta gård samt en såg- och kvarnlämning och uppgift om ett tegelbruk.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Gryta 212	Kvarn	Fornlämning
Gryta 214	Tegelbruk	Uppgift om
Gryta 215	Gårdstomt	Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturmiljöområdet ligger utmed Sävaåns västra sida där ett mindre tillflöde, Skvallerbäcken rinner ut i Sävaån. Området omges i öster av en ostsluttande åkermark och i väster av ett mer kuperat sprickdalslandskap. Inom området finns Hesta gård med dagens bebyggelse på den historiska gårdstomten, rester efter en såg, kvarn och smedja samt uppgift om ett tegelbruk. Landsvägen (väg 572) går genom byn.

Hesta gård (Gryta 212) utgörs idag av en gårdsenhet, med ett tun med manbyggnad och två flyglar. Till gården hör flera ekonomibyggnader, bod och smedja. Den gamla landsvägen går

mellan gårdshuset och ekonomibyggnaderna. Dagens manbyggnad är en timrad parstuga i ett och ett halvt plan, klädd med rödfärgad locklistpanel och med ett mansardtak täckt med enkupigt tegel, troligen uppförd under 1850-talet (Sveriges bebyggelse). Den västra flygeln anges i "från Mälarvik till skogsbygd" vara en drängstuga från 1780-talet. Det är en timrad byggnad med parstugeplan, med rödfärgade fasader med locklistpanel och sadeltak täckt med tvåkupigt tegel. Den östra flygeln, är enligt "från Mälarvik till skogsbygd" en bagarstuga. Det är oklart om byggnaden är från 1800-talet och som renoverats och ställts på en nyare grund av betong, eller om det är en nyare byggnad i gammal stil. Antingen är den en timrad byggnad eller en mer sentida byggnad med exempelvis resvirke- eller regelstomme. Den är åtminstone uppförd innan den ekonomiska kartan 1951. Byggnaden har rödfärgade fasader med locklistpanel och sadeltak täckt med tvåkupigt tegel.

Gårdstunet med boningshus och flyglar och i framkanten en av de många kvarnstenarna på tomten.

Till vänster den västra flygeln och till höger den östra flygeln. Foto: Sverker Larsson

Väster om gårdstunet och vägen ligger ett flertal ekonomibyggnader varav ladugård och stall sannolikt är uppförda under 1800-talets senare hälft medan höladan delvis kan vara äldre. Ladugården är uppförd i tegel, med putsade vitfärgade fasader och höskulle i stolpverk med rödfärgade fasader av slät panel och med tegeltäckt sadeltak. Även stallet är uppfört i tegel med spritputsade vitfärgade fasader. Höladan (har eventuellt också fungerat som spannmålsmagasin), är sannolikt uppfört omkring mitten av 1800-talet eller tidigare, vars äldsta delar är timrade och senare påbyggd med en större hölada i stolpverkskonstruktion med rödfärgad fasadpanel. Sadeltaket är täckt med korrugerad plåt.

Till vänster stallet med spritputsade fasader och till höger höladan. Foto Sverker Larsson.

Ytterligare två ekonomibyggnader finns norr om ladugården, vars funktion möjligen varit svin- eller hönsbarn.

Strax nordost om manbyggnaden och mot ån är en timrad bod med källare. Boden ska vara en rusthållarbod sannolikt från sent 1700-tal (rusthållaren Erick Grass d ä. flyttade in 1797). Timmerstommen består av skrädhuggna stockar, den saknar idag utknutar men dessa har troligen kapats av och ersatts med svartmålade knutbrädor. Taket är täckt med lertegel.

Bod, nordost om manbyggnaden. Foto: Sverker Larsson

Inom kulturmiljöområdet södra del mot ån ligger ett mindre hus, som enligt "från Mälarvik till skogsbygd" ska ha varit en smedja vilket styrks av observationer på plats. De stora portarna, samt öppningen i väggen på murens baksida, talar för att det rör sig om en smedja. Den är gissningsvis uppförd omkring mitten av 1800-talet.

Smedjan, sommaren 2015. Foto: Bitte Franzén.

Smedjan, vintern 2016. Foto: Sverker Larsson

Första gången gården Hesta karteras är från åren 1635-36. Hesta utgjorde då ett skattehemman och låg på samma plats som dagens gård. Hesta finns omnämnt första gången år 1220 "*in villa de Esta*". Ett par hundra meter söder om kulturmiljöområdet finns ett gravfält som kan höra samman med det förhistoriska Hesta.

Utsnitt från 1635 års karta över Hesta med gård (A) och kvarn (E) markerad. Riksarkivet.

Söder om gården har en **kvarn** och senare även en **såg** (Gryta 212) legat. Kvarnen finns omnämnd redan år 1550 då Hesta skattegård anges "*ha god kvarn och kvarnström*". Kvarnen finns med på kartan från år 1635 och i textdelen står angivet "*kan gå allenast om höst och vår*". Kvarnen har utnyttjat vattenkraften från Skvallerbäcken, tillflödet som rinner från väster ut i Sävaån. Lämningarna efter kvarnen utgörs av en kvarngrund med två parallellt kallmurade fundament som är mellan fem till tio meter långa och en till två meter höga. Intill den norra grundmuren är, vinkelrätt från denna, rester efter vattenhjulets kallmurade konstruktion med ett utskovshål. Sågen uppfördes intill och norr om kvarnen, i vinkeln mellan Sävaån och Skvallerbäcken. Grunden efter sågen är ca 10x12 meter stor och intill två meter hög, kallmurad av huggna stenar. Runt om ligger stenar och huggna block. På gårdstomten finns flera kvarnstenar bl.a. en trappa byggd av gamla kvarnstenar.

Till vänster: Såg och kvarn. Foto: mellan åren 1915-1940, Jansson, J. Upplandsmuseet.
Till höger samma plats 2016. Foto: Sverker Larsson. Från Ö.

Kallmurade rester efter grunder och rännor till kvarn och såg med Sävåån i bakgrunden. Från V.

Vid Hesta har det enligt den Häradsekonomiska kartan från åren 1859-63 funnits ett tegelbruk (Gryta 214). Flera av gårdens ekonomibyggnader är uppförda i tegel, vilket kan härstamma från brukstiden.

Utsnitt av den Häradsekonomiska kartan från år 1859-63. ©Lantmäteriet.

Områdets kulturhistoriska värde

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Hesta gård har en samlad bebyggelse med ett gårdstun med boningshus och flyglar samt ekonomibyggnader, varav flertalet är uppförda under 1800-talet senare hälft. Till dagens byggnader hör även en smedja och en bod varav den senare kan vara från 1700-talet. Lämningar efter en kvarn finns intill gården, som hör till en av de äldsta kvarnplatserna utefter ån, där man senare även utnyttjat vattenkraften för en såg. Under 1800-talet fanns under en kortare tid här ett tegelbruk. Hesta har funnits på samma plats sedan 1200-talet och gården har förhistoriska rötter, vilket både namnformen och det närliggande gravfältet pekar på.

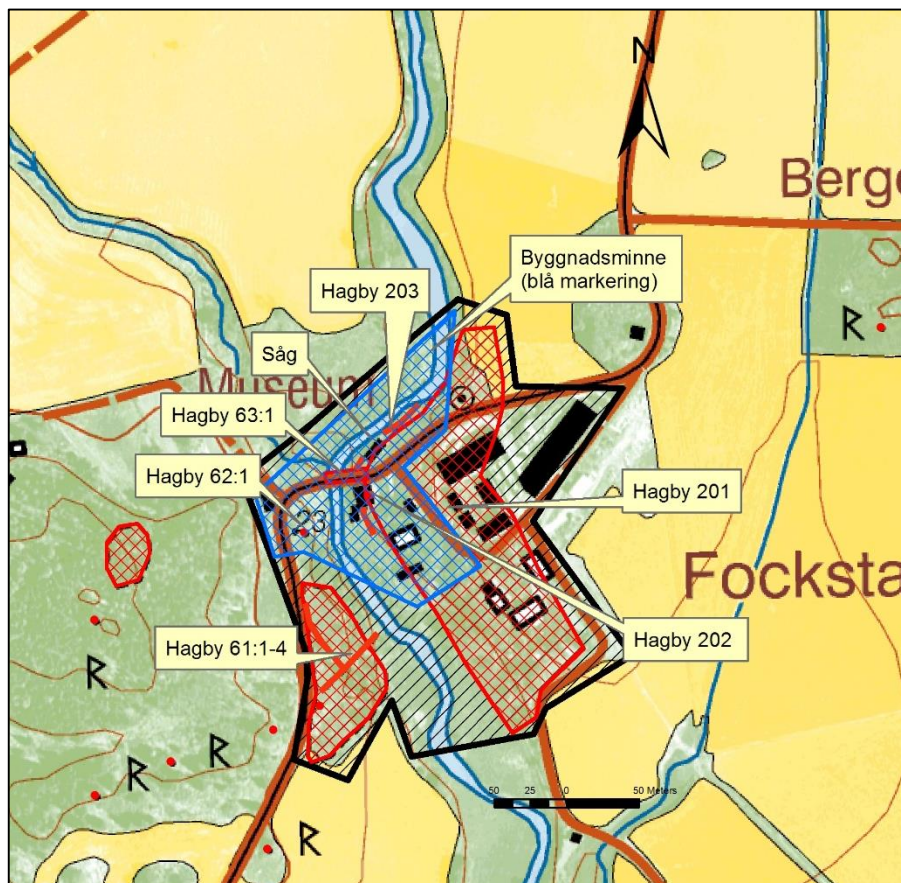
Hotbild

Dagens byggnader vid gårdstunet bör hållas intakt. Kvarn- och såglämningarna har delvis rasat ut och murrester kan komma att falla ned i ån. Vid eventuell åtgärd utgör kvarn och såg fornlämning. Dagens gårdstun ligger på det äldre bebyggelse som på 1600-talet, intill en kvarnplats som nyttjats i minst 500 år är värda att bevara och lämningar som idag inte är synliga kan finnas i ån eller utmed åkanterna.

KULTURMILJÖ 9 – FOCKSTA

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett mycket högt värde för kulturmiljön.

Kulturmiljön ligger inom Riksintresse C42 samt har delvis lagskydd som omfattas av KML varav ett större område utgör Byggnadsminne. Inom kulturmiljön finns lämningar från bronsålder, järnålder, medeltid och historisk tid.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Hagby 62:1	Hällristning (älvkvarn)	Fornlämning
Hagby 63:1	Bro	Övrig kulturhistorisk lämning
Hagby 61:1	Gravfält	Fornlämning
Hagby 61:2	Runsten	Fornlämning
Hagby 61:3	Färdvägssystem (hålvägar)	Fornlämning
Hagby 61:4	Hällristning (älvkvarn)	Fornlämning
Hagby 201	Bytomt/säteritomt Focksta	Övrig kulturhistorisk lämning/Byggnadsminne
Hagby 202	Kvarn	Övrig kulturhistorisk lämning
Hagby 203	Rännor	Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturmiljön ligger inom Sävåns dalgång på båda sidor om ån. En kraftig åböj och fall har bildat en djupt nedskuren ravin med branta åkanter där vattnet idag forsar fram. Inom området finns en bytomt/säteri, med bl. a. manbyggnader och ekonomibyggnader, ett byggnadsminne med kvarnmiljö med ett flertal byggnader samt stenvälsbro och väg. De förhistoriska lämningarna ligger på åns västra sida och utgörs av; gravfält, hålvägar, hällristningar och en runsten.

Focksta kvarn byggnadsminnesförklarades år 2004 och består av sju byggnader och en mjölk kyl. Kvarnen uppfördes år 1881 med en hög stensockel av gråsten och restimmerstomme i två våningar, med rödmålade panelade fasader. Intill kvarnen finns vattenränna med vattenhjulet i trä. Produktionsutrustningen finns kvar i kvarnen liksom kvarnkammaren. Mjöl maldes så sent som år 2000. Såghuset är uppfört år 1890 och har en enkel stolpregelkonstruktion med faluröda väggar och tegeltak. Såghuset är enkelt i sin konstruktion med en stolpregelkonstruktion och faluröda brädväggar samt tegeltäckt tak. Sågen är komplett bevarad med vattenränna, vattenhjul och sågbord med klinga. Sågen användes så sent som år 1997. MjölARBostället byggdes ursprungligen omkring 1880 med byggdes till kraftigt på 1920-talet. Mangelbod och tvättstuga ligger i en långsträckt träbyggnad med samma konstruktion som såghuset. Även smedjan är komplett bevarad med ässa, blåsbälg och städ. Smedjan är uppförd i timmer och taket är täckt med tegel. Källarboden ligger bakom mjölARBostaden.

På andra sidan ån ligger det f.d. stallet från 1900-talets början. Till miljön hör också en stenvälsbro samt landsvägen (väg 572). Focksta kvarn har under perioder under 2000-talet både inhytt ett kafé och ett museum.

Såghuset.

Kvarnbyggnaden med mjölnargården i bakgrunden.

Stensatt ränna uppströms såghuset.

Kvarnplatsen (Hagby 202) är omnämnd år 1376 i Uppsalas domkyrkas jordebok och på 1500-talet omnämns kvarnen i samband med Focksta by "till gården hör en kvarn med 1 par stenar" (Hagunda rd). Uppströms såghuset finns ett dämme av block, sten och en överfallsbräda, där det idag finns en uppbyggd utsiktsplats. Söder därom rinner ån i två fåror, varav den västligaste fåran utgör den naturliga åfåran och den östligaste en anlagd **ränna** (Hagby 201) med delvis stensatta kanter som går nedströms till såghuset och vidare mot kvarnhuset.

Ett möjligt äldre kvarnläge från 1635 års karta. På det översta fotot till vänster är ett dämme av sten och med en överfallsbräda, möjligen lagt på ett äldre dämme. Stora bilden visar de två rännorna som går ner från dämmet. Utsiktsplatsen, har lagts på stenfundament, som sannolikt utgör rester efter en äldre kvarngrund.

Bron (Hagby 63:1) över Sävaån, som går mellan kvarn- och såghus, är en 30 meter lång stenvalvsbro med två slagna valv med en bredd om fem meter vardera. På brons ena sida mellan valven skall följande text finnas: "AF A BRUNNBERG BYGGD 1881 V. JANSSON V. STRÖM". Inskriptionen kunde inte återfinnas vid årets inventering och kan tagits bort i samband med att bron senare asfalterats och försetts med galvaniserade nya räcken.

Stenvalvsbron med såghuset och en av gårdens ekonomibyggnader i bakgrunden.

Söder om kvarnområdet och på åns västra sida är ett fornlämningsområde med ett **gravfält** (Hagby 61:1), en **runsten** (Hagby 61:2), **två hållristningar/skålgropar** (Hagby 66:4 och Hagby 62:1) samt ett **hålvägssystem** (Hagby 61:3).

Del av gravfältet och i bakgrunden runsten och hålvägar.

Gravfältet ligger uppe på åklinten och utgörs av ca 30 gravar, både runda och rektangulära. Genom gravfältet går ett hålvägssystem (ridvägar), med en sträcka närmast parallellt med dagens väg och en som går ner mot ån till ett förmodat vadvägg. Inom gravfältet finns en runsten och på dess kant finns tolv skålgropar. Den andra hållristningen utgörs av sju skålgropar på en uppstickande bergsklack, norr om gravfältet.

Skålgropar på berget söder om bron, mellan vägen och ån.

Områdets kulturhistoriska värde

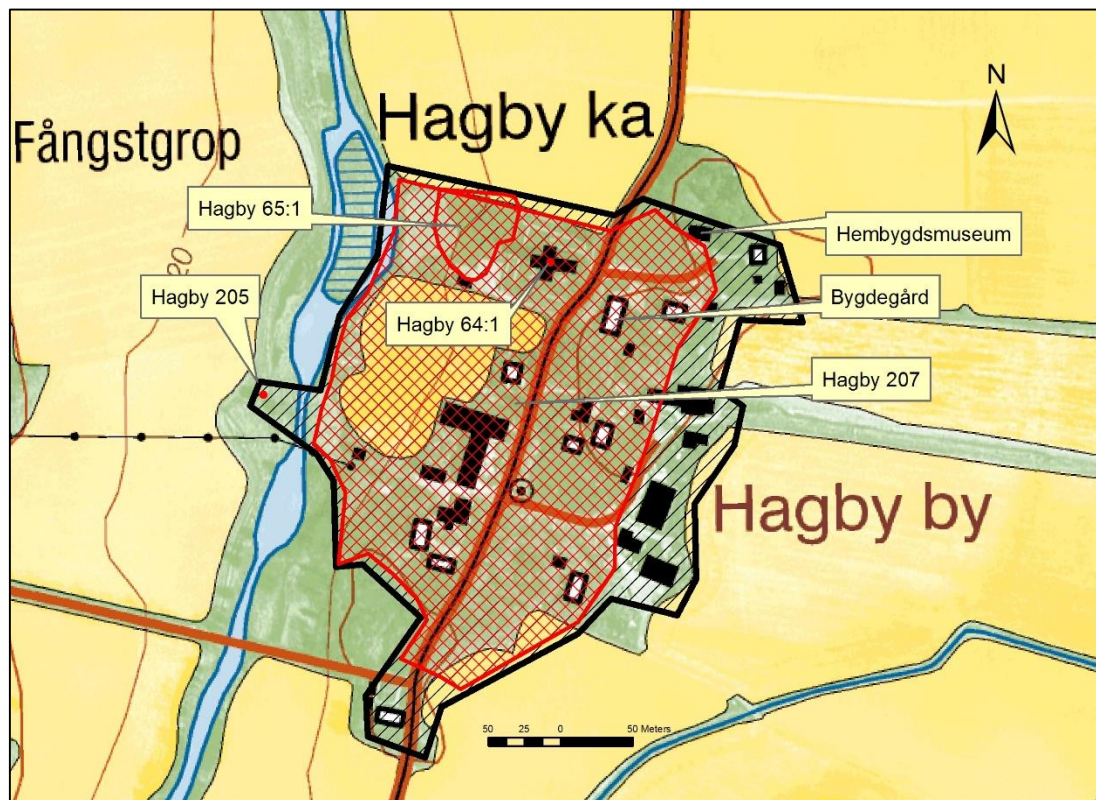
Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett mycket högt värde för kulturmiljön. Den samlade och bevarade kvarn- och sågmiljön med tillhörande byggnader utgör ett Byggnadsminne. Fornlämningsmiljön med lämningar från bronsålderns skålgropar, järnålderns gravfält och vikingatida/medeltida hålvägarna visar platsens betydelse under lång tid. Upplevelsevärdet är stort och området lätt tillgängligt. Vattnets betydelse både i form av vattenkraft och kommunikationsriktare är här mycket påtaglig.

Hotbild

Kulturmiljön har skydd enligt kulturmiljölagens 3 kap. Äldre kvarnrester, husgrunder, vadvägg, kavelbro, förhistoriska boplatslämningar kan finnas dolda under markytan, i ån och dess kanter.

KULTURMILJÖ 10 - HAGBY

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Området ligger inom Riksintresse C42 samt har delvis lagskydd som omfattas av KML. Inom området finns Hagby kyrka och by, bygdegård och sockenmuseum som utgör en samlad sockenkärna, ett runstensfragment och undersökta husgrunder.

Id i Fornsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Hagby 64:1	Runsten fragment	Fornlämning
Hagby 65:1	Husgrund	Uppgift om
Hagby 205	Husgrund	Övrig kulturhistorisk lämning
Hagby 207	Bytomt Hagby	Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturmiljön ligger i huvudsak utmed åns östra sida, omgiven av åkermark. Ån rinner från norr genom en flackt sluttande åkermark på den västra sidan och en mindre ås på den östra sidan. Området utgörs av ett sockencentra, med Hagby kyrka och by, hembygdsmuseum och bygdegård. Genom byn går landsvägen. I kyrkan finns ett runstensfragment samt intill undersökta husgrunder. På åns västra sida finns grundstenar efter en ångmaskin för tröskverk.

Hagby by (Hagby 207) präglas idag av en sammanhållen by, med rödmålade trähus med kyrka och bygdegård. Flera hus, både boningshus och ekonomibyggnader är uppförda under 1800-talets senare del. Prästgården, i områdets södra del, brann ner på 1790-talet och uppfördes på nytt därefter, vilken i sin tur revs på 1920-talet. Den nuvarande rödmålade huvudbyggnaden uppfördes 1926, i äldre stil och flankeras av två rödfärgade timrade längor från 1800-talets förra hälft. Dagens **bygdegård** är idag inhyst i det som tidigare var sockenskolans lokaler och är uppförd under slutet av 1800-talet.

Hagby by omnämns redan på 1220 i samband med att påven lät välsigna Hagby socken som kapitel som "*in villa de Hagbj*". År 1635 finns byn karterad för första gången. Inom byn fanns då fyra hemman på rad utmed vägens östra sida, samt en prästgård och kyrkan väster om vägen. Vid storskiftet år 1749 så anlades en klockargård öster om kyrkan vars loge idag utgör **hembygdsföreningens museum**. Intill museet har klockargårdens bod från år 1808 flyttats efter restaurering. Själva klockargården finns kvar intill och öster om museet.

Utsnitt ur 1635 års karta över Hagby. Kartan har en skada precis över delar av bytomten och kyrkan. Riksarkivet.

Att Hagby socken på 1200-talet var ett eget kapitel innebar att sockenkyrkan ägde gårdar vars avkastning skulle gå till underhåll av kyrkan och försörjning av präst, vilket annars bara förekommer i stiftsstäderna (Ulväng, G. 2012). Dagens **kyrka** är uppförd år 1844. Det enda medeltida föremålet i kyrkan är en dopfunt.

Till vänster bygatan genom Hagby och ovan ett av boningshusen i byn.

Till vänster bygdegården (f.d. skola) och till höger hembygdsmuseet.

På åns västra sida finns grundrester efter en **ångmaskin/kraftverk** (Hagby 205) som drev ett tröskverk åt det närbelägna Eka säteri. Inom en tolv gånger tolv meter stor yta är ett stenfundament av huggna block och i dess södra del är ett meter stort hål kantat av block samt i den nordöstra delen är ett upphöjt "golv" av stora huggna block. Intill och väster om finns även en del sönderrostade järnrör. Från ångmaskinen som stått på fundamentet har det gått ett rörkanalsystem upp till Eka för att driva gårdens tröskverk (muntlig uppgift).

Grund efter en ångmaskin samt till höger ett fundament med ett hål i grunden.

Där kyrkans minneslund ligger idag, mellan ån och kyrkan, gjordes på 1930-talet arkeologiska undersökningar av fyra **husgrunder** (Hagby 65:1). Två av dessa, som var närmast kvadratiska, sju till åtta meter i sida, hade spisirösen. I en husgrund påträffades en golvyta med huggna stenar. Vid revideringsinventeringen 1980 hade schaktmassor lagts upp på området, men enligt en muntlig uppgift har man tidigare hittat sot och slagg inom området.

Förhistoriska lämningar inom kulturmiljöområdet utgörs av ett runstensfragment och lösfynd. Enligt Upplands runinskrifter från 1930-31 skall det ha funnits två runstensfragment bevarade i kyrkan, men vid en inventering år 1941 återfanns bara ett mindre **runfragment** (Hagby 64:1) vars inskrift lyder: "*Torgärd (?) lät resa stenen efter Olov, sin man, och Fastlög och Torunn efter sin fader*". Inom Hagby by skall man tidigare ha hittat en holkyxa samt ett par stenxor (SHHM), vilka saknar exakta fyndplatser. Namnformen Hagby samt runstensfragmenten pekar på att byn bör ha haft en bebyggelse före 1200-talet. Byn saknar förhistoriska gravar, men ett möjligt läge för ett gravfält är på en söndergrävd grusås norr om hembygdsmuseet.

Områdets kulturhistoriska värde

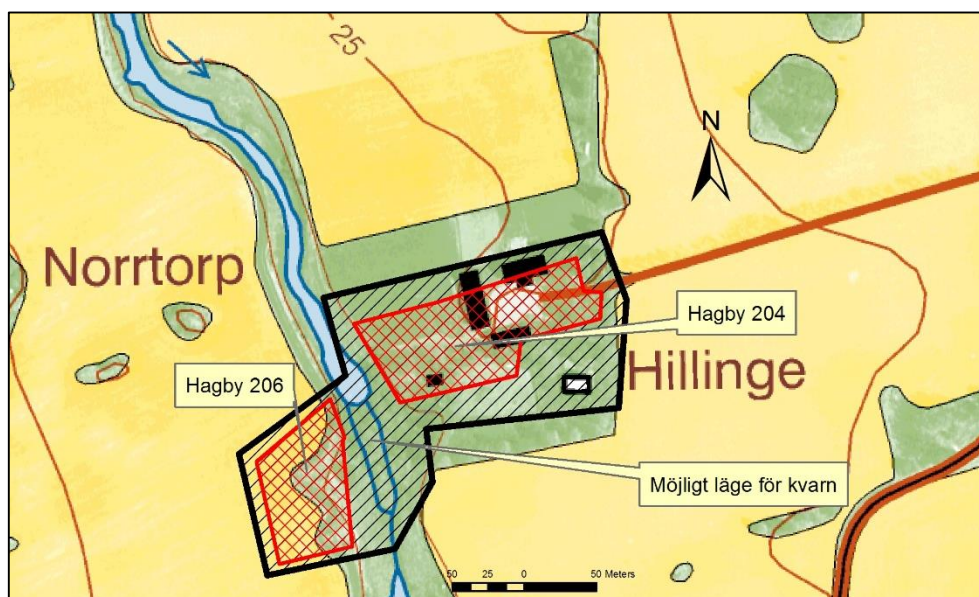
Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön, med ett samlat sockencentra med kyrka och kyrkby som funnits på platsen sedan minst 1200-talet. Byn har bevarat sin karaktär som radby och med prästgårdens läge mittför med äldre rödfärgade längor, tillsammans med flera gemensamma sociala byggnader som fortfarande används.

Hotbild

Byns äldre karaktär i form av en radby, prästgården, kyrkan och sociala byggnader är värda att bevara. De tidigare undersökta husgrunderna tillsammans med byns ålder gör att äldre lämningar kan finnas både i ån och utmed dess strandkanter.

KULTURMILJÖ 11 – HILLINGE-FORSA

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Området ligger inom Riksintresse C42 samt har delvis lagskydd som omfattas av KML. Inom området finns Forsa ödegård samt Hillinge by och ett möjligt läge för en kvarn.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Hagby 206	Bytomt Forsa	Fornlämning
Hagby 204	Bytomt Hillinge	Övrig kulturhistorisk lämning

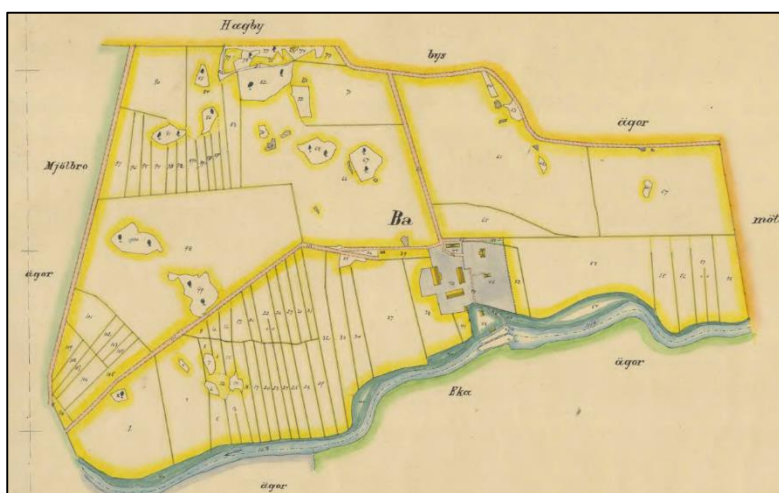
Kulturmiljön omfattar båda sidor om ån, som här rinner från norr omgiven av ett flackt åkerlandskap, och som nedströms delar sig till två nedskurna rännor i bäckravinen. På åns östra sida ligger Hillebola by på den östra sidan den för länge sedan försvunna Forsa by. Åfåror tillsammans med äldre uppgifter kan tyda på att det tidigare funnits en kvarn på platsen. Ån och dess kanter är beväxta med lövträd, sly och buskar samt högt gräs.

Hillinge utgörs idag av en gårdsenhet, med en manbyggnad i områdets södra del och med ekonomibyggnaderna runt en ladugårdsplan, avskilt placerade norr om. Infarten från landsvägen utgör en allé som leder rakt mot ekonomibyggnaderna. Intill ån står en bod i timmer.

Manbyggnaden är ett 1,5 våningshus av trä med källarvåning i betong. Fasaderna är klädda med vitmålad locklistpanel med tvåluftsfönster med hela rutor som blev vanligt fr.o.m. 1930-talet. Huset har mansardtak med valmade hörn täckt med tvåkupigt tegel. Enligt bebyggelseinventering 1985 är bostadshuset från 1951. Stommen är delvis av timmer vilket talar för att det är ett äldre hus som återuppförts på en ny källargrund 1951. Sannolikt är stommen från en tidigare lägre manbyggnad som syns på foto i Sveriges bebyggelse då husets bottenvåning ser ut att ha samma format och fönsterplacering som manbyggnaden på fotot.

Till vänster: dagens manbyggnad och ovan ladugårdsplan med bl. a. stallbyggnaden Foto: Sverker Larsson.

Enligt bebyggelseinventeringen är ladugården uppförd 1880 medan ladan och magasinet är uppförda på 1950-talet. Ladan och magasinet har dock samma storlek och läge idag som på skifteskarten från 1908 och kan således vara äldre.

Laga skifteskarta över Hillinge från år 1908.
©Lantmäteriet

På 1600-talet låg **Hillinge by** (Hagby 204) med tre gårdar där dagens ekonomibyggnader idag är uppförda och västerut ner mot ån, enligt 1690 års karta över byn. Vid ån finns en bod och en husgrund. Boden är ett magasin uppförd i timmer och med knutar i gavlarna. Den har små öppningar på långsidorna och större öppningar i gavlarna. Boden kan ha en hög ålder. Intill boden finns resterna efter ett boningshus i form av en husgrund. Huset har varit nio gånger sex meter, med ett spisröse utefter ena långsidan. I husgrundens ena kant växer idag en kraftig ask. Hillinge finns omnämnd första gången år 1220 som; "*in villa de Hyldinkj*".

Utsnitt från 1690 års karta över Hillinge. ©Lantmäteriet.

På Hillinge historiska bytomt finns i anslutning till ån är en timrad bod och en husgrund efter ett boningshus från ett av de äldre gårdslägena.

Forsa bytomt (Hagby 206), på åns västra sida, är idag öde och ligger till stora delar i dagens åkermark. Tidigare fanns här två gårdar. På den äldsta karta över Hagby by från år 1635 finns här Forsa by markerad med två gårdar, ett skattehemman och ett kronohemman. Nästa gång byn finns med på en karta är från år 1680 över byn Eka's ägor, då anges på platsen för gårdarna "*Forsa tomter här*", men inga hussymboler. År 1650 fick ägaren på Eka säterifrihet och värvade även Forsa by, vilken också fick säterifrihet. Ägaren utverkade så att han inte behövde ha en särskild säteribyggnad på Forsa utan enbart några lador (Ulväng, G 2012). Äldsta skriftliga belägg för Forsa är från år 1220 "*villam..Forsa*". Lämningar efter byn är få. Mellan åkern och ån finns ett par stenrösen samt en större grop inom ett område som inte har plöjts. Stenarna kan ha kommit från utrivna husgrunder och gropen utgör sannolikt en källargrop. I kanten mot ån växer humle, vildapel och krusbär

Utsnitt från 1635 års karta över Hagby by med Forsas två gårdar markerade. Riksarkivet.

Forsa öde gårdstomter väster om ån beväxt med bl.a. humle.

I en uppgift från Ortnamnsarkivet, anges att Uppsala domkyrka år 1417 får ränta från en kvarn i Hillinge och år 1550 anges att Forsa by har en kvarn. Nedanför byarna delar sig ån i två rännor, en naturlig och en troligen anlagd. Enligt en muntlig uppgift kan man se att den ena fåran är stenskodd vid mindre grönska. Troligen har kvarnplatsen legat vid ån som båda byarna kan ha nyttjat.

Bägge bytomterna har med stor sannolikhet sina rötter i järnålder, men förhistoriska gravar saknas inom närområdet.

Områdets kulturhistoriska värde

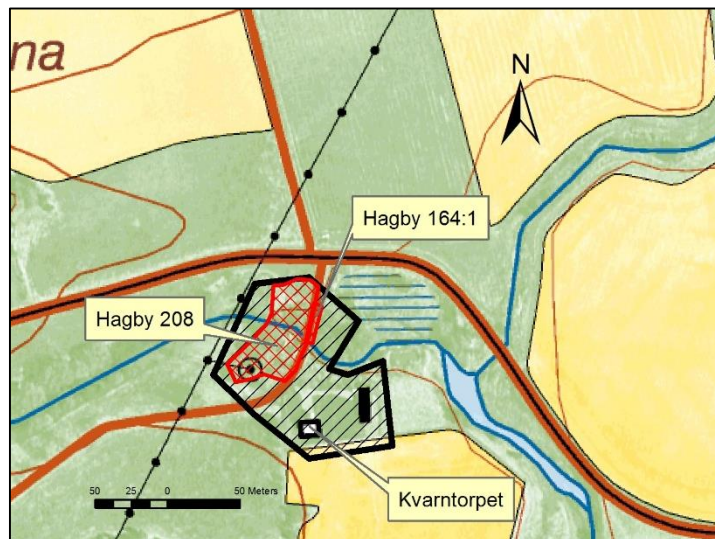
Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön med de båda byarnas olika utveckling under 1600-1700-talet varav den ena ödelades och gick upp i ett säteri medan den andra blomstrade med en ny praktfull manbyggnad. En äldre bod samt en husgrund vid ån visar ett av de äldre gårdslägena på 1600-talet. Läget för en senmedeltida kvarn stärks av både skriftliga belägg och av de två rännorna och har ett stort antikvariskt värde och en stor kunskapspotential. Lämningarna är få efter de äldre gårdslägena men spåren gör att man kan förstå den kulturhistoriska berättelsen fram till idag.

Hotbild

Miljön vid Hillinge med manbyggnad, allé och ekonomibyggnader bör bevaras. Den timrade boden vid ån har ett stort kulturhistoriskt värde som stärks av den intilliggande husgrunden. Lämningar efter en kvarn samt efter aktiviteter som hört samman med de båda byarna kan finnas i ån och dess kanter.

KULTURMILJÖ 12 – MÖJBRO/SUNNANÅ KVARN

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett värde för kulturmiljön. Området ligger inom Riksintresse C42 och har delvis lagskydd som omfattas av KML. Inom området finns en stenvalvsbro och en mjölnarbostad samt lämningar efter en kvarn och såg.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Hagby 164:1	Bro	Övrig kulturhistorisk lämning
Hagby 208	Kvarn- och sågområde	Fornlämning

Kulturmiljöområdet omfattar båda sidorna om Sävån. Ån rinner från väster och böjer nedströms av mot söder. Ån är djupt nedskuren i de övre delarna och omges av branta åsluttningar och bildar här bitvis forsar, för att nedströms flyta lugnare. Inom området finns ett mjölnartorp och en stenvalvsbro samt resterna efter en kvarn och såg. Intill och öster om området går landsvägen och västerut från denna går vägen via bron till Sunnanå säteri.

Stenvalvsbron (Hagby 164:1), som går över ån, är ca 40 meter lång och har idag två rundslagna valv och en firsidig ränna. Vid revideringsinventeringen som gjordes 1980, anges att bron hade tre rundslagna valv. Bron är enligt uppgift renoverad år 2014, med en ny beläggning och nya järnräcken. Ett av valven kan ha satts igen i samband med renoveringen. Bron har vitmålade plintar, varannan står som slutsten i valven, på en av dessa skall året 1883 vara inristat, vilket inte heller gick att fastställa. Vid brons fäste är grindstolpar in till Sunnanå gård. Delar av brons nordvästra sida har tidigare även utgjord en del av kvarnen. Ån rinner idag genom ett av brovalven.

Stenvalvsbron och kvarngrunden.

Foto från nordöst.

Mjölnearbostaden, en röd träbyggnad, uppförd år 1927, samt en ladugårdsbyggnad som ligger på en höjd söder om ån. I slutningen ner mot ån har det enligt 1986 års byggnadsinventering funnits en jordkällare. Idag igenväxt.

Mjölnearbostaden.

Resterna efter en **sågkvarn och mjölkvarn** (Hagby 208) finns på vardera sidan om ån med en dammvall, mest tydlig söder om ån. Mjölkvarnen, söder om ån har haft en våning i sten och en överbyggnad av timmer och stod ännu kvar vid en byggnadsinventering som Upplandsmuseet gjorde år 1986. Kvarnhuset ska ha varit uppfört år 1878. Idag återfinns en kvadratisk kallmurad grund kvar, 13x13 meter stor och ca tre meter hög mur. Flera fönster- och dörröppningar finns runt om i kallmurningen. Såglämningen på åns norra sida är ännu mer raserad. Grundrester finns utmed ån inom en 20x10 meter stor yta, med enstaka synliga grundstenar, varav några med järnkräklor. Dammvallen, på åns södra sida har en sammanlagd längd av 75 meter. Vallen är uppförd i skalmursteknik, drygt två meter bred och mellan en till två meter hög. Kvarnen och sågen finns markerade på vardera sidan om ån på en karta över Sunnanå och Möjbro byar från år 1699 (se karta på sida 51). Skriftliga belägg för kvarndrift finns för byn Möjbro från år 1562, då två lantbor på Möjbro räntar kvarnpengar. Såg och kvarn ska ha lagts ned på 1960-talet.

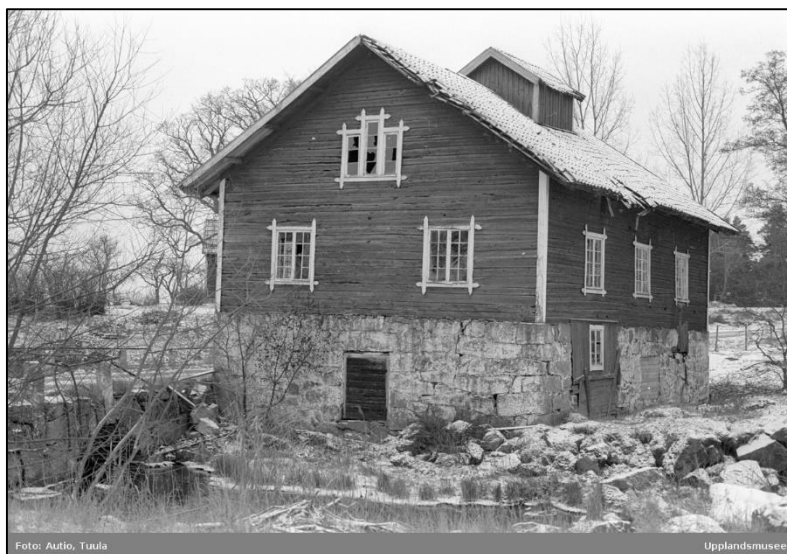
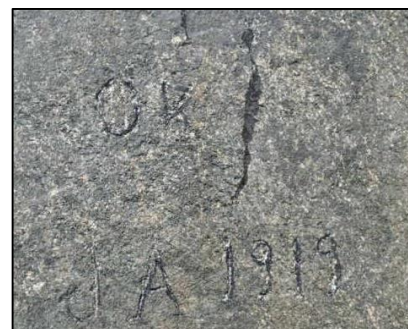

Foto: Autio, Tuula

Upplandsmuseet

Kvarnen år 1980. Foto: T Autio. Bebyggelsehistorisk inventering. Upplandsmuseet.

På en av mjölkvarnens grundstenar mot bron finns en inskription "OK, JA 1919".

Bron med såggrunden till höger i bild och till vänster skymtar kvarngrunden. Foto från öster.

Dammvallen. Foto från söder.

Vid Sunnanå kvarn uppges att flera lösfynd av stenföremål har påträffats, bl.a. en flintmejsel, två grönstensmejslar och en skafthålsyxa (SHHM 6375). Området ligger mellan 20-25 meter över havsytan.

Områdets kulturhistoriska värde

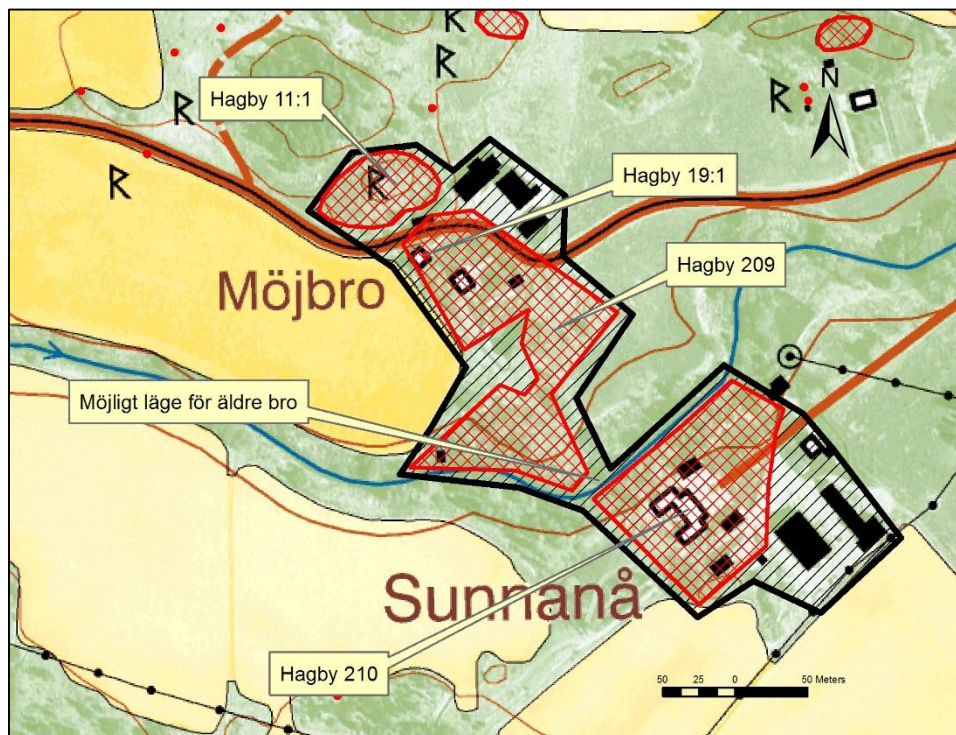
Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett värde för kulturmiljön. Det visar en samlad småindustriell bebyggelse med kvarn och såg samt ett välbevarat torp. Kvarnläget har sannolikt varit detsamma sedan 500 år tillbaka. Stenvalvsbron har även tjänat som dammvall. Den kulturhistoriska berättelsen går här tydligt att påvisa och genom sin lättillgänglighet intill landsvägen utgör den ett bra pedagogisk område. Det som minskar värdet av miljön är den nedrivna kvarnbyggnaden samt den hårt renoverade bron.

Hotbild

En samlad småindustriell miljö med en vällagd stenvalvsbro som delvis är hårt påverkad av restaurering. Mjölntorpet var vid inventeringen obebott, vilket ökar risken för att det kan komma att rivas eller stå helt öde. Det kan finnas äldre kvarn- och såglämningar som inte är synliga i markytan idag. De högre partierna vid torpet kan ha utgjort ett bra läge under yngre stenålder.

KULTURMILJÖ 13 – SUNNANÅ/MÖJBRO

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Området ligger inom Riksintresse C42 och har delvis lagskydd som omfattas av KML. Inom området finns Sunnanå gård/säteri och Möjbro by, ett gravfält samt plats för en runsten, den s.k. Möjbrostenen.

Id i Fornsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Hagby 11:1	Gravfält	Fornlämning
Hagby 19:1	Runsten flyttad	Övrig kulturhistorisk lämning
Hagby 209	Bytomt Möjbro	Övrig kulturhistorisk lämning
Hagby 210	Gårdstomt/Säteri Sunnanå	Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturmiljön sträcker sig på båda sidor om ån som rinner i en meandrande och nedskuren fåra i landskapet. På åns norra sida är slutningen brantare än söder om ån. På den sydöstra sida om ån ligger Sunnanå gård/säteri och på den nordvästra byn Möjbro samt ett gravfält. I anslutning till gravfältet har enligt uppgift en runstenen varit rest den s.k. "Möjbrostenen". Idag går landsvägen genom Möjbro.

Ovan: utsnitt av en karta över Möjbro från år 1699 som visar Möjbro by och Sunnanå. Nedan: utsnitt av en laga skifteskarta över Möjbro från år 1871. © Lantmäteriet

Byn **Möjbro** (Hagby 209) på åns norra sida, är idag bebyggd med ett par boningshus utmed landsvägens södra sida och ekonomibyggnader norr om vägen. Byn karteras första gången år 1699. Kartan visar att det fanns fyra gårdar i byn, varav två i den norra planare delen, där dagens hus ligger, och två i den nedre mer sluttande delen mot ån. I denna nedre del finns idag ingen bebyggelse kvar, förutom ett mindre timrat hus (smedja?) samt en jordkällare. På platsen för en av gårdarna kan man ana en förhöjning, som kan vara en rest efter ett spismursröse, till ett av boningshusen. Hela ytan hade vid inventeringstillfället hög växtlighet.

Första gången som Möjbro finns omnämnd skriftligt är från år 1220 "*in villa de Muabro*"

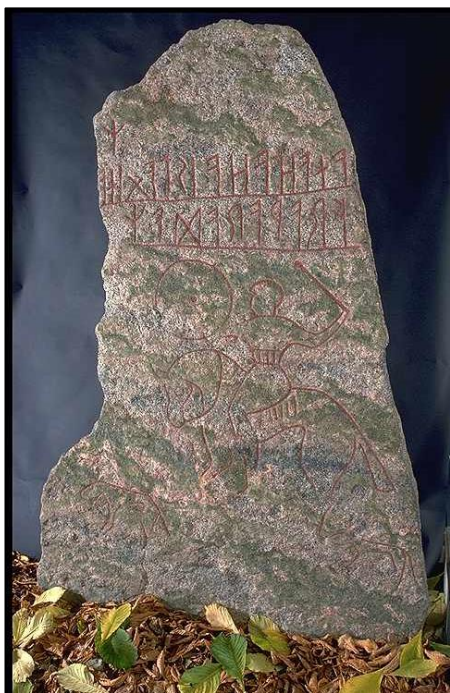

Nedre delen av Möjbro bytomt med till vänster en jordkällare och till höger läget för en av gårdarna.

Sunnanå (Hagby 210) säteri ligger på södra sidan av Sävaån, vars åkanter här blir flackare och tillgängligare. Gården utgörs av en manbyggnad och två flyglar placerade runt en grusad gårdsplan, med dagens ekonomibyggnader avskilda från gårdstunet. Huvudbyggnaden är uppförd år 1749 och har en sexdelad plan samt brutet tegeltäckt tak. De två flygelbyggnaderna i timmer är från sent 1800-tal. Säteriet omges av gräsytor och stora lövträd och utmed utfartsvägen mot landsvägen av en ung körsbärsskog. Äldsta skriftliga belägg för Sunnanå är från år 1490 "*i Synnan åå*". Sunnanå fick säterifrihet på 1630-talet och saknar eget kartmaterial. Den finns med på kartor över Möjbro by, varav den äldsta kartan är från år 1699, vilken enbart visar en husmarkering för Sunnanå.

Sunnanå säteri med manbyggnad och flyglar.

Intill och söder om landsvägen intill Möjbro bytomt, anses platsen ha varit för en **runsten** (Hagby 19:1), den så kallade "*Möjbrostenen*" (UH877). Stenen är ovanlig då den föreställer en ryttare i en mer tecknad stil samt ovanför denna en runrad. Stenens äkthet är omdiskuterad och den har studerats av flera forskare och behandlats i olika artiklar. Runraden har också tolkats av flera forskare och det enda gemensamma är ett mansnamn. Runstenen uppmärksammades i slutet av 1600-talet. Stenen ska ha flyttats på 1700-talet till Hagby prästgård där den blev liggande med bildsidan nedåt. År 1861 vändes stenen och sattes upp på prästgården. Därefter har den flyttats in till Statens Historiska Museum (Inv.nr.24203). Möjbrostenen har sannolikt stått intill eller på gravfältet.

Möjbrostenen (UH877) på Historiska museet.

Gravfältet, (Hagby 11:1) norr om byn och dagens landsväg, ligger på sluttningen ned mot Möjbro by. På gravfältet finns femton synliga gravar, flertalet flacka runda stensättningar. När man rätade ut kurvan i vägen år 1952 påträffades en skelletgrav (SHM Dnr 1400/52) som låg i östvästlig riktning.

Områdets kulturhistoriska värde

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Utvecklingen för de båda bebyggelseenheterna, båda med skriftliga medeltida belägg skiljer sig väsentligt åt. Sunnanå har en ståndsmässig huvudbyggnad från 1700-talet, med vårdade gräsmattor ned mot ån medan Möjbro, på den andra sidan ån, vars nedre ödetomter mot ån är helt igenväxta. Möjbro har förhistoriska rötter med ett bygravfält samt en runsten. En bro bör ha funnits i anslutning till Möjbro vilket namnet tyder på samt möjligen även runstenen (om den är äkta) som kan ha varit en vägledare över ån för ett vadställe eller en bro. Den historiska berättelsen är här tydlig.

Hotbild

På Sunnanås sida är det av vikt att man bibehåller de öppna gräsmarkerna och de stora lövträd som finns utmed ån, så att kontakten med manbyggnaden och vattnet kan bibehållas. Lämningar efter Sunnanås gårdar intill ån bör finnas samt möjligen rester efter en bro och lämningar som härrör från 1000 års aktiviteter i området, som idag inte är synliga ovan mark.

KULTURMILJÖ 14 – ÅNGELSTA-SKILLSTA

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett värde för kulturmiljön. Området ligger inom Riksintresse C42 och har delvis ett lagskydd av KML. Området omfattas av två byenheter.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Skogs-Tibble 154	By- och gårdstomt Skillsta	Övrig kulturhistorisk lämning
Skogs-Tibble 156	By- och gårdstomt Ångelsta	Fornlämning

Kulturmiljöområdet ligger på båda sidor om ån och omges helt av åkermark. Ån flyter något nedskuren, genom byarna och kantas av ett åkerlandskap. Inom området finns en bebyggelse, Skillsta norr om ån samt en ödelagd by Ångelsta, söder om ån.

Skillsta by (Skogs-Tibble 154), som ligger norr om ån, är idag bebyggd med ett boningshus och några mindre uthus och en större ekonomibyggnad. Den historiska tomten är markerad efter byns kartor från åren 1636 och 1769. På den äldsta kartan finns två skattegårdar och på den senare kartan finns fyra gårdar som ligger på rad utefter ån. Första gången som Skillsta omnämns i skriftliga källor är från år 1302 "Skilistum". Idag finns Skillstas utflyttade gårdar norr om landsvägen, där ett större gravfält och gravar finns. I textdelen på den äldsta kartan anges att byn har "något fiskewatn i åhn, dock icke mycket".

Till Ångelsta har sannolikt det gravfält hört som ligger på en höjdsträckning sydöst om den sydligaste gården och utanför kulturmiljöområdet.

Bron mellan Ångelsta och Skillsta finns med på kartan från år 1765 över Ångelsta. Dagens bro är nygjord.

Områdets kulturhistoriska värde

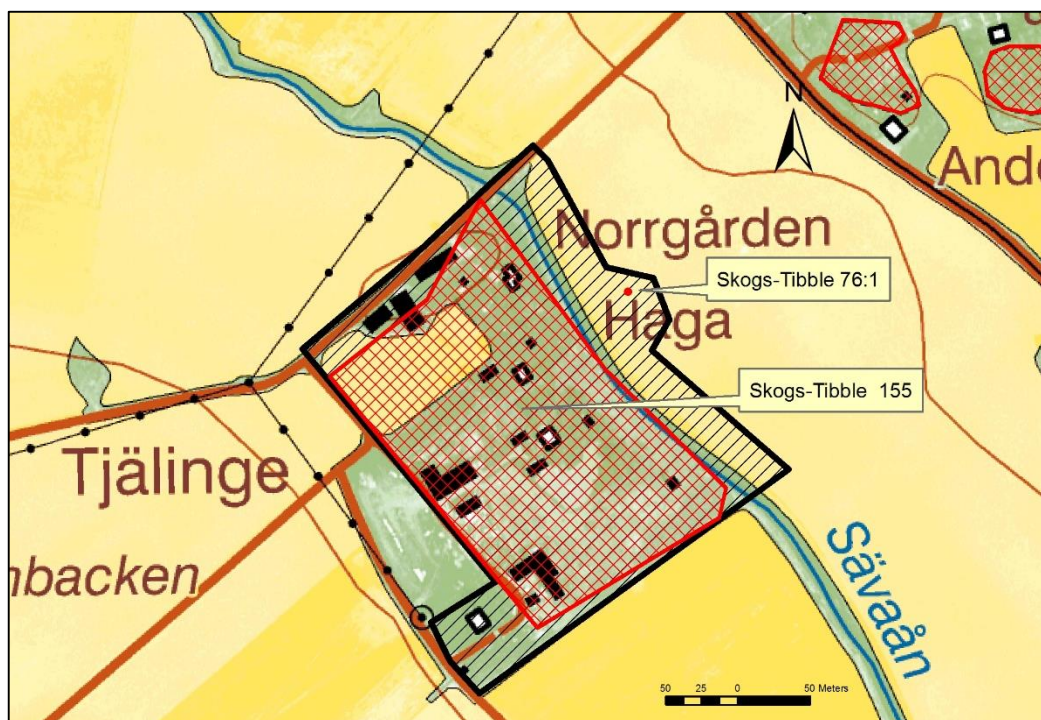
Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett värde för kulturmiljön med de två byar, på vardera sidan om ån, båda med skriftliga medeltida belägg. Skillsta saknar idag helt karaktären av 1700-talsts radby och uppvisar idag en yngre gårdsbebyggelse. Ångelsta, som idag är helt borta, utgör fornlämning. Läget för en bro är mellan byarna är belagt sedan 1700-talet.

Hotbild

Lämningar efter de äldre bebyggelselägena för Skillstas gårdstomter intill och norr om ån är till stora delar öde varför lämningar efter dessa och efter aktiviteter som hör samman med gårdarna kan finnas i och utmed åkanterna. Även äldre broläggningar kan finnas i åkanterna. Ångelstas samtliga tre gårdstomter utgör Fornlämning.

KULTURMILJÖ 15 – TJÄLINGE

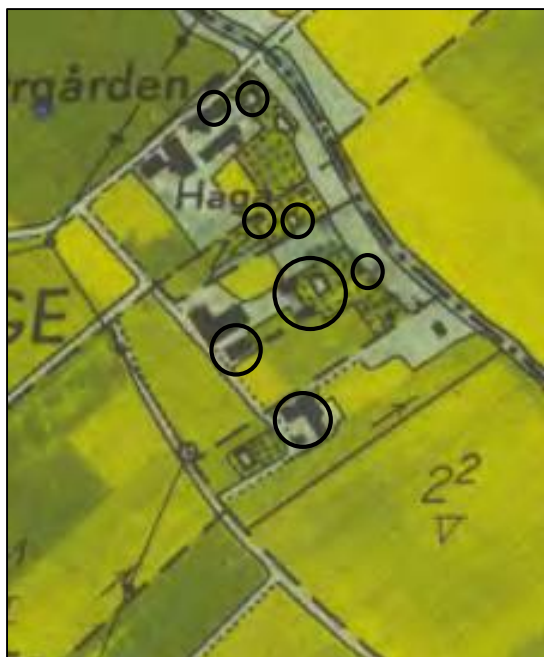
Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett värde för kulturmiljön. Området ligger inom Riksintresse C42. Kulturmiljön omfattas av Tjälinge by och uppgift om gravar.

Id i Fornsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Skogs-Tibble 78:1	Gravar/resta stenar	Övrig kulturhistorisk lämning
Skogs-Tibble 155	By- och gårdstomt	Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturmiljön omfattar båda sidorna av ån, vilken helt omges av ett flackt åkerlandskap. Ån rinner här stilla igenom Sävvaåns dalgång. Tjälinge utgörs idag av en by med fyra gårdsenheter, varav tre ligger nära ån och en i områdets sydvästra del. På andra sidan ån finns uppgifter om resta stenar/gravar.

Tjälinge utgör idag en samlad by med fyra gårdsenheter och har fortfarande karaktär av en radby. Flertalet boningshus och mindre bodar ligger utmed ån medan de större ekonomibyggnaderna ligger utmed vägen i nordväst samt sydväst om manbyggnaderna. Byn genomgick laga skifte år 1865, varav en gårdsenhet samt flera ekonomibyggnader ännu ligger kvar på samma läge som då byn karterades. Tre av boningshusen har timmerstomme och är uppförda under 1800-talets senare hälft och 1900-talets början. Flera av ekonomibyggnaderna är uppförda på 1920-talet med stommar av stolpverk och med rödfärgad locklistpanel. Ett par har stommar med inslag av timmer och skiftesverk och har samma läge som på 1865 års karta, varför delar av byggnaderna kan vara äldre. En bod och ett f d brygghus i timmer kan vara från 1700-talet respektive tidigt 1800-tal, varav boden sannolikt är ditflyttad.

Till vänster, utsnitt av den Ekonomiska kartan från år 1951. De inringade husen finns kvar idag och har samma placering som på laga skifteskarta ovan från 1865. ©Lantmäteriet.

Lada och ladugård sammanbyggda (i byns norra del), uppförda i timmer och stolpverksstomme. Utseendet talar för att de kan vara från mitten av 1800-talet, medan det enligt det inventeringsprotokoll som finns över byn skall vara från ca 1900. Vy från SÖ och från NÖ.

Den historiska byn i **Tjälinge** (Skogs-Tibble 155) är markerad efter äldre kartor från åren 1635 och 1638. Den utgjorde då en radby utefter ån. Byn bestod av fem gårdar, fyra frälse- och ett kronohemman, fördelade på sex hemman. Äldsta skriftliga belägg för Tjälinge är från år 1315 "in Thielungi", "in Thyaelungi". I karttexten anges att byn har "*lijtet fiskewatn vthi åhn*". En kraftig syllstensgrund är synlig mellan två av dagens boningshus, vilket kan ha tillhört ett äldre gårdsläge.

Utsnitt från 1635 års och 1688 års karta över Tjälinge. © Lantmäteriet.

På andra sidan ån, mittför byn finns en uppgift om **resta stenar** (Skogs-Tibble 78:1), numera kullfallna eller nedgrävda. Stenarna skall ha varit ca tre meter höga och resta i en linje, omgivna av en stenpackning. Intill dessa, ca fem meter nordväst om, har man påträffat trävirke bestående av lodrätt stående käppar. På platsen har även en klumpsten (en jämnt rundad sten) påträffats samt hästtänder (Dnr 4083/59). Stenarna togs bort år 1959 i samband med arbete på trädan, då man får förmoda att även de andra observationerna gjorts. Om stenarna har markerat gravar är inte klarlagt, men de har med stor sannolikhet rests under förhistorisk tid.

Områdets kulturhistoriska värde

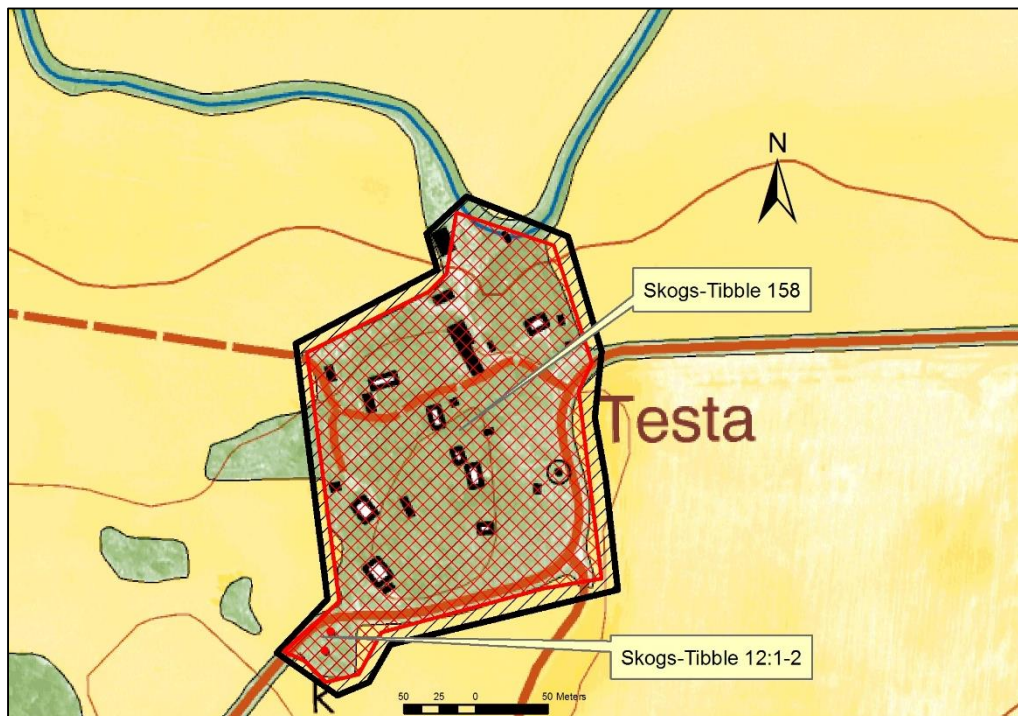
Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett värde för kulturmiljön med byns gårdar fortfarande utformade som en radby utefter ån. Flertalet byggnader är rödmålade och uppförda under 1800-talets senare del och 1900-talets första hälft, vilket ger ett äldre intryck av byn som är väl värt att bevara. Uppgifterna om de försvunna resta stenarna kan utgöra delar av Tjälinges förhistoriska era.

Hotbild

Det är viktigt att strukturen och karaktären på byn bevaras omgiven av det öppna landskapet. Utefter ån kan det finnas lämningar som idag inte är synliga i markytan som kan ha tillkommit både ifrån byns månghundraåriga historia samt efter de lämningar som påträffats öster om ån.

KULTURMILJÖ 16 – TESTA

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Området ligger inom Riksintresse C42 och har delvis ett lagskydd enligt KML. Inom kulturmiljön finns Testa by samt gravar.

Id i Fornsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Skogs-Tibble 12:1-2	Gravar	Fornlämning
Skogs-Tibble 158	By- och gårdstomt Testa	Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturmiljöområdet ligger intill och söder om ån på en markerad höjd i det flacka landskapet, helt omsluten av åkermark. Ån rinner lätt meandrande genom det flacka landskapet. Kulturmiljön omfattas av en by och ett par gravar.

I bakgrunden Testa by med Sävåån slingrande framför i det flacka åkerlandskapet. Foto från norr.

Testa by (Skogs-Tibble 158) är en av områdets mest välbevarade byar, med ålderdomlig karaktär från tiden vid laga skifte. I byn finns ett flertal äldre byggnader, bland annat två parstugor och timrade bodar. Genom byn går den slingriga bygatan, delvis kantad av stenmurar. Även stenmurar och trädgårdsgårdar finns ännu kvar utmed delar av tomtgränserna och i trädgårdarna finns flera äldre träd.

Den historiska tomten är markerad efter den äldsta kartan från år 1636. Då fanns inom byn fyra gårdar, tre skatte- och en kronogård. Äldsta skriftliga belägg för Testa är från år 1299 "*in Tielsta...im Thialsta*".

Överst: Utsnitt ur 1636 års karta över Testa. Riksarkivet. Till höger: bygatan med stenmur. Till vänster: en av parstugorna.

Två gravar, rektangulära stensättningar (Skogs-Tibble 12:1-2), ligger i områdets södra del. Dessa är idag skadade och pålagda med senare tiders odlingssten, varför bedömningen av dessa idag är svåra att göra. Gravar och gravfält finns utanför kulturmiljöområdet, både söder och öster om.

Områdets kulturhistoriska värde

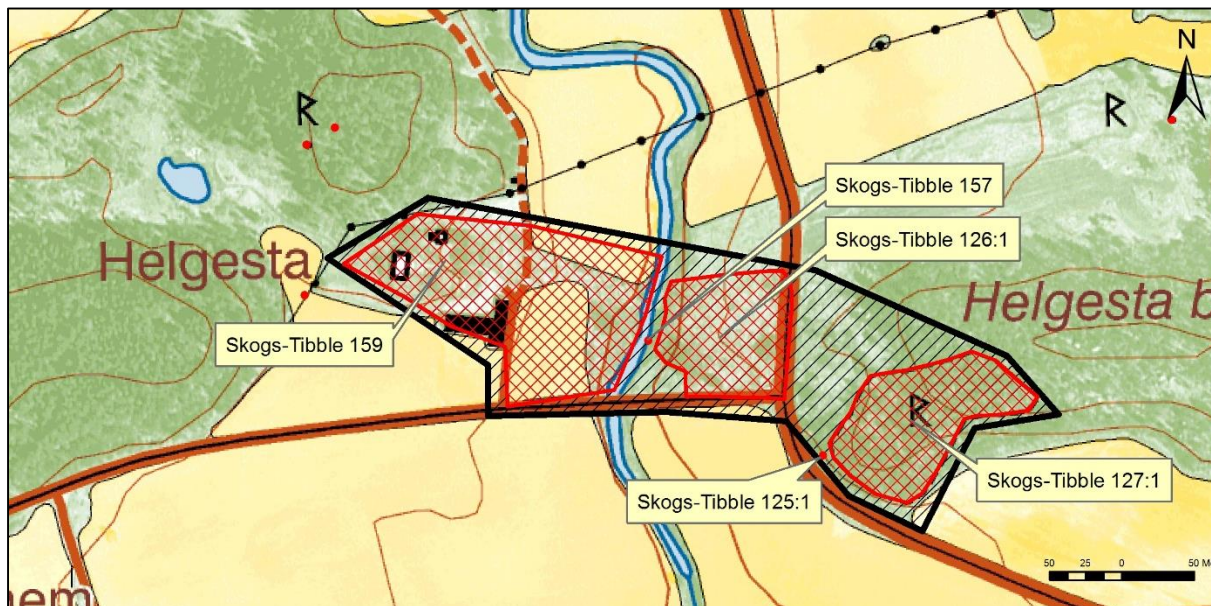
Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön med en för området ovanligt gammal bykärna med parstugor, bygata, stenmurar och trädgårdsgårdar utan inslag av sentida bebyggelse. Gravarna, i nära anslutning till byn, pekar på en äldre fas av boende. Området har ett stort upplevelsevärde.

Hotbild

Bevarandet av den äldre byns karaktär och byggnaderna är viktiga. Intill ån kan det finnas lämningar som idag inte är synliga i markytan efter byns månghundraåriga historia.

KULTURMILJÖ 17 – HELGESTA

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Området ligger inom Riksintresse C42 och har delvis ett lagskydd enligt KML. Kulturmiljön omfattar Helgesta by, en öde gårdstomt, ett gravfält, ett vägmärke och en uppgift om bro.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Skogs-Tibble 125:1	Vägmärke	Övrig kulturhistorisk lämning
Skogs-Tibble 126:1	Gårdstomt Helgesta	Fornlämning
Skogs-Tibble 127:1	Gravfält	Fornlämning
Skogs-Tibble 157	Bro	Uppgift om
Skogs-Tibble 159	Gårdstomter Helgesta	Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturmiljön omfattar båda sidor om ån, som här rinner i en meandrande fåra. Ån, rinner från norr, något nedskuren i landskapet, för att nedströms helt omges av ett flackare åkerlandskap. I östvästlig riktning, på båda sidorna om ån, är långsträckta moränhöjder, vilka är avskurna av ån. Inom området finns Helgesta by, ett äldre gårds läge, gravfält, uppgift om bro och en väghållningssten. Området skärs av en trevägskorsning, med landsvägen parallellt utmed åns östra sida och från denna går en väg västerut över ån, via en nygjord bro.

Helgesta by skymtar i bakgrunden, framför den meandrande Sävaån. Foto från norr.

Helgesta består idag av en gårdsenhet, belägen på östsluttningen på åns västra sida. Den är bebyggd i den övre delen med en mangårdsbyggnad och i sluttningen mot ån, är en större ekonomibyggnad. Gården drivs idag som en jordbruksfastighet. **Helgesta by** (Skogs-Tibble 126:1 och 159) finns karterad första gången 1636. Byn bestod då av tre gårdar, varav två låg på platsen för dagens gård samt i sluttningen mot ån och den tredje gården låg öster om ån och är idag helt öde. Vid revideringsinventeringen av forn- och kulturlämningar år 1980 syntes här grunden efter ett bostadshus, en smedja, två övriga husgrunder, ett igenfyllt vattenhål och en osäker källargrop. Vid inventeringen 2015 kunde enbart en förhöjning skönjas samt en stenhög, troligen rester efter boningshuset och det igenfyllda vattenhålet. Äldsta skriftliga belägg för Helgesta är från år 1400 "*hii Haelghestom*".

Öde gårdstomt, sydöst om ån med till vänster en förhöjning på tomten och till höger en stenhög.

Enligt kartan över Helgesta från år 1636 fanns en **bro** (Skogs-Tibble 157) över ån, vilket var naturligt då byns gårdar var fördelade på bägge sidor om ån. Dagens bro går söder och nedströms det äldre läget för en bro. Byar med gårdstomter mittför varandra är vanligt förekommande utefter ån, medan det är mer sällsynt att samma by har gårdslägen på ömse sidor om byn.

Utsnitt ur 1635 års karta över Helgesta med gårdar på båda sidorna om ån, förbundna med en bro. Riksarkivet.

Intill landsvägens östra sida finns en **väghållningssten** (Skogs-Tibble 125:1). Stenen är i granit med texten åt sydväst "*Sunnanå No Möjbro 48 1872*" och anger vilken del av vägen som olika byar skulle sköta. Stenen står inte på ursprunglig plats.

Gravfältet (127:1) inom kulturmiljöområdets östra del, ligger öster om landsvägen. Det består av ca 25 gravar, där flertalet är runda flacka stensättningar medan ett par är mer höglignande. Gravfältet är mycket tätt beväxt med både träd och buskar.

Områdets kulturhistoriska värde

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön med dagens gård som fortfarande bedriver jordbruk väster om ån, omgiven av ett öppet åkerlandskap. De äldre gårdslägena, visar på ett tydligt sett att man fram till 1700- och 1800-talens jordskiften bodde alldeles intill ån. Även gravfältets läge, ovanför bytomten har ett typiskt läge utmed åns klint, med en förmodad samtida boplatz intill på åns sydvästslutning.

Hotbild

Det öppna landskapet runt dagens gård ner till ån är ett viktigt inslag miljön. Lämningarna efter de äldre gårdstomterna intill ån samt lämningar efter möjliga förhistoriska boplatser kan finnas i direkt anslutning till ån. Särskilt bör det äldre läget för en bro beaktas.

KULTURMILJÖ 18 – HOLMBRO

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett høgt värde för kulturmiljön. Området ligger inom Riksintresse C42 och har delvis ett lagskydd enligt KML. Kulturmiljön omfattar Holmbro by och Holmbro kvarn (såg och kvarn), gravhög och gravfält samt lämningarna efter en bro.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Skogs-Tibble 1:1	Gravfält	Fornlämning
Skogs-Tibble 3:1	Gravhög	Fornlämning
Skogs-Tibble 74:1	Gravfält	Fornlämning
Skogs-Tibble 160	Bro	Bevakning
Skogs-Tibble 162	Bytomt Holmbro	Övrig kulturhistorisk lämning
Skogs-Tibble 163	Kvarn- och sågområde	Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturmiljöområdet omfattar båda sidor om ån, som här rinner något meandrande i en nordsydlig riktning, med moränhöjder på ömse sidor om ån. Utmed åns östra sida går idag landsvägen och västerut från denna går en mindre väg över ån via dagens bro. I den norra delen av området ligger Holmbro kvarn och på åns östra sida ligger Holmbro by, hög och gravfält och väster om ån ytterligare ett gravfält. Lämningarna efter en äldre broläggning finns utmed åns strandkanter.

Bebyggelse i Holmbro består idag av två gårdsenheter, Norrgården och Brunnsgården belägna öster om landsvägen. Så gott som hela byn brann ned år 1854. Det berättas att efter att det tagit eld i ett halmtak i den täta bykärnan så kom alla hus utom ett par back- och torpstugor att brinna upp (Sundström, C. 1988). Efter det upprättades laga skifte i byn och gårdarna lades glesare och en av gårdarna flyttade längre bort från bytomten. Idag finns

sannolikt få byggnader kvar från de hus som byggdes upp efter branden. Nedanstående beskrivningar av dagens byggnader är tagna ur de inventeringsblanketter som finns från år 1985 samt Sveriges bebyggelse. Norrgårdens manbyggnad skall vara uppförd på 1880-talet samt en ladugård och ett magasin är uppförda på 1930-1940-talen. Övriga byggnaderna är yngre och uppförda under perioden 1950-1970-talen. Brunnsgården söder om Norrgården, har en manbyggnad som uppskattas vara från sekelskiftet 1900 och har därefter byggts om vid flera tillfällen. Ekonomibyggnaderna och övriga hus uppges vara från perioden 1910-1950 med undantag för en källarstuga som anges vara från år 1883.

På vägens västra sida, mittför Norrgården, ligger ett boningshus som är uppfört omkring 1900, som tidigare nyttjats som kontor, diversehandel och bostad samt intill ett magasin från 1930-talet. Norr om denna byggnad, på samma sida av landsvägen finns ett missionshus uppfört år 1897 samt intill och norr om är en sent hitflyttad skolbyggnad, båda idag nyttjade som privatbostäder.

Norrgårdens ekonomibyggnader.
Foto från SV,
vägskälet/trevägs korsningen
Onsike/landsvägen

Den historiska **bytomten** (Skogs-Tibble 162) är markerad efter äldre lantmäterikartor från åren 1636 och 1766. På den äldsta kartan finns tre skattegårdar markerade på rad utefter dagens väg, Norrgården, Mellangården och Södergården. Byn har därefter haft storskifte och laga skifte. På storskifteskartan från år 1766 finns fyra hussymboler lagda på ungefär samma tomter som på den äldre kartan. Gårdstomterna är idag i huvudsak bebyggda med dagens ekonomibyggnader, medan boningshusen är uppförda inom den östra kanten av de äldre tomtlägena.

Holmbro omtalas första gången i skriftliga handlingar år 1331 "*in Hylmbro*", då Ramborg Israelsdotter (And) gav bort jord i byn till Skogs-Tibble prästgård (DMS). Detta avspeglas i jordeböckerna från åren 1540-1572, då byn består av tre skattegårdar och två kyrkoutjordar. År 1550 uppges att bönderna i byn ha god åker, dålig äng, en kvarn med bra ström, men inget fiskevatten.

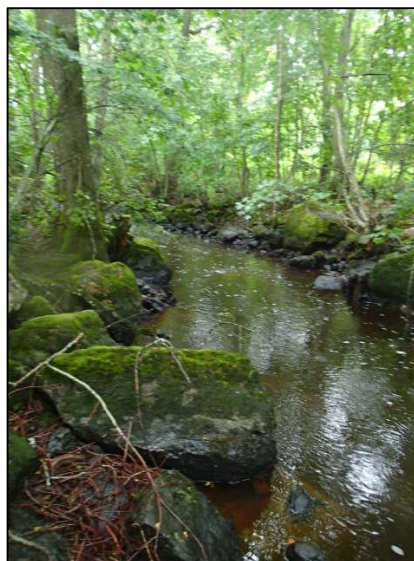

Holmbro, utsnitt av 1635 års karta. Riksarkivet. Utsnitt ur 1766 års karta och 1861 års karta. ©Lantmäteriet.

Norr om dagens bro ligger resterna efter en äldre **bro** (Skogs-Tibble 160), som enligt uppgift togs bort under 1900-talet, då vägen lades längre söderut. På åns västra sida syns ett brofäste i form av en ramp som är ca 30 meter långt med stensatta kanter och med gräsbeväxt körbana. Den östra sidan har inte besökts p.g.a. hög säd i åkern, men enligt muntlig uppgift från boende finns rester efter bron kvar även på den sidan. Bron finns med på 1766 års karta över Holmbro by. Uppströms ån finns, framförallt på dess västra sida, flera större stensamlingar utefter ån, som kan ha utgjort delar av en ännu äldre broläggning.

Ovan: vägbank till det äldre brofästet på åns västra sida.

Till höger: ån uppströms bron, med stensatta kanter.

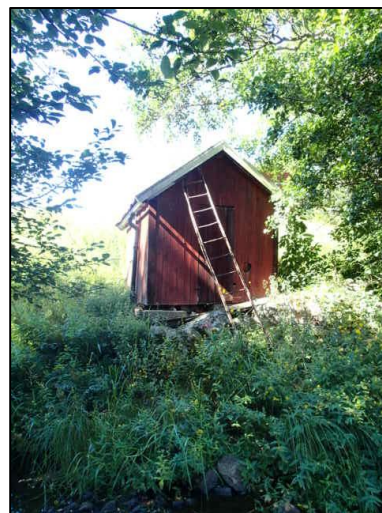
Norr om byn och öster om landsvägen ligger Holmbro **bygravfält** (Skogs-Tibble 11:1) med ca 40 gravar, mestadels runda stensättningar. Två av dessa undersöktes av Oscar Almgren år 1902. Mittemot, på andra sidan vägen är en del av en större **gravhög** (Skogs-Tibble 3:2). I samband med ett uppförande av ett bönhus i byn år 1897, schaktades delar av högen bort, och man påträffade ett vikingatida svärd. År 1902 undersöktes högen under ledning av Oscar Almgren, med fynd från flera begravningar och med föremål som dateras till vikingatiden (Almgren, O. 1898-1921).

På åns västra sida ligger ytterligare ett **gravfält** (Skogs-Tibble 74:1), på säteriet Onsikes ägor. Gravfältet har ca 55 gravar där merparten är runda stensättningar och ett 10-tal är rektangulära, samt på högsta punkten en gravhög. En av gravarna har en spetsig sten som ligger över graven, vilken troligen varit rest.

Holmbro kvarn (Skogs-Tibble 163) ligger uppströms byn Holmbro. Idag finns utmed åns östra sida ett kvarntorp, en mjölkvarn och en vattendriven såg, vilka numera utgör privatbostäder. Kvarntorpet eller mjölnarbostaden som den även omnämns, utgörs av två boningshus och söder om denna ett par mindre byggnader. Boningshuset ärr uppfört år 1889 och det mindre huset är troligen samtida. På den västra sidan av ån har funnits lada, liderbyggnad och stall uppförda under 1900-talets första hälft. Här finns idag en yngre byggnad samt intill ån en mindre byggnad, troligen en tvättstuga. Kvarnen har under olika perioder tillhört säteriet Onsike och byn Holmbro.

Kvarntorpet och i bakgrunden kvarnen.

Mindre hus väster om ån. Tvättstuga?

Kvarn- och såghus ligger utmed åns östra sida. Dessa är uppförda år 1889 och ersatte då Ulvansvad kvarn som låg uppströms (se Objekt 19). Dammvallen ligger norr om kvarnhuset och är uppbyggd av huggen sten, samt ovanpå är en överfallsbräda.

Till vänster rännan med såghuset i förgrunden med kvarnhuset och dämmet i bakgrunden samt till höger dammvallen med en överfallsbräda.

Äldre murverk under en utbyggnad under ett av husen.

Områdets kulturhistoriska värde

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön, med en by- och kvarnmiljö. Byn med dagens gårdar, öster om landsvägen samt de sociala verksamheterna väster om vägen är präglade av den brand som härjade i byn år 1854, vilket renderade i att byn genomförde laga skifte och gårdarnas byggnader kom att läggas glesare än den äldre bykärnan. Gravfälten och namnet Holmbro visar att platsen nyttjats under lång tid och varit en viktig överfart. Kvarnområdet, som tillkom under slutet av 1800-talet senare del, utgör exteriört en komplett miljö med både torp, kvarn- och sågbyggnad.

Hotbild

Viktigt att bevara de till synes relativt exteriört välhållna byggnaderna i kvarnmiljön. Ombyggnaden till bostäder har gjort att delar av det kulturhistoriska värdet försvunnit. De husgrunder som finns är på väg att försvinna i anläggandet av en trädgård. Intill ån kan finnas ytterligare lämningar efter aktiviteter som hör samman med Holmbro by och lämningar efter flera generationer av broar.

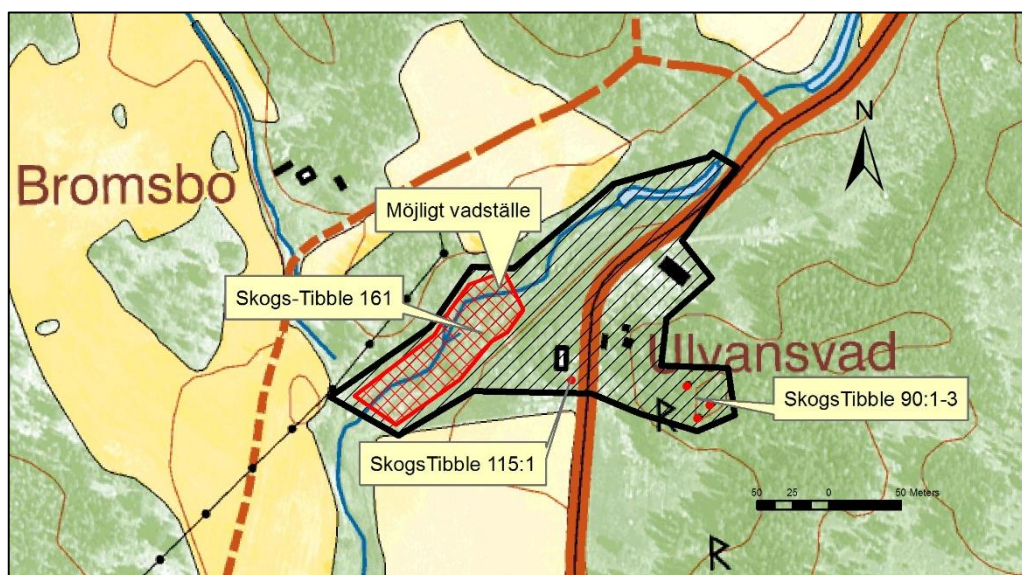
Nedströms såghuset finns två husgrunder med synliga stensyllar, rektangulära, ca åtta till tio meter långa och fem till sex meter breda. På den ena är en uteplats anlagd. I övrigt är ett flertal blomrabatter anlagda intill husen och ån. En mur finns i sluttningen, sydöst om såghuset, delvis under en terrass/balkong. Den är fyra meter lång och ca en meter hög, uppbyggd av sten och tegel. Troligen rest efter ett äldre hus.

Utsnitt av en ägostyckningskarta över Onsike år 1925 med kvarnområdet och bron.

KULTURMILJÖ 19 – ULVANSVAD

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett høgt värde för kulturmiljön. Området har delvis lagskydd enligt KML. Kulturmiljön omfattas av rester efter en kvarn, torpet Ulvansvad, gravar och möjligt vadvställe.

Id i Fornsök	Lämningsstyp	Antikvarisk bedömning
Skogs-Tibble 90:1-3	Gravar	Fornlämning
Skogs-Tibble 115:1	Fyndplats, malsten	Uppgift om
Skogs-Tibble 161	Kvarn	Fornlämning

Kulturmiljön omfattas i huvudsak av åns östra sida. Ån rinner från nordöst i den lugnt meandrande åfåran, vars slänter blir brantare både uppströms och nedströms. Åstränderna har en kraftig växtlighet och själva ån är på flera ställen igenväxt. Brinkarnas båda sidor gränsar mot större sammanhängande skogsklädda moränryggar. Inom området ligger idag ett övergivet torp samt lämningar efter en kvarn. Mellan boningshus och uthus går landsvägen till Ålands kyrka. På moränhöjden i väster ligger enstaka gravar och på tomten har man tidigare funnit en äldre malsten.

Ulvansvad är idag till stora delar helt övergivet och endast den större ladugården nyttjas som förråd. På landsvägens västra sida ligger boningshuset och tidigare även en jordkällare. Följande husbeskrivningar är tagna ut den bebyggelseinventering som gjordes år 1985 av Upplandsmuseet. Boningshuset, som är en parstuga, byggdes år 1818 och är uppfört i timmer med rödfärgad brädfodrad locklistfasad. Den omges av en igenväxande trädgård, vilken i sin tur delvis begränsas av en stenmur. På vägens östra sida mittför boningshuset ligger två timrade uthus, ett fähus och ett magasin uppförda i början av 1900-talet samt ett lider i stolpkonstruktion med rödfärgad brädfasad byggd på 1940-talet. Samtliga byggnader är täckta med tvåkupigt taktegel. Tidigare låg intill vägen även en mindre lada. En större ladugård, som ännu nyttjas, ligger ca 100 m norr om övriga hus. Den uppfördes i början av 1900-talet och har en regelstomme med rödfärgad träfasad och med plåttäckt tak.

Ulvansvad finns med på Holmbro bys kartor men verkar även under delar av 1800-talet utgjort en arrendegård till Österby i Ålands socken. Det är oklart vilken ålder torpet har. Det finns med på en karta över byn Holmbro år 1801 och då dagens boningshus är uppfört 1818, på samma plats, får man anta att det hus som stod där före dess var uppfört på 1700-talet.

Boningshuset väster om vägen, där växtligheten snart helt tar över, bl. a. av stora rosenbuskarna.

Lider, magasin och fähus, öster om vägen.

Magasinet.

Vid åkanten finns en mindre byggnad, en tvättstuga från 1920-talet med ett regelverk av trä på hög stengrund. Huset är brädfodrat och har tvåkupigt taktegel. Tvättstugan anges vara uppförd på platsen för den gamla kvarnen (Byggnadsinventering 1985, Upplandsmuseet).

Tvättstugan vid ån på den gamla kvarnplatsen.

Lämningar efter **kvarnen** (Skogs-Tibble 161) är få. En stenfodrad ränna, ca 20 meter lång, delvis igenväxt, ligger parallellt med åfåran. Mellan åfåran och rännan är en tre meter bred vall uppbyggd av sten, till stora delar överväxt. Platsen för kvarnhuset låg enligt den byggnadsinventering som gjordes år 1985 där det idag finns en tvättstuga. Ett stenfundament finns intill ån, som troligen tillhört kvarnkonstruktionen. Ån är här kraftigt igenväxt med sank åkanter, varför flera spår efter kvarnen är svåra att finna. Uppströms blir ån bredare, vilket bör ha utgjort hålldammen till kvarnen.

Kvarnen finns första gången utsatt på en karta över Holmbro år 1766. År 1801 finns en mer detaljerad karta över både kvarn och bebyggelsen. Äldsta skriftliga belägg för Holmbro kvarn är från år 1550, då det uppges att det finns en kvarn med god kvarnström men inget fiskevatten (DMS). Möjligen gäller uppgiften detta kvarnställe, då kvarnen nedströms, närmre Holmbro i sin tur anges ersätta en annan kvarn (se Objekt 18) i slutet av 1800-talet. Kvarnen har även under delar av 1800-talet legat under Österby by i Ålands socken (Bebyggelseinventering 1985, Upplandsmuseet).

Utsnitt från karta över Holmbro från år 1801. © Lantmäteriet.

Kallmurat stenfundament intill ån.

Namnet Ulvansvad pekar på att det bör ha funnits ett vad på platsen, vilket även det topografiska läget styrker med de båda moränryggarna på båda sidor som man lätt kunde ta följa.

Gravarna (Skogs-Tibble 90:1-3) på moränhöjden utgörs av ett röse och två stensättningar troligen anlagda någon gång runt kr. f. **Malstenen** (Skogs-Tibble 115), som enligt uppgift vid Revideringsinventeringen 1980, låg på muren, gick inte att återfinna. En känd förhistorisk boplatz (Skogs-Tibble 119:1), finns ca 175 m söderut efter landsvägen.

Områdets kulturhistoriska värde

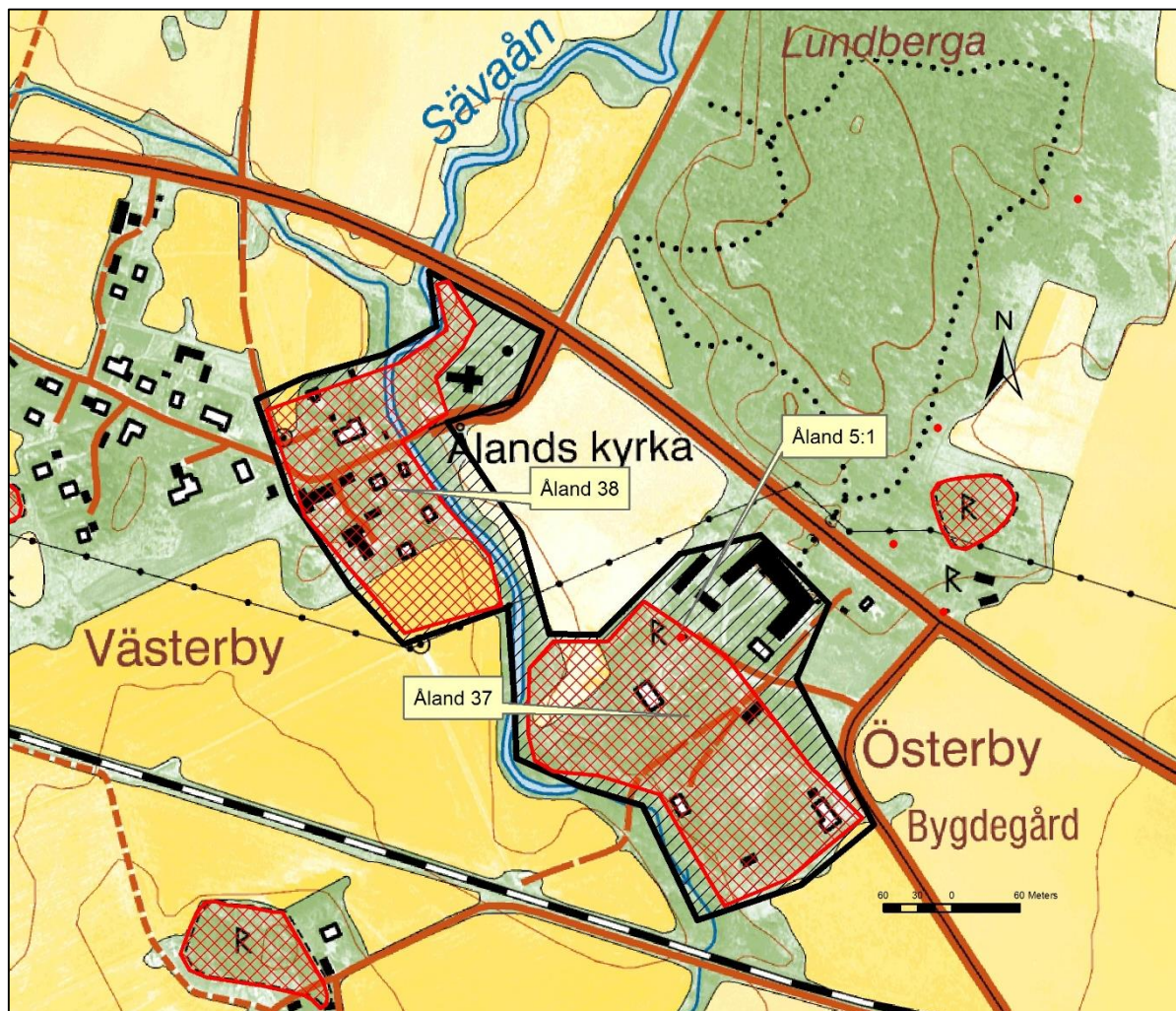
Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Kvarnplatsen kan höra till en av områdets äldsta. Kunskapsvärdet är stort trots få lämningar. Upplevelsevärde utgörs av torpet med en fantastisk trädgård, stenmuren och de äldre timmerbyggnaderna där allt snart är förfallet och borta. Gravarna och malstenen pekar på äldre aktiviteter i området.

Hotbild

Torpet saknar idag helt lagskydd och står nu helt och förfaller. Trädgården har en fantastiskt stor rikedom av fruktträd och äldre perenna växter. Förutom kvarnlämningarna vid ån som utgör fornlämning, finns här även en tvättstuga som är värd att bevara.

KULTURMILJÖ 20 – VÄSTERBY-ÖSTERBY

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett mycket högt värde för kulturmiljön. Området ligger inom Riksintresse C38 och har delvis ett lagskydd enligt KML. Kulturmiljön omfattas av ett bygdecentrum med bebyggelsen vid Västerby och Österby, Ålands kyrka, bygdegård och en runsten.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Åland 5:1	Runsten	Fornlämning
Åland 37	Österby bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Åland 38	Västerby bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturmiljön omfattar åns båda sidor, som här passerar Ålands kyrka, byarna Västerby och Österby. Landskapet runt utgörs av en mindre flack slätt som i sin tur omsluts av skogsklädda höjder, varav fem fornborgar är placerade. I motiveringen till riksintresset anges bl.a. karaktären av ett bygdecentrum med den medeltida kyrkan centralt placerad. Den gamla landsvägen mot Sala har tidigare passerat genom byarna. Den ursprungliga byn Åland delades under medeltid till Västerby och Österby (Kulturmiljöer i Uppsala län, nr 4). Västerby har ännu en karaktär av en radby, medan Österby har bebyggts med en herrgårdsanläggning. Vid infarten är en runsten rest.

Ålands sockenkyrka uppfördes under åren 1250-1350. Kyrkan är byggd i gråsten och med tegel i gavlarna. Kyrkan, som vi ser den idag, är resultatet av ombyggnader som gjordes under 1700- och 1800-talen. Klockstapeln, nordost om kyrkan har en spånklädd huv i barockstil (Kulturmiljöer i Uppsala län, nr 4). Inom kulturmiljöområdets sydöstra del ligger socknens bygdegård.

Ålands kyrka och klockstapel.
Foto från nordöst.

Äldsta skriftliga belägg för **Åland** är från år 1220 "*in Olanum*". Byn framträder under senmedeltiden som uppdelad i Västerby och Österby.

Utsnitt från 1688 års karta över
Västerby. Riksarkivet.

Västerby (Åland 38), väster om ån är idag bebyggd med ett flertal gårdsenheter med boningshus och flera ekonomibyggnader och har fortfarande karaktären av en radby. På den äldsta kartan från år 1688 finns sju gårdar på en rad utmed ån, samt ett kyrkohemman öster om ån. De andra gårdarna utgjordes av två skattehemman, två kyrkojordar, tre prebendejordar samt flera utjordar och torp. På kyrkohemmanets tomt är idag en ny byggnad uppförd som hör samman med kyrkan.

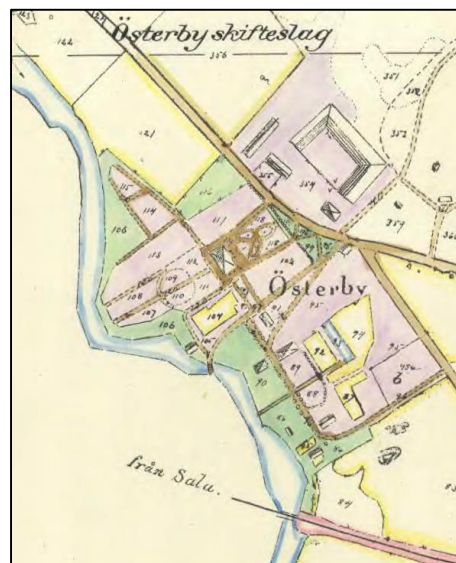
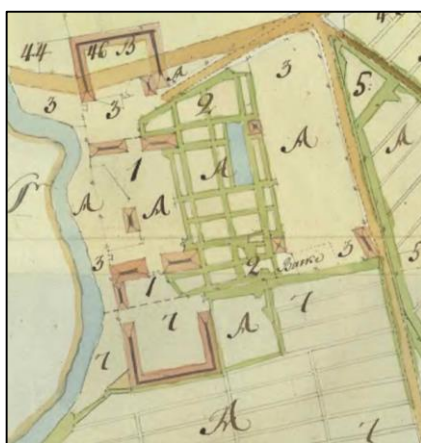
Flygfoto över Ålands bygdecentrum
från 1950-talet. Foto: Flygtrafik AB.
Upplandsmuseet.

Österby (Åland 37) är idag bebyggd med en större herrgårdsbyggnad som är uppförd runt sekelskiftet 1800. Huvudbyggnaden har två våningar med en reveterad och vitputsad fasad. Byggnaden är omgiven av en större trädgård. Söder om finns ett par mindre uthus, bl.a. en äldre torrtoalett samt en arbetarbostad. Dagens ekonomibyggnader ligger nordöst om herrgården och trädgården.

Manbyggnaden i Österby och ekonomibyggnaderna.

Österby bestod på 1500-talet av fyra skattegårdar samt utjordar och torp och år 1569 anges att en av skattegårdarna är öde. År 1550 anges att skattegårdarna inte har något fiskevatten förutom på allmanningen (DMS). På den äldsta kartan, från 1688 finns sju gårdar markerade, belägna på en rad från ån och mot nordöst, där dagens ekonomibyggnader idag ligger. Byn fick säterirättigheter på 1670-talet och bebyggdes med en herrgårdsanläggning med tre fyrkantiga gårdar med omgivande park och trädgårdsanläggningar utmed ån, söder om dagens herrgårdsbyggnad. Den enda byggnad som är kvar från det äldre säteriet är en av flygelbyggnaderna, som senare kom att fungera som arbetarbostad och utgör idag en privatbostad. Den andra flygeln brann ned 1936 (Wikipedia). Inom tomtens södra del finns grundstenar efter en större byggnad, vilken hört samman med säteriets byggnader. Inom den centrala delen finns rester efter en karpdamm och trädgårdsanläggningar. År 1807 lät man uppföra en ny huvudbyggnad på säteriet, norr om den förra anläggningen som är den nuvarande byggnaden. Det äldre säteriet stod till stora delar kvar ännu till omkring 1870-talet. I det stora ladugårdskomplexet, norr om manbyggnaden ingår en stallbyggnad, som sannolikt är uppförd under 1800-talets förra hälft.

Utsnitt från kartor över Österby; år 1636 - en radby, år 1792 - första säteriet, år 1917 - säteriets andra fas.
© Lantmäteriet

Till vänster husgrund efter en av säteriets flygelbyggnader samt till höger ett äldre utedass på dagens säteritomt.

En runsten (Åland 5:1, U890) står vid infarten till herrgården, vilken inte utgör stenens ursprungliga läge. Stenen är känd sedan 1600-talet och var försvunnen ett tag, men på 1880-talet påträffades den öster om nuvarande huvudbyggnaden, på en "gammal tomt". Stenen restes därefter på den nuvarande platsen. Texten anger inga uppgifter om varför stenen restes.

Den **äldre landsvägssträckningen** passerade tidigare de båda byarna. Idag finns på platsen en träbro över ån samt i dess förlängning gräsbeväxta vägbankar

Bro över Sävåån och i dess förlängning den gamla landsvägen.

Områdets kulturhistoriska värde

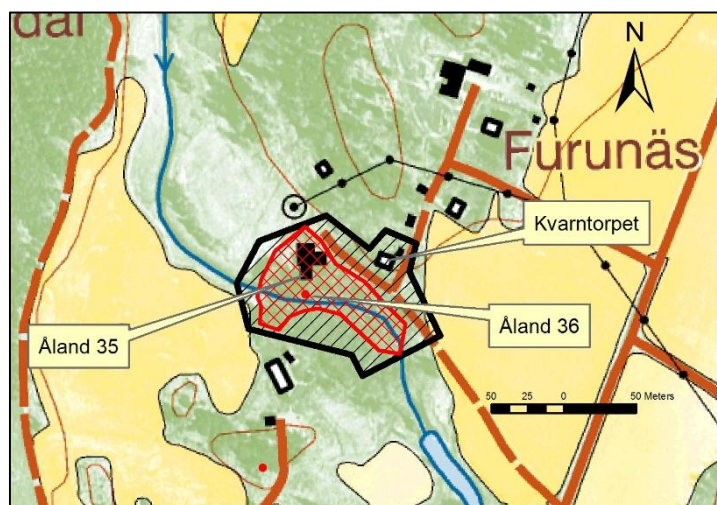
Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett mycket högt värde för kulturmiljön. Det är viktigt att bevara hela miljön med ett samlat bygdecentrum runt den medeltida kyrkan. Byarna som historiskt sett haft olika utvecklingar har ett vetenskapligt intresse, där den ena byn behållit karaktären av en radby och den andra bebyggts som säteri, med två olika faser. Runstenen kan ha stått invid ån och markerat en bro. Den kulturhistoriska berättelsen är här mycket tydlig att förstå.

Hotbild

Kulturmiljön med de båda byarna, kyrkan och den äldre landsvägen samt runstenen har ett starkt bevarandeintresse i Riksintressets beskrivning. Flera lämningar efter byn och säteriet Österbys olika faser finns med stor säkerhet inom området.

KULTURMILJÖ 21 – ÅLANDS KVARN

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön. Området ligger inom Riksintresse C38 och har delvis lagskydd enligt KML. Kulturmiljön omfattas av en kvarnmiljö samt en slaggförekomst.

Id i Forsök	Lämningsstyp	Antikvarisk bedömning
Åland 35	Kvarn- och sågområde	Bevakning
Åland 36	Fyndplats för slagg	Uppgift om

Kulturmiljön omfattar båda sidorna av ån. Ån rinner i en lätt meandrande fåra i ett småbrutet landskap genom jordbruksmark och skogsmark. Inom området finns ett kvarnhus, ett såghus, dammvallar, rännor samt ett torp. På platsen påträffades även slagg.

Kvarntorpet, ligger på åns nordöstra sida, på sluttningen från en moränhöjd. Bostadshuset med röd träpanel är uppförd omkring 1860 (Kulturmiljöer i Uppsala län, nr 4). Torpet utgör idag en privat sommarbostad. Torpet finns med på 1688 års karta över Österby.

Kvarntorpet vid Ålands kvarn, uppfört på 1860-talet.

Dagens **kvarn- och såganläggning** (Åland 35) utgör en välbevarad miljö från 1800-talet. Kvarnhuset som är timrat och rödmålat är från år 1890. Kvarn- och sågområdet har historisk sett hört till byarna i Åland. År 1550 nämns kvarnar hörande till Ålands byar. Det anges att den stora skattegården i Västerby *"har kvarn och ström, den mindre har kvarnström"* (DMS). Den äldsta karteringen av kvarnen är från år 1636 då det finns en kvarn på den nordöstra sidan och år 1688 finns både kvarn och såg hörande till Österby markerade på samma sida om ån. Namnen på både kvarn och såg har varierat under årens lopp beroende på vilken by som ägt driften, som *"Rosendals, Åsbos, Österbys och Ålands"* kvarn eller såg.

Ovan: kvarnhuset med rännan nedströms.

Nedan: utsnitt från 1688 års karta över Österby. ©Lantmäteriet

Inom område finns två dammvallar och två stensatta rännor. Den ena dammvallen i områdets västra del ligger i anslutning till såghuset. Den är ca trettio meter lång, uppbyggd i huvudsak av cement, anlagd på block och stenar. Vattnet passerar idag igenom en dammlucka i dammvallen. Över dammvallen går ett par mindre gångbroar av trä. Den andra dammvallen ligger nordväst om den förra och har en äldre karaktär. Den är ca tolv meter lång uppbyggd av sten och block.

Dammvallarna, varav den ena i cement och den andra av block och sten.

Åns naturliga flöde och rännorna är inte helt skiljbara inom området. Den ena rännan, som rinner genom dammluckan i dammvallen är rak och kantas av stenar, ställvis lagda som en mur. Nedströms kvarnhuset går en vattenfylld ränna vars väggar är flerskiktade av huggna stenar vilket delvis utgör själva kvarngrunden. Över rännan går en bro, delvis med murade fundament, möjligen fundament till ett äldre dämme. Nedströms från bron och utmed den nordöstra kanten fortsätter rännan utmed en ca trettio meter lång sträcka. Parallellt och väster om är sannolikt den naturliga åfåran. Åfåran och den anlagda rännan åtskiljs av en större bergsklack. Den andra rännan, som troligen är äldre, är ca tolv meter lång och ligger högre upp i områdets nordvästra del. Den är torrlagd och kantad av block och sten.

Rännan nedströms cementdämet med dammluckan.

Vid inventeringen av ån påträffades en större **slaggbit** (Åland 36) i åfåran mitt för kvarnhuset. Slaggbiten är tung och ca femton centimeter stor. Det finns inga uppgifter om någon form av järnframställning inom området.

Slaggbit funnen i åkanten.

Områdets kulturhistoriska värde

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön och har en mycket välbevarad kvarnmiljö med kvarnhus, såghus, dammvallar och rännor samt ett kvarntorp. Både kvarn- och såghus är i behov av upprustning. Den kulturhistoriska berättelsen är här mycket tydlig och området är lätt tillgängligt. Fyndet av en slaggbit kan leda till äldre framställning av järn inom området.

Hotbild

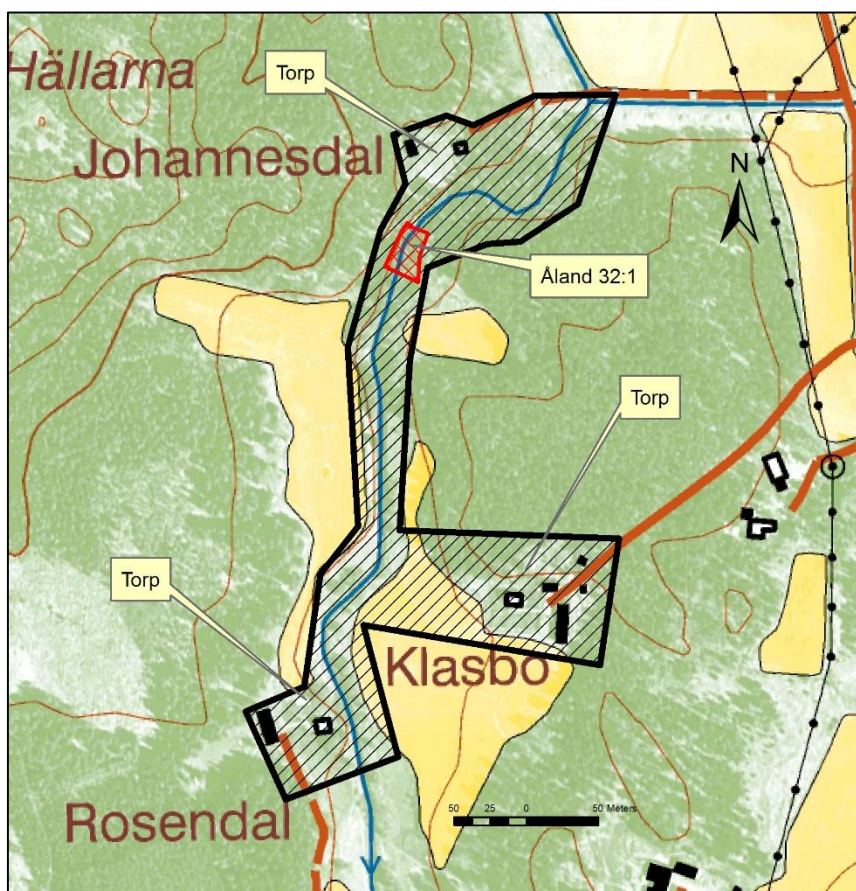
Kvarnmiljön med den stridande forsen är viktigt att bevara. Rännorna, kvarn- och såghuset har ett stort värde och skulle behöva restaureras. Fler lämningar från en äldre kvarn- och sågdrift kan finnas i ån och intill åkanterna. En äldre järnframställningsplats kan finnas i anslutning till ån.

Det forsande vattnet i ån 2015.

KULTURMILJÖ 22 – ÅSBO/ROSENDAL

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett värde för kulturmiljön. Området har delvis lagskydd enligt KML. Kulturmiljön omfattas av lämningar efter sågar samt ett torpområde.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Åland 32:1	Träindustri - såg	Fornlämning

Kulturmiljöområdet omfattar båda sidorna om ån. Ån kommer uppströms från ett sankare parti där den delvis är utträtad, och rinner därefter nedströms genom området i en lätt meandrande fåra omgiven av skogsmark. Inom området finns ett torpområde samt lämningar efter sågar i form av en dammvall och ett stenfundament.

Sågarna (Åland 32:1) som funnits på platsen har lämnat få spår efter sig. De synliga lämningarna utgörs av en dammvall och ett stenfundament i åkanten. Dammvallen är tydligast på den östra sidan där den går snett vinklat mot ån. Den är ca tjugo meter lång, kallmurad och en och en halv meter hög. I ån, norr om där dammvallen ansluter, finns stenar efter raserade stenfundament på båda sidor om ån, möjligen rest av en grund till en sågkvarn. Sågarna finns markerade på en karta från år 1688 över Österby som Åsbo såg på den östra sidan och Rosendals såg på den västra sidan och på samma bys karta från år 1721 Clasbo såg respektive såg under Wijk. Sågarna har under olika perioder hört till byarna Överby, Västerby och Österby i Ålands socken samt Rosendals såg och till Wiks slott i Balingsta socken.

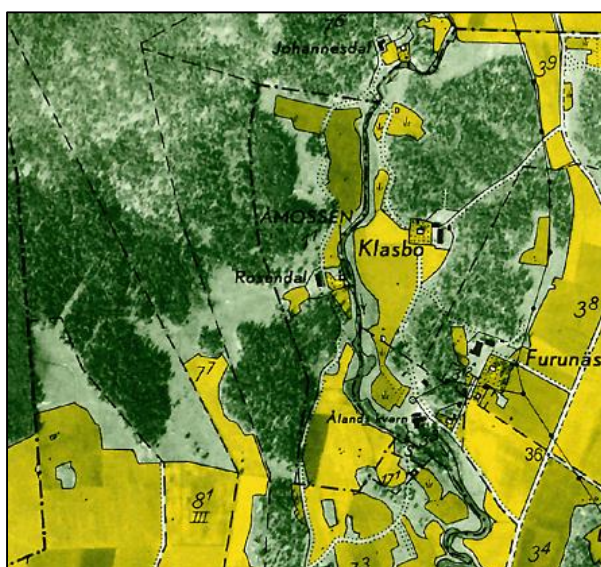

Dammvallen omgiven av torpens ängsmark.

Stenfundament (såggrund?) vid ån.

Torpmiljön intill ån är påtaglig. Förlagd i kanten till byarnas utmarksområden ligger torpen Rosendal, Klasbo och Johannesdal. Samtliga är idag bebyggda. Rosendal, på åns västra sida finns redan med på 1688 års karta över Västerby, Ålands socken. Äldre skriftliga belägg visar att Rosendal "Rosendall" år 1550 utgjorde en 0:3:1 del skatte i bolbyn Överbo och var således en gårdsdel i den byn. På den Ekonomiska kartan från 1951 ligger Rosendal inom ägan Åmossen 1:1. I en kartbeskrivning från år 1866 finns ett ägobyte mellan Åmossen och Rosendal, vilket kan förklara namnet Åmossen på kartan. Rosendal är idag bebyggd med ett boningshus och ett uthus. Klasbo, på åns östra sida är idag bebyggd med ett boningshus från år 1933 och flera ekonomibyggnader uppförda under 1900-talets första hälft. Klasbo har tidigare legat under Österby i Ålands socken. Namnformen för Klasbo kan peka på att den kan ha medeltida rötter, med ett kristet mansnamn som förled och -bo som efterled (Rahmqvist, S. 1996). Klasbo finns markerad på Österbys karta från år 1792. Runt omkring torpen finns mindre öppna ängsmarker. Johannesdal, på åns västra sida är idag bebyggd med ett boningshus samt ett mindre uthus, sannolikt uppförda under 1900-talet.

Utsnitt ur den ekonomiska kartan 11h8g från år 1951. © Lantmäteriet.

Utsnitt ur karta över Österby från år 1792 med Rosendal och Klasbo.
© Lantmäteriet.

Områdets kulturhistoriska värde

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett värde för kulturmiljön med platser för sågar från 1600-talet samt en småskalig torpmiljö sannolikt med rötter i 1500-talet, med omgivande ängsmarker mot ån. Den kulturhistoriska berättelsen är lätt att förstå.

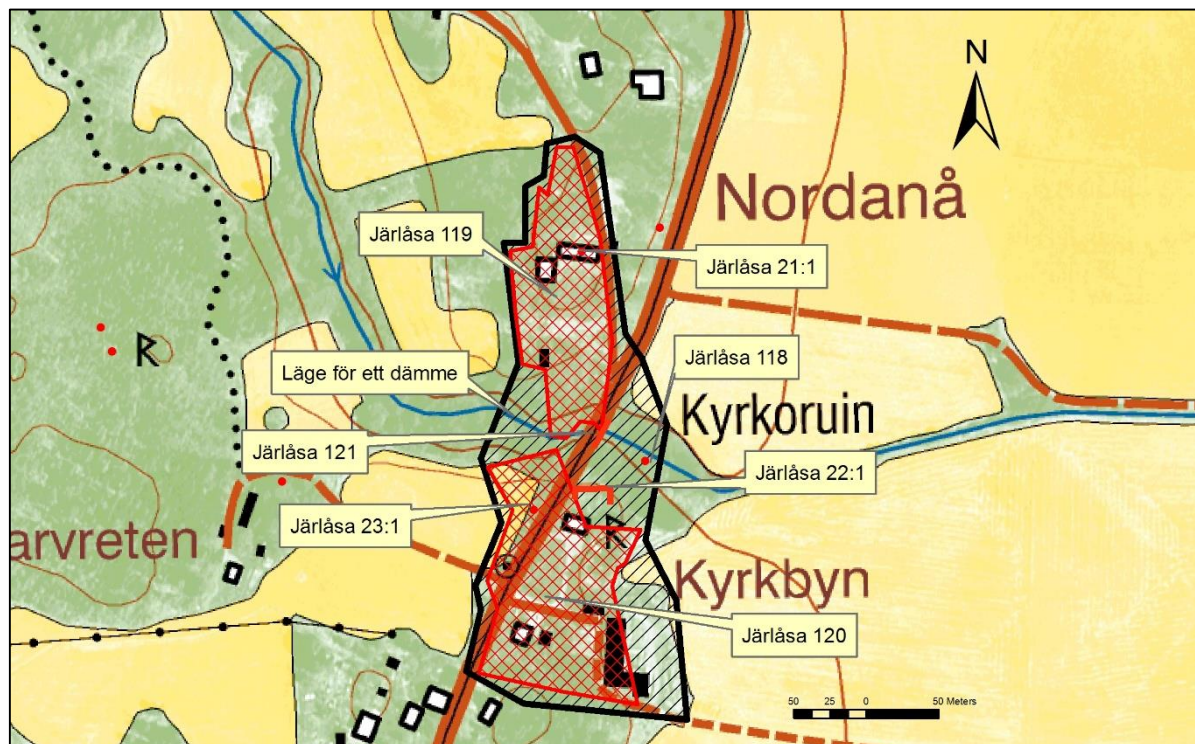
Ängsmarken i anslutning till ån och torpen.

Hotbild

Torpmiljön tillsammans med de öppna ängsmarkerna är värda att bevara. Lämningar som idag inte är synliga i markytan kan finnas intill och i ån, främst äldre lämningar från sågarna men även aktiviteter som hör samman med torpens flerhundraåriga historia.

KULTURMILJÖ 23 – NORDANÅ/KYRKBYN

Kulturmiljön har bedömts ha ett mycket högt värde för kulturmiljön. Området har delvis lagskydd enligt KML. Det ingår i länets kulturminnesvårdsprogram som sockencentra och kyrkomiljö. Kulturmiljön omfattas av byarna Nordanå och Kyrkbyn, kyrkoruin, bro, lösfynd av slagg samt uppgift om en kraftstation.

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Järlåsa 21:1	Byggnad övrig	Övrig kulturhistorisk lämning
Järlåsa 22:1	Kyrka	Fornlämning
Järlåsa 23:1	Kyrka	Uppgift om
Järlåsa 118	Fyndplats slag	Uppgift om
Järlåsa 119	Bytomt Nordanå	Övrig kulturhistorisk lämning
Järlåsa 120	Bytomt Kyrkbyn	Övrig kulturhistorisk lämning
Järlåsa 121	Bro	Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturmiljöområdet omfattar åns båda sidor. Ån rinner från nordväst. Genom området är ån nedskuren i en djup ravin och fortsätter österut i en flackare terräng i åkermark, där ån rätats ut till ett dike. Ån korsas av en nord-sydlig ås. Intill ån är växtligheten riklig, flera träd ligger fallna över ån, varför inventeringsförhållandena har varit svåra. Inom kulturmiljön ligger byarna Nordanå och Kyrkbyn på var sida om ån, Järlåsa kyrkoruin, uppgift om en äldre kyrka, en stenvalvsbro, fynd av en slagglump samt uppgift om en kraftstation.

Idag benämns ofta området runt dagens kyrka, ca 400 meter söder om kulturmiljöområdet, som Järlåsa Kyrkby. Den äldre **Kyrkbyn** (Järlåsa 120) utgörs av den by som låg i anslutning till en äldre kyrka (idag en ruin) intill och söder om Sävaån, som föregick dagens kyrka. Idag finns här två olika fastigheter, den nordligaste är bebyggd med ett äldre boningshus, källare och ekonomibyggnader och den andra söder därom, bebyggd med en villa och ett garage.

Den norra fastigheten ligger i direkt anslutning till ån och manbyggnaden ligger intill kyrkoruinen och är delvis anlagd på den gamla kyrkogården. Manbyggnaden anges enligt Sveriges bebyggelse vara uppförd på 1830-talet. Huset kan vara äldre, då den på en del av den södra långsidan har en ålderdomlig loftgång. Huset är uppfört i två våningar med en timmerstomme, klädd med rödfärgad locklistpanel. Taket är klätt med eternitplattor. Ekonomibyggnaderna utgörs av ett par liderbyggnader, varav en med tre portar uppförd i början av 1900-talet och den andra något senare. Till fastigheten hör en större ekonomibyggnad med kostall, höloft och vidbyggd foderlada. Den är uppförd 1945, av murad betongsten samt stolpstomme klädd med faluröd slät panel. Inom fastigheten finns också en källare av huggen sten med en överbyggnad klädd med plåt, troligen byggd mellan 1850-1920.

Ovan: bostadshuset inom den norra fastigheten med loftgången utmed en del av husets framsida. Till höger: Tillhörande liderbyggnad med tre portar. Foto: Sverker Larsson

Den andra fastigheten ligger söder om den förra. På tomten finns en villa uppförd på 1950-talet med träregelstomme klädd med lättbetong och slätputsade gula fasader och tak med tvåkupigt tegel. Till fastigheten hör ett garage i trä med ett plåttak.

Byn är karterad första gången år 1636 och utgjorde då ett skattehemman och ett frälsehemman belägna söder om kyrkan. År 1550 anges att skattegården hade kvarn och ström (DMS). Äldsta skriftliga belägg för Kyrkbyn är från år 1409 "i Jerlasa".

Utsnitt ur 1636 års karta över Kyrkbyn med den äldre kyrkan markerad. Riksarkivet.

Nordanå (Åland 119), vilket namnet anger, ligger norr om ån dels på åsen och på dess sydsluttning. Boningshus och en bod ligger på den norra planare delen, ovanför åbrinken. Enheten är en sammanslagning av Prästgården och Nordanå. Boningshuset är uppfört som prästgård år 1917 och har en välbevarad exteriör med ett dörröverstycke i form av klassisk tempelgavel. Stommen är av timmer med gul locklistpanel. Huset har ett mansardtak täckt med tvåkupigt tegel. Nordanå har även utgjort socknens prästgård.

Till vänster boningshuset samt garage. Till höger bodlängan med delar från 1700-talet. Foto: Sverker Larsson

Vid tidigare inventeringar av Nordanå har angetts att det funnits flera sammanbyggda äldre envånings brädfodrade **bodar** (Järlåsa 21:1) på tomten, dessa utgör sannolikt de två flygelbyggnaderna som syns på den ekonomiska kartan från 1950-talet, varav den norra finns kvar medan den södra var borta redan vid revideringsinventeringen 1980. Den norra flygeln har inrymt bland annat brygghus, trädgårdsmästarebostad och har senare fungerat som församlingshem. Byggnadens äldsta delar är från 1700-talet. Den är uppförd i timmer på natursten och klädd med faluröd locklistpanel och taket täckt av tvåkupigt tegel. Husets karaktär är relativt bevarad trots en del ändringar och nya fönster. På tomten finns även en liderbyggnad från 1920-1930-talen samt en byggnad som enligt bebyggelseinventeringen är ett garage från 1940-1950-talet. Grundat på byggandens karaktär kan det möjligen vara en äldre bod som byggts om till garage vid denna tid. I tomtens södra del mot ån, finns en raserad jordkällare. Nordanå by karterades första gången år 1787. Äldsta skriftliga belägg för Nordanå är från år 1409 "*i jerlasa, nordan ana*". År 1554 anges Nordanå bestå av två frälsetorp.

Utsnitt ur den Ekonomiska kartan från 1950-talet.

Utsnitt ur 1787 års karta över Nordanå by samt med Kyrkbyn markerad med en hussymbol. © Lantmäteriet.

Ruinen efter den äldre kyrkan (Järlåsa 22:1) på åns södra sida, syns i form ett par meter höga gråstensmurar, kraftigt överväxta. Ruinen är ca tjugo meter lång och intill tre och en halv meter hög och enbart den ena långsidan och delar av gavlarna återstår av kyrkan. Norr om muren ligger ett flertal nedfallna stenar. Muren som haft en gråstenskärna och varit klädd av släta stenar, återstår i huvudsak bara den murade kärnan och i den fastkilade, enstaka släta hållar. Muren tjänstgör som del av inhägnad för gårdens trädgård. Hela kyrkoruinen håller på att rasera och växtligheten tar över. I trädgården finns ett stenparti med stenar från kyrkoruinen. Den tillhörande kyrkogården har legat söder om kyrkan, där det ena boningshuset står idag. Vid grävning av källare och dylikt har man funnit skelettdelar. Kyrkan finns markerad på 1699 års karta över Kyrkbyn. Kyrkan går inte att datera men den ska ha övergetts på 1500-talet och ersattes då av en **träkyrka** (Järlåsa 23:1) som skall ha stått ungefär mittför på andra sidan vägen. Inga rester efter träkyrkan är synliga idag.

Kyrkoruinens södra sida.

Valv på kyrkoruinens norra sida.

Bron (Järlåsa 121) över ån är en stenvalvsbro av huggna stenar. Den är ca tio meter lång och tre och en halv meter hög med ett stenslaget valv ca två och en halv meter högt. Bron kantas av fyra stenpollare på vardera sidan och stålräcken. På brospannets norra sida står året 1917(?). Bron har en nyanlagd tjock asfaltsbeläggning.

Stenvalvsbron med inhugget årtal 1917 (?)

Vid inventeringen 2015 påträffades en större **slagglump** (Järlåsa 118) i ån, söder om bron och nedanför kyrkoruinen. Inga uppgifter finns om någon form av järnframställningsplats.

En slagglump funnen i ån vid inventeringen 2015.

Vid ån, väster om bron, finns enligt SMHI:s dammregister **Järlåsa kraftstation**. Platsen var svårinventerad då träd fallit över ån. Väster om bron finns utmed åns norra sida en stensatt kant av vällagda huggna stenar vilka kan höra samman med en ränna. Mittför, på åns södra sida finns ett mindre hus, vilket tidigare kan ha hört samman med kraftverket eller utgör möjligen en tvättstuga. Mellan huset och ån är diffusa avsatser som är fyllda av sten och jord, vilket kan var rester efter den kvarn som anges ha hört till Kyrkbyn.

Ovan: Stensatt kant, väster om bron.

Till vänster: Läge för ett dämme (Järlåsa kraftstation) enligt SMHI:s dammregister.

Områdets kulturhistoriska värde

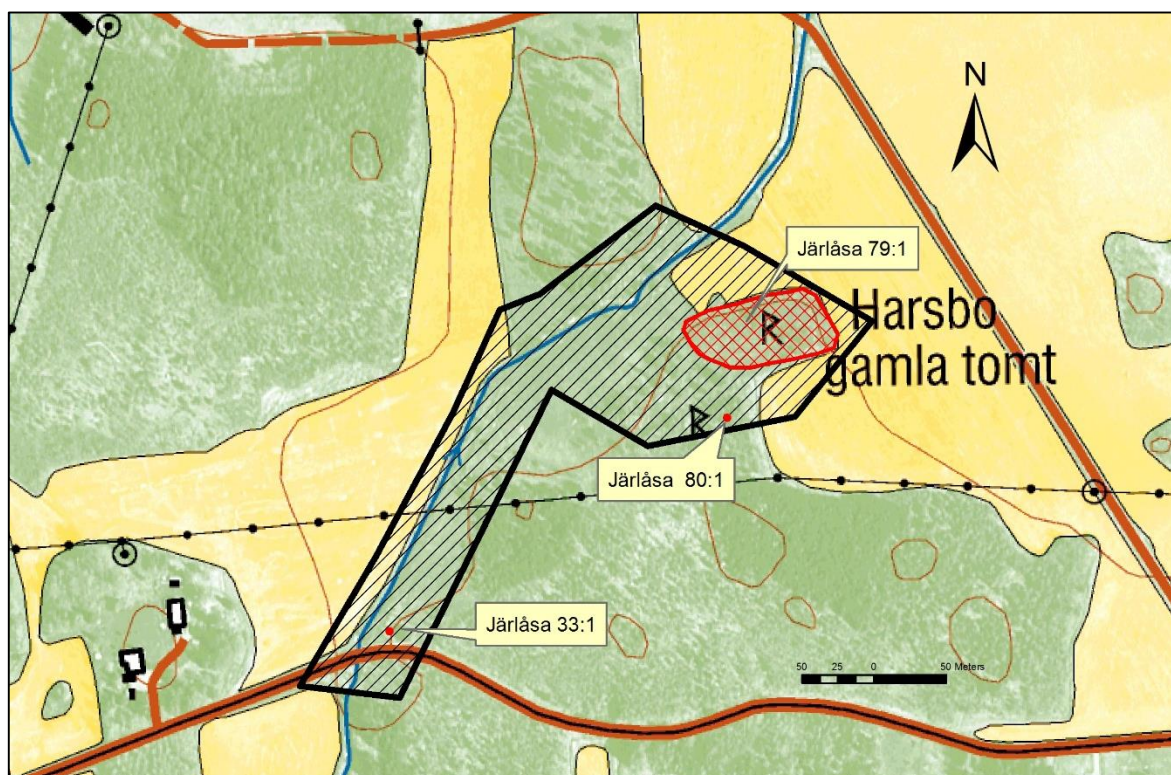
Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett mycket högt värde för kulturmiljön med Järlåsa gamla sockencentra med socknens första kyrka, idag en kyrkoruin samt Kyrkbyns och Nordanås bebyggelse, med bl. a. äldre bodar från 1700-talet och en manbyggnad med äldre inslag. Ån har här haft tillräckligt med kraft för att driva en kvarn och senare ett kraftverk. Slaggen indikerar att man även kan ha bedrivit en lågteknisk järnframställning. Den historiska berättelsen är här utläsbar, med kyrkoruin intill ån och med de båda gårdarna på ömse sidor om ån, förbunden med en stenvalvsbro.

Hotbild

Ruinen är idag i riskzonen för att falla samman, samt att växtligheten tar över och spränger sönder dess murverk. Båda äldre bostadshusen och bodarna i Nordanå har äldre delar som är värda att bevara. Lämningar, både som hör samman med kyrkan samt efter en kvarn och järnframställning, kan finnas i ån och utmed dess kanter.

KULTURMILJÖ 24 – HARSBO

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett värde för kulturmiljön. Området har delvis lagskydd enligt KML. Kulturmiljön omfattas av en ödegården Harsbo, en grav och Järlåsa porslinsfabrik.

Id i Forsök	Lämningsstyp	Antikvarisk bedömning
Järlåsa 33:1	Industri övrig	Övrig kulturhistorisk lämning
Järlåsa 79:1	Gårdstomt	Fornlämning
Järlåsa 80:1	Grav - hög	Fornlämning

Kulturmiljöområdet ligger i huvudsak på åns östra sida. Ån har mer karaktär av ett dike, delvis uträtad och rensad, med flera stenhögar intill åkanterna. Landskapet är småbrutet med flera flacka moränhöjder. Inom området finns en övergiven gårdstomt, en gravhög samt i den södra delen en f.d. porslinsfabrik.

Harsbo gamla tomt (Järlåsa 79:1) ligger på en flack moränhöjd i områdets nordöstra del. Tomten är öde och ligger i en väl betad hage med tydliga husgrunder efter en parstuga, en uthusgrund samt möjligen en källargrop. Äldsta skriftliga belägg för Harsbo är från år 1409 "Haraldzbole". År 1540 anges att Harsbo utgjorde ett och ett halvt skattehemman och ett frälsetorp. Namnformen för Harsbo med efterleden -bo kan peka på att platsen bebyggts under tidig medeltid (Rahmqvist, S. 1996) och förleden, Har- betyder "stenig mark" eller "stenröse" (Svenskt ortnamnslexikon). Äldre kartor saknas på Riksarkivet och Lantmäteristyrelsen arkiv. På häradskartan från år 1860 är gården redan övergiven. Området har historisk sett legat under Bredsjö säteri.

Harsbo gårdstomt med tydliga husgrunder i den väl betade hagmarken.

Intill och söder om gården är en **gravhög** (Järlåsa 80:1), som är sex meter i diameter och som har en grop i mitten. Inga ytterligare gravar finns i närområdet, varför tolkningen som grav är osäker.

Mellan åren 1797-1825 låg intill landsvägen i områdets södra del **Gustavsbergs porslinsfabrik** (Järlåsa 33:1), även kallad Fredriksdal, som drevs av Bredsjö säteri (se Objekt 25). På platsen idag, syns enbart en överväxt förhöjning och i ett hjulspår påträffades bränd flinta. Äldre inventeringar har uppgett att här har funnits en husgrund som var åtta gånger fem meter stor och att det intill grunden fanns sporadiskt med porslinsskärvor. Bron (idag asfalterad väg med en vägtrumma), som går över Sävaån, intill läget för porslinsfabriken kallas för Porslinsbron.

Fabriken hade tidigare legat i Vänge socken (Kulturhistorisk bebyggelseinventering, 1987) och flyttades år 1797 till Bredsjö. År 1825 flyttas hela fabriken utrustning till Gustafsberg på Värmdö. Hembygdsföreningen i Vänge hade 1987 en kunskapscirkel om porslinsfabriken. De hade fått vetskap om att man kastat ut rester från porslinstillverkningen i Bredsjön. Ca 25-50 meter från bryggan i Bredsjö hittade dykare ett stort antal föremål eller delar av föremål, som överlämnades till säteriet. På säteriet hade man tidigare under vindens golvplankor hittat ett stort antal gjutformar från fabriken. Flera av dessa passade in på de föremål som man hittade i sjön (Hellsing, K. 1997).

Platsen för fabriken vid porslinsbron. Sävaån passerar i ett uträtat dike till vänster om buskaget.

Tallrik från porslinsfabriken.
Foto: Upplandsmuseet.

Områdets kulturhistoriska värde

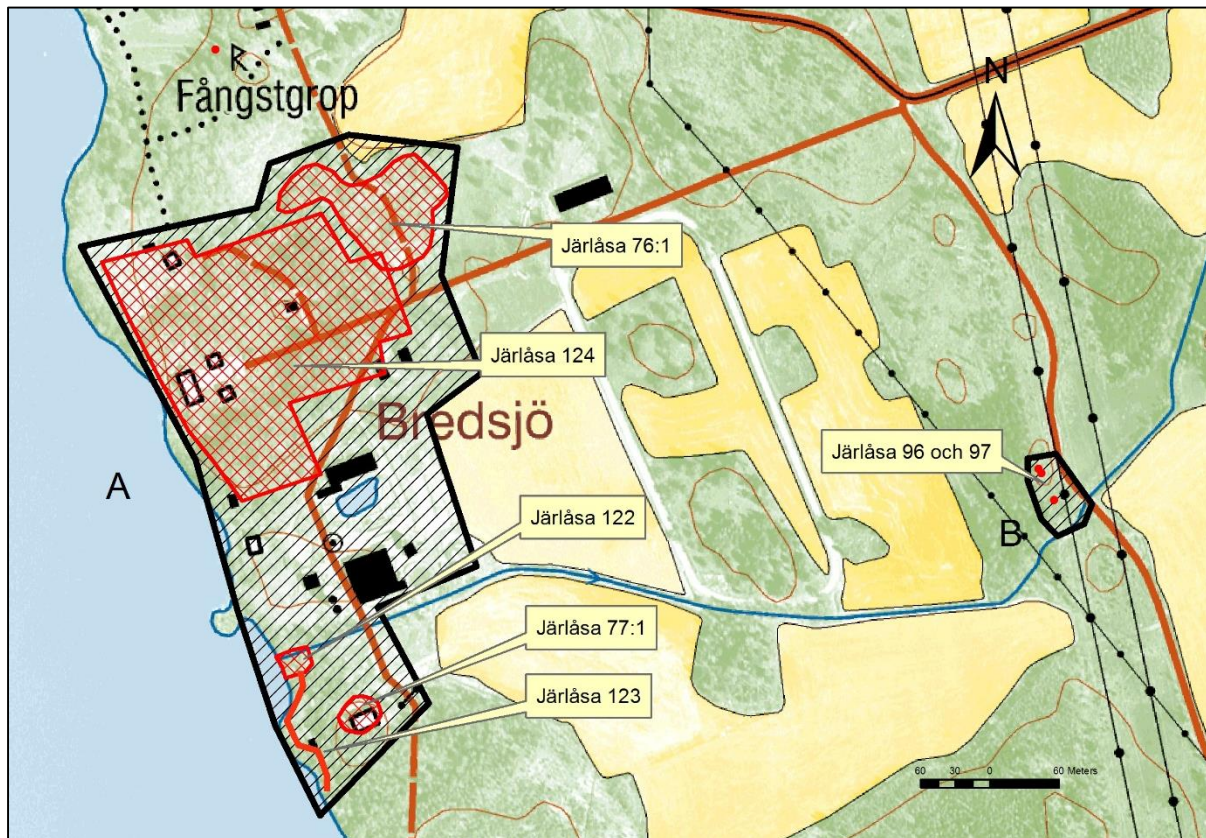
Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett värde för kulturmiljön med Harsbo gamla tomt helt nära ån med flera tydliga husgrunder. Den kulturhistoriska berättelsen är mest tydlig på den öde gårdstomten. Från porslinsfabrikens korta livstid finns idag endast namnet på bron kvar. Porslinsfabriken ska ses i samband med Bredsjö säteri och dess olika verksamheter.

Hotbild

Ån intill gårdstomten är delvis rensad, men trots detta kan det finnas lämningar som idag inte är synliga ovan markytan som hört samman med gården. Fabriksrester och porslin finns med stor sannolikhet i anslutning till ån.

KULTURMILJÖ 25A+B – BREDSJÖ

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett høgt värde för kulturmiljön. Området har delvis lagskydd enligt KML. Kulturmiljön omfattas av säteriet Bredsjö, industrilämningar, torplämning samt ett gravfält. Bredsjö har bedömts i länets kulturminnesvårdsprogram som en "Värdefull herrgårdsmiljö".

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Järlåsa 76:1	Bebyggelselämningar	Övrig kulturhistorisk lämning
Järlåsa 77:1	Tegelbruk	Övrig kulturhistorisk lämning
Järlåsa 95-97	Torplämning	Övrig kulturhistorisk lämning
Järlåsa 122	Kvarn- och sågområde	Fornlämning
Järlåsa 123	Dammvall	Övrig kulturhistorisk lämning
Järlåsa 124	Bredsjö säteri	Övrig kulturhistorisk lämning

Kulturmiljöområdet ligger i anslutning till sjön Bredsjöns östra sida, från vilken Sävaån har sitt utlopp. Ån rinner därefter nedströms i en ganska smal uträtad åfåra. Landskapet utgörs av en småbruten terräng, med åkrar, ängar och impedimentsmark med Bredsjö säteri centralt i området. Inom området finns förutom säteriet även industrilämningar (A) och i öster en torplämning (B).

Bredsjö (Järlåsa 124) utgör idag en mycket typisk herrgårdsanläggning med alla inslag som karaktäriserar en herrgårdsmiljö (Bygd att vårda, del 4). Från landsvägen leder en lång allé fram till huvudbyggnaden och dess parställda flygelbyggnader. Ekonomibyggnader och arbetarbostäder ligger helt avskilda från mangården. Huvudbyggnaden är uppförd under

1700-talets senare del, byggd i tegel med vitputsad fasad, frontespis och med ett säteritak. Flygelbyggnaderna är uppförda under 1800-talets början. Bland ekonomibyggnaderna kan nämnas två timrade magasin från 1810 och en stenladugård från 1800-talet senare del. Gårdens smedja är uppförd år 1885. Den äldsta kartan som finns över Bredsjö på Lantmäteriets arkiv är från år 1801 då en arealavmätning genomfördes inom säteriet. Till säteriet hörde under 1700- och 1800-talen ett brännvinsbränneri, ett tegelbruk, en vattenkvarn och ett sågverk.

Äldsta skriftliga belägg för Bredsjö är från år 1365 "*Bredhasyo*" (DMS). Bredsjö bedriver idag en stor jordbruksverksamhet.

Utsnitt av 1801 års karta över Bredsjö. ©Lantmäteriet

Nordöst om Bredsjös huvudbyggnader finns ett område med **bebyggelselämningar** (Järlåsa 76:1) med flera husgrunder. De utgör lämningar efter bl.a. en stallbyggnad samt flera mindre byggnader, vilka finns utsatta på laga skifteskartan från år 1910.

Alldeles vid utflödet från Bredsjön finns lämningar efter en **kvarn** och en **såg** (Järlåsa 122). Det som idag återstår från såg- och kvarnindustrin är en stensatt ränna, stenfundament samt rest av en fördämningsvall. Rännan går från sjön och är ca åtta meter lång och ett par meter bred med kallmurade sidor av huggna stenar och förstärkt med cement. Nedströms smalnar rännan av mot ett par stenfundament på var sida om ån, vilka troligen hör samman med kvarnens och sågens vattenhjul. Över rännan är ett dämme av cement, drygt en decimeter högt ovanför vattenytan. En **fördämningsvall** (Järlåsa 123) går från åns utflöde vid kvarn- och sågplatsen, och följer sjön söderut, utmed ca 125 meter lång sträcka. Vallen är uppbyggd av jord och sten och är som högst ca en meter. På den äldsta karta från år 1801 finns ingen verksamhet vid ån. På laga skifteskartan över Bredsjö, från år 1910, finns kvarn-

och sågbyggnaden utritade vid ån och på dess norra sida. Området norr om ån är bebyggt med dagens stora ekonomibyggnader.

Kvarn och såg är markerat utefter åns norra sida och tegelbruket söder om ån. Lagaskifteskartan från år 1910 över Bredsjö. © Lantmäteriet.

Delar av den cementförstärkta rännan och i bakgrunden stenfundament till ett vattenhjul.

Fördämningsvall mot sjön.

Tegelbruket (Järlåsa 77:1) har legat söder om ån, på en kulle där det idag står ett boningshus. Ca tjugofem meter sydväst om boningshuset är en mindre kulle ca femton meter i diameter och en meter hög, med en "ingång". Troligen rest av en jordkällare eller ett källarhus vilken inte finns med på någon karta. Intill högen är ett mindre hus, troligen en tvättstuga.

Torplämningen (Järlåsa 95-97) i den östra delen (B) ligger på åns norra sida i en lätt kuperad hagmark. Inom området finns en husgrund efter ett boningshus med spisröse, ett uthus samt en jordkällare. Husgrunderna syns i form av enskiktade syllstensrader, kraftigt överväxta. Jordkällaren är raserad och har ca en meter höga väggar. Torplämningen ligger inom Bredsjö säteri och finns inte med på någon karta över säteriet.

Ovan: den överväxta jordkällaren som syns enbart som en grop under det fallna trädet. Till vänster: ån intill torplämningen, där berg sprängts bort utmed kanterna för att få vattnet att passera lättare ut mot en utdikad del av ån genom en f.d. åkermark.

Områdets kulturhistoriska värde

Kulturmiljöområdet har bedömts ha ett högt värde för kulturmiljön med Bredsjö säteri, en bevarad herrgårdsmiljö, industrilämningar samt torplämning nära ån. Herrgården har ett stort upplevelsevärde medan lämningarna efter industrierna har ett mindre värde. Trots detta kan man förstå den historiska berättelsen, med dagens herrgårdsmiljö från 1700-1800-talet med byggnader, trädgård och allé och som under en period haft industriella verksamheter knutna till säteriet. Den industriella verksamheten har varit förlagd till ån och dess vattenkraft.

Hotbild

Herrgårdsmiljön ligger inte i direkt anslutning till ån varför hotbilden mer rör de lämningar som hör samman med den industriella verksamheten samt torpets aktiviteter intill ån.

REFERENSER

LITTERATUR

Almgren, O, 1898-1921. *Från Uppländska gravfält*. Holmbro i Skogs-Tibble socken. Hagunda Härad. Upplands fornminnesförenings tidskrift.

Bygd att vårda 3. *Kulturmiljöer i Enköpings och Håbo kommuner*. Kulturminnesvårdsprogram för Uppsala län. Upplandsmuseet och länsstyrelsen i Uppsala län, 1984.

Bygd att vårda 4. *Kulturmiljöer i Uppsala kommun*. Kulturminnesvårdsprogram för Uppsala län. Upplandsmuseet och länsstyrelsen i Uppsala län, 1984.

Ferm, O, m fl, 1994. *Det medeltida Sverige*, Uppland. Tiundaland 1:6, Hagunda härad. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 1988.

Franzén, B & Ulfhielm, U. 2012. *Människans avtryck i landskapet*. Uppsala.

Från Mälarbygd till skogsbygd. Enköpings kulturnämnd. 1991.

Hellsing, K. 1997. Fajansfiske i Bredsjön. Vi i Vänge. Hembygdsbok var. 11.

Kulturhistorisk bebyggelseinventering i Hagby socken, Uppsala kommun. Upplandsmuseet 1985.

Kulturhistorisk bebyggelseinventering i Järlåsa socken, Uppsala kommun. Upplandsmuseet 1984.

Kulturhistorisk bebyggelseinventering i Skogs-Tibble socken, Uppsala kommun. Upplandsmuseet 1985.

Kulturhistorisk bebyggelseinventering i Vänge socken. Uppsala kommun. Upplandsmuseet 1987

Kulturhistorisk bebyggelseinventering i Ålands socken, Uppsala kommun. Upplandsmuseet 1984.

Kulturhistorisk bebyggelseinventering i Järlåsa socken, Uppsala kommun. Upplandsmuseet 1987.

Palm, Göran, 1992. *Broarna, sjöfarten och hamnen i Örsundsbro*. Lagunda Hembygdsförening, Uppland. Lagunda Hembygdsförenings Skriftserie 3.

Rahmqvist, S m fl, 1994. *Det medeltida Sverige*, Uppland. Fjädrundaland 1:8, Simtuna Torslunda. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 1994.

Rahmqvist, S.1996. *Sätessgård och gods*. De medeltid frälsegodsens framväxt mot bakgrund av Upplands bebyggelsehistoria. Upplands fornminnesförenings tidskrift nr 53. Halmstad 1996.

Sundström, C (red.), 1988. *Skogs-Tibble. Kulturbild i Uppsala närhet*. Uppsala 1988. *Sveriges bebyggelse* (statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd) landsbygden Uppsala län del IV. red. Ejdestam J. Hermes förlag, Uddevalla 1949.

Tham, Wilhelm, 1850. *Beskrivning öfver Uppsala län*. Stockholm 1850.

Ulväng, G. 2004. *Hus och gård i förändring. Uppländska herrgårdar, boställen och bondgårdar under 1700 och 1800-talens agrara revolution*. Doktorsavhandling i Ekonomisk historia. Södertälje 2004.

Ulväng, G. 2008. *Herrgårdarnas historia*. Arbete, liv och bebyggelse på uppländska herrgårdar. Halmstad 2009.

Wahlberg, M. 2003 (red). *Svenskt ortnamnslexikon*. Språk- och folkminnesinstitutet. Uppsala 2003.

Winning, Jacob (red.), *Svenska kvarnar*, Svenska Yrkesförl., Helsingborg, 1940.

ARKIV OCH HEMSIDOR

- Fornminnesinformationssystemet vid Riksantikvarieämbetet (FMIS)
- Antikvarisk-Topografiska arkivet (ATA)
- Vitterhetsakademiens bibliotek (VITALIS)
- Institutet för språk och folkminnen, ortnamn, www.sofi.se (SOFI)
- Lantmäteriet, historiska kartor, www.lantmateriet.se (LM)
- Länsstyrelsen i Uppsala län, www.lansstyrelsen.se
- Riksantikvarieämbetet, www.raa.se (RAÄ)
- Riksantikvarieämbetet, samla.raa.se (SAMLA)
- Riksarkivet, medeltida brev, riksarkivet.se (RA)
- Statens historiska museum med digitala arkiv och samlingar (SHM)
- Sveriges meteorologiska och hydrologiska institut (SMHI)
- Upplandsmuseet, www.upplandsmuseet.se
- En sida om Jumkil; www.jumkilaren.com
- En sida om Uppland; www.upplandia.se (sidan har upphört 2016)

KARTREFERENSER

Lantmäteriet

Bredsjö, år 1801, 03-jär-24
 Bredsjö, år 1910, B36-8:5
 Bredsjö, år 1913, 03-jär-88
 Eka/Forssa, år 1690, A19:95-6
 Focksta, år 1635, B26-7:119a4
 Focksta, år 1749, B26-7:1
 Forsa nr 1-2, år 1635, B26-8:a4:120
 Frövi nr 1-2, år 1774, B3-6:2
 Hagby, år 1951, J133-11H6h53
 Hillinge, år 1690, A19:91-92
 Holmbro, år 1801, B52-6:3
 Holmbro, år 1861, 03-SKT-60
 Järlåsa, år 1951, J133-11H8f67
 Kyrkbyn, år 1636, B36-28:a4:139
 Möjbro, år 1699, B26-14:1
 Möjbro, år 1871, B26-14:3
 Nordanå, år 1787, B36-33:1
 Onsike, år 1925, 03-skt-107
 Ransta, år 1783, B24-14:1
 Ransta, år 1859-63, J112-84-11
 Rosendal nr 1, år 1688, A16:11

Säva, år 1702, 03-bal-16
 Säva, år 1830, 03-bal-42
 Tjälänge, år 1635, B52-17:a4:129
 Tjälänge, år 1688, A16:17-18
 Åland, år 1951, J133-11H8h53
 Ångelsta, år 1765, B52-19:2
 Ölsta, år 1635, B24-14:103
 Ölsta nr 1-6, år 1770, B24-20:2
 Österby, år 1792, B85-9:1

Riksarkivet

Hagby, år 1635, A4:120-121
 Helgesta, år 1635-36, A4:130-131
 Hesta, år 1635, A4:100-101
 Holmbro, år 1635-36, A4:130-131
 Holmbro, år 1766, B52-6:1
 Hällby, år 1635, A4:100-101
 Ransta, 1635, A4:103
 Säva, år 1635, A4:103
 Testa, år 1636, A4:134
 Västerby, år 1638, A4:149-150
 Årke, år 1819, B24-19:2
 Österby, år 1636, A4:151-152

FORNSÖK - BEGREPP

Fornlämning - lämning efter människors verksamhet under forna tider, som tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven. Lämningen ska ha tillkommit före år 1850. I kulturmiljölagens andra kapitel behandlas fornlämningar. Dessa är automatiskt skyddade enligt lagen. Detta innebär att det inte krävs något myndighetsbeslut för att en fornlämning ska vara skyddad. Det innebär också att en nyupptäckt fornlämning omedelbart har ett skydd.

Bevakning - förkortning för bevakningsobjekt, används främst i de fall där lämningens status inte kunnat avgöras vid okulär besiktning, utan måste utredas vidare.

Övrig kulturhistorisk lämning - används för lämningar som enligt rådande praxis vid registreringstillfället inte utgör fornlämning men ändå anses ha ett antikvariskt intresse. Bedömningen används även för sådana lämningstyper som vanligen inte betecknas som lämningar, till exempel Fyndplats, Plats med tradition och Fyndsamling. De lämningar som är registrerade som övriga kulturhistoriska lämningar har inte samma lagskydd som Fornlämningar (Kulturmiljölagen 1988:950).

Uppgift om - används om lämningen endast är känd via tidigare uppteckningar eller muntlig källa, men har inte återfunnits eller eftersökts.

ORDFÖRKLARINGAR

Frälsegård - den medeltida betydelsen var skattebefriad, alltså frälst från skatt. Frälsets jordegendomar kallades frälsegårdar

Skattehemman - självägande bönders hemman

Kronohemman - bönder som arrenderade mark av staten

TIDSPERIODER

Yngre stenålder	ca 4000 – 1800 f. Kr
Bronsålder	1800 – 500 f. Kr Järnålder – 500 f. Kr – 1050 e. Kr
Äldre järnålder	500 f. Kr – 500 e. Kr
Yngre järnålder	500 – 1050 e. Kr
Medeltid	1050 – 1527 e. Kr
Efterreformatorisk tid	från 1527 e. Kr och framåt
Senare tid	1800 - och 1900-talen

BILAGA 1. TABELL - FORNSÖK

Lista på registrerade och redigerade fornlämningar i Fornsök

Id i Fornsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Balingsta 57:1	Runsten	Fornlämning
Balingsta 58:1	Runsten	Fornlämning
Balingsta 121	By- och gårdstomt Frövi	Övrig kulturhistorisk lämning
Balingsta 122	Järnvägsbank	Övrig kulturhistorisk lämning
Gryta 1:1	Bro	Övrig kulturhistorisk lämning
Gryta 2:1	Runristning	Fornlämning
Gryta 2:2	Gravfält?	Bevakning -delundersökta
Gryta 3:1	Rest sten	Bevakning
Gryta 3:2-3	Gravar/stensättningar	Fornlämning
Gryta 7:1	Grav- och boplatsoområde	Fornlämning
Gryta 7:2	3 stensättningar	Fornlämning
Gryta 7:3	Gravfält	Fornlämning
Gryta 23:1	Gravfält	Fornlämning
Gryta 204	By- och gårdstomt Ölsta	Övrig kulturhistorisk lämning
Gryta 205	Kvarnlämningar	Fornlämning
Gryta 206	By- och gårdstomt Ransta	Övrig kulturhistorisk lämning
Gryta 207	Bro	Uppgift om
Gryta 208	By- och gårdstomt Säva	Övrig kulturhistorisk lämning
Gryta 209	Fyndplats (yxa, mejsel)	Uppgift om
Gryta 210	Dammvall	Övrig kulturhistorisk lämning
Gryta 211	Bytomt/säteritomt Årke	Övrig kulturhistorisk lämning
Gryta 212	Kvarn	Fornlämning
Gryta 213	Gårdstomt Hällby	Övrig kulturhistorisk lämning
Gryta 214	Tegelbruk	Uppgift om
Gryta 215	Gårdstomt Hesta	Övrig kulturhistorisk lämning
Hagby 11:1	Gravfält	Fornlämning
Hagby 19:1	Runsten flyttad	Övrig kulturhistorisk lämning
Hagby 62:1	Hällristning (Älvkvarn)	Fornlämning
Hagby 63:1	Bro	Övrig kulturhistorisk lämning
Hagby 64:1	Runsten fragment	Fornlämning
Hagby 65:1	Husgrund	Uppgift om
Hagby 66:1	Gravfält	Fornlämning
Hagby 66:2	Runsten	Fornlämning
Hagby 66:3	Färdvägssystem (hålvägar)	Fornlämning
Hagby 62:4	Hällristning (älvkvarn)	Fornlämning
Hagby 164:1	Bro	Övrig kulturhistorisk lämning
Hagby 201	Bytomt/säteri Focksta	Övrig kulturhistorisk lämning
Hagby 202	Kvarn	Övrig kulturhistorisk lämning
Hagby 203	Rännor	Övrig kulturhistorisk lämning
Hagby 204	By- och gårdstomt Hillinge	Övrig kulturhistorisk lämning
Hagby 205	Husgrund	Övrig kulturhistorisk lämning
Hagby 206	By- och gårdstomt Forsa	Fornlämning
Hagby 207	Hagby bytomt	Övrig kulturhistorisk lämning
Hagby 208	Kvarn- och sågområde	Fornlämning
Hagby 209	By- och gårdstomt Möjbro	Övrig kulturhistorisk lämning
Hagby 210	Säteritomt Sunnanå	Övrig kulturhistorisk lämning

Id i Forsök	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning
Järlåsa 21:1	Byggnad övrig	Övrig kulturhistorisk lämning
Järlåsa 22:1	Kyrka	Fornlämning
Järlåsa 23:1	Kyrka	Uppgift om
Järlåsa 33:1	Industri övrig	Övrig kulturhistorisk lämning
Järlåsa 76:1	Bebyggelselämningar	Övrig kulturhistorisk lämning
Järlåsa 77:1	Tegelbruk	Övrig kulturhistorisk lämning
Järlåsa 79:1	Gårdstomt	Fornlämning
Järlåsa 80:1	Grav - hög	Fornlämning
Järlåsa 95-97	Torplämning	Övrig kulturhistorisk lämning
Järlåsa 118	Fyndplats slagg	Uppgift om
Järlåsa 119	By- och gårdstomt Nordanå	Övrig kulturhistorisk lämning
Järlåsa 120	By- och gårdstomt Kyrkbyn	Övrig kulturhistorisk lämning
Järlåsa 121	Bro	Övrig kulturhistorisk lämning
Järlåsa 122	Kvarn- och sågområde	Fornlämning
Järlåsa 123	Dammvall	Övrig kulturhistorisk lämning
Järlåsa 124	Säteritomt Bredsjö	Övrig kulturhistorisk lämning
Skogs-Tibble 1:1	Gravfält	Fornlämning
Skogs-Tibble 3:1	Gravhög	Fornlämning
Skogs-Tibble 12:1-2	Gravar	Fornlämning
Skogs-Tibble 74:1	Gravfält	Fornlämning
Skogs-Tibble 78:1	Gravar/resta stenar	Övrig kulturhistorisk lämning
Skogs-Tibble 90:1-3	Gravar	Fornlämning
Skogs-Tibble 115:1	Fyndplats, malsten	Uppgift om
Skogs-Tibble 125:1	Vägmärke	Övrig kulturhistorisk lämning
Skogs-Tibble 126:1	By- och gårdstomt Helgesta	Fornlämning
Skogs-Tibble 127:1	Gravfält	Fornlämning
Skogs-Tibble 154	By- och gårdstomt Skillsta	Övrig kulturhistorisk lämning
Skogs-Tibble 155	By- och gårdstomt Tjälinge	Övrig kulturhistorisk lämning
Skogs-Tibble 156	By- och gårdstomt Ångelsta	Fornlämning
Skogs-Tibble 157	Bro	Uppgift om
Skogs-Tibble 158	By- och gårdstomt Testa	Övrig kulturhistorisk lämning
Skogs-Tibble 159	By- och gårdstomter Helgesta	Övrig kulturhistorisk lämning
Skogs-Tibble 160	Bro	Bevakning
Skogs-Tibble 161	Kvarn	Fornlämning
Skogs-Tibble 162	By- och gårdstomt Holmbro	Övrig kulturhistorisk lämning
Åland 5:1	Runsten	Fornlämning
Åland 32:1	Träindustri - såg	Fornlämning
Åland 35	Kvarn- och sågområde	Bevakning
Åland 36	Fyndplats för slagg	Uppgift om
Åland 37	Bytomt/säteritomt Österby	Övrig kulturhistorisk lämning
Åland 38	By- och gårdstomt Västerby	Övrig kulturhistorisk lämning

Länsstyrelsens kunskap om lämningar utmed vattendrag och sjöar är idag dålig och ett kunskapsunderlag skulle förbättra möjligheterna att värdera och öka förståelsen för dessa kulturmiljöer vid eventuella åtgärder inom länet. Breja arkeologi och Upplandsmuseet har på uppdrag av Länsstyrelsen i Uppsala län under 2015-2016 utfört en kulturhistorisk inventering gällande vattenanknutna lämningar utmed Säva ån i Uppsala och Enköpings kommuner. Uppdraget har omfattat att ta fram kulturmiljöer utmed ån i syfte att ur ett kulturhistoriskt perspektiv värdera dessa utifrån olika aspekter. Uppdragets delar har bestått av en kart- och arkivgenomgång, fältinventering, registrering av forn- och kulturlämningar samt rapportarbete. Den metod och värderingsmodell som utarbetades 2009 i projektet "Vattenanknutna kulturmiljöer i anslutning till sjöar och vattendrag" har legat som grund för arbetet.

MEDDELANDESERIEN 2016

LÄNSSTYRELSEN
UPPSALA LÄN

POSTADRESS 751 86 Uppsala GATUADRESS Bäverns gränd 17
TEL 010-22 33 000 (vxl) FAX 010-22 33 010
E-POST uppsala@lansstyrelsen.se WEBBPLATS www.lansstyrelsen.se/uppsala